

**T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

**KADIN, DİN VE MODERNİZM: İSLAMCI KADINLARIN SİVİL ÖRGÜTLENME
PRATİKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Yasemin GEZER**

VAN-2013

**T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

**KADIN, DİN VE MODERNİZM: İSLAMCI KADINLARIN SİVİL ÖRGÜTLENME
PRATİKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Yasemin GEZER**

**Danışman
Prof. Dr. Mehmet Ruhi KÖSE**

VAN-2013

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada öncelikle görüşmeyi kabul edip değerli vakitlerini ayıran, görüşme sorularını sabırla yanıtlamaktan kaçınmayan, kimini ilmi ile kimini tebessümü ile kimini kararlı duruşu ile kimini cesareti ile kimini de hüznü ile hatırlayacağım kadınlara minnettarım. Zorlandıkları anlarda bile hissettiklerini içtenlikle paylaşan ve insanlığa umut veren kadınlara çok teşekkür ederim.

Tezi yazma aşamasında bana yol gösteren, fikirleri ve tecrübeleri ile bana çok şey kattığına inandığım, derslerini dinlemekten zevk aldığım ve her zaman saygı duyduğum değerli tez danışmanım, hocam Prof. Dr. M. Ruhi KÖSE'ye çok teşekkür ederim. O olmasaydı bu çalışma da olmayacaktı.

Bu süreçte beni yüreklendiren, bana her zaman güç veren ve en önemlisi uzakta da olsa bana varlığını sürekli hissettiren çok değerli dostum, ablam ve aynı zamanda yol göstericim Sevim ŞAHİN'e, benimle aynı sıkıntıları yaşayan ve paylaşan sıcacık gülümsemesiyle beni mutlu eden ve her zaman yanında olacağını bilmesini istediğim yol arkadaşım Belde BAYINDIR'a, umutsuzluğa düştüğüm anlarda bana benden çok güvenerek beni cesaretlendiren, bana vakit ayıran ve değerli fikirlerini benimle paylaşan hocalarım Şehmus ORAL ve Tahir KIRAÇ'a, tüm yoğunluğuna rağmen kendisine her zaman ulaşabilme fırsatını bana veren ve fikirleri ile yol gösteren değerli hocam Ekrem TAHİR'e, tezimin son halinin şekillenmesinde katkısı olan, beni dinleme inceliğini göstererek desteğini esirgemeyen değerli arkadaşım Hasan BİÇİM'e teşekkürü borç bilirim.

Bunun yanı sıra ailemden uzakta geçirdiğim zor zamanlarda beni hiç yalnız bırakmayan, beni sevgileri ile kucaklayan, üstesinden gelebileceğimi bana her zaman hatırlatan, bana inanan ve hayata inat gülümseyen dostlarım Aynur KARA, Bersun YÜCEL ve Serap TEMİZHAN'a şükranlarımı borçluyum.

Lisans ve Yüksek Lisans öğrenimim boyunca bana maddi manevi destek veren, hayatımda her zaman olmalarını umduğum çok değerli ağabeylerim Murat GEZER ve Nevzat GEZER'e, varlığı ile ailemizi onurlandıran çok değerli yengem, kardeşim aynı zamanda dostum olan Fatma GEZER'e sonsuz teşekkür ederim.

Beni yıllardır sabırla bekleyen ve duaları ile ayakta durduğuma inandığım çok sevdiğim anneme, ayrıca bana inanan ve benden sevgilerini eksik etmeyen, bende emekleri ve hakları olan, vermiş olduğum kararlarda beni destekleyen ailemin çok değerli diğer fertlerine minnettarım.

Son olarak bugüne kadar kişisel görüşlerini benimle paylaşarak çalışmama katkıda bulunan, bana zamanlarını ve emeklerini veren burada adını sayamayacağım herkese çok teşekkür ederim.

Yasemin GEZER

Ankara- 2013

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AKDER	:	Ayrımcılığa Karşı Kadın Hakları Derneği
AKP	:	Adalet ve Kalkınma Partisi
AP	:	Adalet Partisi
ANAP	:	Anavatan Partisi
BM	:	Birleşmiş Milletler
CEDAW	:	Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women- Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılması Konvansiyonu
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	:	Demokrat Parti
DSP	:	Demokratik Sol Parti
DYP	:	Doğru Yol Partisi
FP	:	Fazilet Partisi
Hak-İş	:	Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
HEKVA	:	Hanımlar İlim ve Kültür Derneği
IDP	:	Islahatçı Demokrasi Partisi
KADER	:	Kadın Adayları Destekleme Derneği
KHF	:	Kadınlar Halk Fırkası
MBK	:	Milli Birlik Komitesi
MÇP	:	Milliyetçi Çalışma Partisi
MDP	:	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	:	Milli Güvenlik Konseyi
MNP	:	Milli Nizam Partisi
MSP	:	Milli Selamet Partisi
MHP	:	Milliyetçi Hareket Partisi
MÜSİAD	:	Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği
NGO	:	Non-Governmental Organization
HABITAT	:	Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı
HP	:	Halkçı Parti
RP	:	Refah Partisi
SDP	:	Sosyal Demokrasi Partisi
SHP	:	Sosyal Demokrat Halkçı Parti

SIS	:	Sisters in İslam
SP	:	Saadet Partisi
STK	:	Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TESEV	:	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TRT	:	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	:	Türk Silahlı Kuvvetleri
VAHÖP	:	Van Hak ve Özgürlükler Platformu
YAZKO	:	Yazar ve Çevirmenler Kooperatifi
YÖK	:	Yükseköğretim Kurulu

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	I
KISALTMALAR	III
İÇİNDEKİLER	V
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Konusu Ve Amacı	2
2. Çalışmanın Önemi	4
3. Çalışmanın Sınırlılıkları	5
I. BÖLÜM: TOPLUMSAL TARİHSEL BİR ÇERÇEVE	6
1.1. Tanzimat, I. Ve II. Meşrutiyet Dönemi	6
1.2. İttihat-Terakki, Cumhuriyet'in Kuruluş Dönemi, Tek Partili Milli Şef Dönemi	16
1.3. Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş Ve Demokrat Partinin İktidara Yürüyüşü	27
1.4. 1960 Darbesi Ve Adalet Partisi Dönemi	30
1.5. Siyasi Kargaşanın Egemen Olduğu Çok Partili Dönem	32
1.6. 12 Mart 1971 Muhtırası	34
1.7. Siyasal İslam: Milli Nizam, Milli Selamet Partisi	35
1.8. 1980 Askeri Darbesi	37
1.9. ANAP Dönemi: Muhafazakâr Liberalizmin Yükselişi	39
1.10. İslamcı Kadının Kamusal Alana Giriş Denemeleri Ve İslamcı Kimlik Mücadelesi	45
1.11. Siyasal İslam'ın Yükselişi: Refah Partisinin Dağılıma Süreci Ve AKP'nin Kurulma Süreci	60
II. BÖLÜM: SİVİL TOPLUM KAVRAMI VE TÜRKİYE'DEKİ SİVİL TOPLUM HAREKETLERİ	72
2.1. Feminist Hareket	76
2.2. İslamcı Kadın Hareketi Ve İslami Feminizm	81
III. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	87
3.1. Araştırma Problemleri	87
3.2. Araştırmanın Evren Ve Örneklemi	88
3.3. Veri Toplama Araçları	88
3.4. Veri Çözümleme Teknikleri	89

VI BÖLÜM: İSLAMCI KADINLARIN SİVİL ÖRGÜTLENME PRATİKLERİ: VAN ÖRNEĞİ

4.1. İslamcı Kadınların Başörtü Mücadelesi	90
4.1.1. İslamcı Kadınların Başörtü Süreçlerinde Ailenin Etkisi	90
4.1.2. İnancın Gereği Olarak Takılan Başörtüsü	94
4.1.3. Toplumla Aramda Bir Sınır: “Başörtüsü, Ötekilik ve Dışlanma”	95
4.1.4. Artan Baskılardan Dolayı Çarşıftan Vazgeçiş	98
4.1.5. Yasaklarla Direncin Pekişmesi	99
4.1.6. Tercihi Kızlarına Bırakan Anneler	100
4.1.7. Başörtülü Kadınları Seçim Yapmaya Zorlayan Yasak	102
4.1.8. Başörtüsü Yasağının Olumlu Tarafı	103
4.1.9. Özgürlük, Eşitlik Ve Hak Bağlamında Başörtüsüne Yüklenen Anlam	104
4.2. İslam Ve Feminizm	105
4.2.1. İslamcı Kadınların Feminizme Olan Bakış Açıları	106
4.2.2. İslam’da Kadın ve Erkek Eşitliğine Yapılan Vurgu	108
4.2.3. Başörtü Sorunu Bağlamında Yapılan Ayrımcılık	109
4.2.4. İslami Kimlik Ve Feminist Kimliğin Çelişkileri	110
4.2.5. Müslüman Kadınların Feminist Argümanları Kullanmaları	112
4.2.6. Feministlerin Başörtü Yasağına Yönelik Tutumları	115
4.2.7. Feministlerin Kadın Temsiliyeti	116
4.2.8. İslamcı Kadınların Kendilerini Tanımlama Biçimleri	118
4.3. Kamusal Alan Ve Tebliğ Vazifesi	119
4.4. Söylem Ve Yaşam Tarzı Arasındaki İlişki ve Çelişki	121
4.5. Bir Referans Kaynağı Olarak Asr-ı Saadet Dönemi	124
4.5.1. Asr-ı Saadet Döneminde Kadın	124
4.5.2. Rol Model Olma	125
4.6. İslam’daki Kadın Algısı	126
4.6.1. İslam’da Kadının Rollerini Nelerdir	127
4.6.2. İslam’ın Ataerkil Yorumu	128
4.6.3. İslam’ın Kadın Gözüyle Yorumlanması Talebi	129
4.7. İslamcı Kadınların Tüketim Alışkanlıkları ve Algıları	130
4.7.1. Tüketimin Günah Ve Utanç Kaynağı Olarak Algılandığı Yıllar	131
4.7.2. Görsel Basının Tüketim Üzerindeki Etkisi	132
4.7.3. Tüketimin İsraf Boyutlarına Varması Ve İhtiyaca Dönüşmesi	133

4.7.4. Tatil, Eğlence Ve Alışveriş Anlayışları	134
4.7.5. Akraba Ziyaretlerine Dönüşen Tatil Anlayışı	136
4.7.6. Marka'nın Kalite İle Özdeşleştirilmesi	137
4.7.7. Genç Neslin Marka Tutkusu	139
4.7.8. AKP'nin Etkisi	139
4.7.9. Moda, Tesettür Reklam Ve Defileler	141
4.8. İslamcı Kadınlar ve Sivil Toplum Kuruluşları	143
4.8.1. STK'da Var Olmanın Olumlu Katkıları	143
4.8.2. Takdir Edilmek Ve Tepki Almak Arasında	145
4.8.3. Aile İçi İlişkilerin Olumsuz Yönde Etkilenmesi	146
4.8.4. Aile İçi İlişkilerin Ve Sosyal Çevrenin Değişmesi	147
4.8.5. Geleneksel Kadın Algısının Dışına Çıkmak	148
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	150
KAYNAKLAR	155
ÖZET	163
ABSTRACT	164
EK-GÖRÜŞME FORMU	165

GİRİŞ

Türkiye’de İslami hareketin kamusal görünürlüğü ve aynı zamanda kültürel-politik bir alternatif sunma iddiası, 1980 yılındaki askeri darbenin ardından hızlı bir değişim geçirmiş, dini inancın ötesinde kamusal alana taşınmış ve kendine yeni mekânlarda yer edinmiştir. Türkiye’de 1980’lerin başında yükselişe geçen İslami hareketin, bir yandan tüketim kültürünün önemli bir bileşeni olarak öne çıktığına, diğer yandan ise İslami bir ideoloji olarak giderek kamusal alanda önemli bir figüre dönüştüğüne tanıklık edilmektedir. Bu hareket, Nilüfer Göle’nin de belirttiği gibi, “80’li yıllardan bu yana hızlı bir değişim gösteren, siyasal hareket veya dini inancın ötesine uzanarak kamusal alana taşınan ve gündelik yaşam pratikleri içerisinde yeni mekânlar edinen İslamcı hareketlerin farklı yüzlerini mikro düzeyde, hatta moleküllerine ayırıştırarak okuma çabasına yol açmaktadır” (2009: 7).

1980’li yıllardan bugüne özellikle de başörtüsü eksenli olarak İslami hareketin merkezi konumunda olan İslamcı kadınlar, İslam’ın legal bir zeminde ilerlemeye başladığı bir süreçte özel ve kamusal alan sınırlarını zorlayarak bir değişim ve dönüşümü gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Ama bu değişim ve dönüşüm, hem kendi iç dinamikleri ve hem de kendisini çevreleyen dış koşullar ve faktörlerle ilişkileri anlamında, bir hayli karmaşık ve çatışmalı bir zeminde sürmektedir. İslami hareketin önemli bir parçası olan İslamcı kadınlar, hem modernliği hem de geleneği sorgulayan bir tutum içerisinde bulunmaktadır. 1980 sonrasında geleneksel dünyalarından çıkarak, eğitim, iletişim, tüketim, piyasa ekonomisi ve sivil topluma doğru açılan Müslüman aktörlerin yeni yaşam biçimlerine ilişkin pratikleri, algıları ve tutumları beraberinde yeni bir tartışmayı da getirmektedir. 1980 sonrası İslami hareketin yükselmesiyle görünürlük kazanan ve aynı zamanda bu hareketlerin önemli bir taşıyıcısı olan, toplumsal etkileşime açık ve değişim dinamikleriyle ilişkili olan kadınlar, kendi geleneksel ve kimi zaman da yasakçı sınırlarını aşarak yeni kariyerler elde ederken, hem kendi kişisel yaşamlarını dönüştürmektedirler hem de var olmaya çalıştıkları alanlarda değişim yaratmaktadırlar. 1990’lı yılların dindar kadını, 1980’lerin İslamcı kadın kimliğinden ve İslam’ın kolektif (“biz” bilincini gerektiren) söyleminden farklı olarak bireyselliklerine daha fazla vurgu yapmaktadır. Bugün Türkiye’de kuruculuğunu İslamcı kadın aktörlerin yaptığı birçok sivil toplum kuruluşunun olduğunu görmekteyiz. Ya da İslami kimliği olan erkekler tarafından kurulan ve bünyesinde kadın kollarının faaliyetlerine de yer veren birçok sivil toplum kuruluşu bulunmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken en önemli nokta, bu kadınların sadece dini hassasiyetlerle hareket etmeyip, başörtüsü dışında toplumsal bir duyarlılıkla, etnik ayrımcılık, insan hakları,

çocuk istismarları, kadına karşı şiddet, çocuklar için adalet gibi pek çok toplumsal soruna karşı duyarlı duruşlarıdır. İslamcı kadınlar, başörtüsü yasaklarını tartışmanın ötesine geçerek pek çok toplumsal soruna ilişkin fikirler üretmekte ve uzun yıllardır kangrenleşmiş bir sorun haline gelen başörtüsünün öznesi olarak bu sorunu çözümleyebilecek yeni bir bakış açısı geliştirmeye çalışmaktadırlar. Böylelikle, laiklik, batılılaşma ve muhafazakâr değerler kutuplaşmasının nesnesi haline gelmiş olan başörtüsünün bireysel hak ve tercihler doğrultusunda ve aynı zamanda insan hakkı olarak kabul görmesini sağlamaya çalışmaktadırlar.

Dindar kadınlar için kamusal alanda kendi bireysel farklılıklarıyla var olabilme imkânı, bir taraftan İslami harekette kadınların başını çektiği yeni değişim ve dönüşümlere imkan sağlarken, bir taraftan da İslami kimlikte ayrışmalara yol açmaktadır. Bu durum aynı zamanda İslami kolektif kimliğin verili ve öğretilmiş olan kalıplarını sorgulamayı da beraberinde gerektirmektedir. Peki, sosyolojik olarak İslami hareketlere katılan ve her geçen gün görünürlükleri artan kadınlar bu hareket içindeki konumları ve rolleri nasıl analiz edilebilir? Bu çalışmanın amacı, günümüzde kamusal alanda var olmak isteyen İslamcı kadınları, İslami hareket bağlamında anlamaya ve çözümlemeye çalışmaktır. Bu çalışma, aynı zamanda kamusal alanda kendisini var etmeye çalışan, İslamcı hareketin temel aktörlerinden olan kadınların mücadelesini, bu mücadelenin izlediği seyir çizgisini, kadınların mücadelesindeki değişimin ve dönüşümünü, kadınların yaşam biçimlerini ve düşüncelerini temellendirirken kullandıkları argümanları incelemeyi amaçlamaktadır. Daha somut bir biçimde ifade etmek gerekirse, bu çalışma Sivil Toplum Kuruluşlarında (STK) kendilerini var etmeye ve görünürlük kazanmaya çalışan İslamcı kadınların yaşam algıları ve pratiklerini araştırmayı ve çözümlemeyi amaçlamaktadır. Kamusal alandaki İslamcı hareketin seçilmesinin en önemli nedeni, bu hareketin Türkiye’de diğer birçok hareket içerisinde en fazla kendinden söz ettiren, her geçen gün görünürlüğü artan, kendisine alternatif mekanlar oluşturan, inşa ettiği yeni yaşam biçimleri ile de kendisinden en çok söz ettiren bir hareket olma özelliğine sahip olmasıdır. Bu çalışmada “İslamcı” kavramı veya tanımlamasıyla, dinlerini yaşama ve ifade etme kaygısına sahip Müslümanlar kastedilmektedir.

1980’li yıllardan farklı olarak 1990’lardan sonraki süreçte kadınlar kendi bireysel duruşlarını daha fazla vurgulamakta, İslami hareketin temsilcisi olarak uzun yıllardır içinde oldukları kolektif söyleminin dışında bir şeyler söylemektedirler. 1980’ler öncesinde geleneksel kalıpları kırarak ev içi alandan çıkma mücadelesi veren dindar kadınlar, 1980’lerden sonra kamusal alanda başörtüleriyle var olma çatışmasını yaşamışlardır. Kadın aktörlerin günümüzdeki söylem ve eylemleri, tüm bu çatışmalı süreçte edindikleri eleştirel

tutumun ve erkek-egemen otoriteyi sorgulayıcı yaklaşımlarının devam ettiğini göstermektedir. AKP'nin iktidara geldiği 2000'li yıllardan itibaren o güne kadar süregelen İslami anlayışın dışına çıkan bir yaklaşımla kimliklerini inşa etmeye çalışan İslamcı kadın aktörlerin, homojenlik arz eden bir İslami kimlik anlayışının dışına çıkarak daha seküler bir dil kullanmaya başlamaları ile temel hak ve hürriyetlere yaptıkları vurgu ile farklı platformlarda yer almaya başlamaları, kadın mücadelesi bağlamında oldukça dikkat çekicidir. İslami kadın aktörler açısından 2000'li yıllar, kamusal alanda farklı aktörlerle ve aynı zamanda mekanlarla etkileşim ve iletişim içine girilen yeni bir dönemin başlangıcı olarak tanımlanabilir.

1980'lerden sonra oluşturulmuş olan Yeni Dünya Düzeni içinde ulus-ötesi sivil toplum kuruluşların (STK) önemi ve işlevleri giderek daha da artmaktadır. Özellikle sosyal hizmetler, demokratikleşme, insan hakları ve özgürlükleri, kadın ve çocuk hakları gibi toplumsal sorunlar ile çevresel sorunlara yönelik olarak yaptıkları çalışmalarla dikkatleri üzerine çeken Sivil Toplum Kuruluşları (STK), giderek daha çok önem kazanmaktadır. Günümüz dünyasındaki STK'lar o kadar çok farklılaşmışlardır ki, bu kuruluşları tek bir amaç ve tek bir faaliyet alanı ile sınırlandırmak mümkün görünmemektedir. Bu kuruluşların etkinlikleri ve girişimleri, dünyanın farklı yerlerinde savaş, kıtlık ve doğal afetler sonucu açlık, yoksulluk ve sağlık sorunu yaşayan insanlara yardım etmekten totaliter rejimlerin şiddet ve baskılarına maruz kalmış insanların demokratikleşme ve özgürlük taleplerini destekleyen geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Kadınlar için, ezilmişliğe karşı bir strateji ve hareket zemini yaratan sivil hareket alanı, 1980'lerde başlayıp neredeyse tüm dünyayla eşzamanlı olarak 2000'li yıllarda daha büyük bir gelişme göstermiştir. Aktan'ın ifadesi ile "Sivil alan, sivil olan ya da sivil kişi olarak kullandığımız terimler en genel anlamda devlet, hükümet, özel sektör, ordu, askerî yapı, hiyerarşi ve erkek egemen zihniyetten bağımsız, özerk ve uzak olanı ifade etmektedir" (2007: 101). Türkiye'de sivil toplum kuruluşları (STK) kavramının çok kısa bir geçmişi olduğu söylenebilir. Örneğin 1992 yılında gerçekleştirilen Rio Çevre ve Kalkınma Zirvesi Türkiye'deki kamuoyu arasında önemli sayılabilecek bir etki yaratmazken, bu zirve STK'ların dünyadaki çoğu devlet ve hükümet tarafından kabul gördüğü oldukça önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu süreçte Müslüman nüfuslu ülkelerde de gelişmeye başlayan bir kadın hareketinden söz edilmektedir. Çeşitli sivil kadın örgütlerinin oluşumu ile Müslüman ülkelerdeki kadın hareketi geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu örgütlerin ilkleri Batılılar tarafından kurulmakla birlikte son dönemde Müslüman kadınların kurdukları sivil kadın örgütleri yaygınlaşmaya başlamıştır.

Bu çalışma, sosyal, ekonomik, demografik özellikler ile üyesi oldukları sivil toplum kuruluşlarına bağlı olarak İslamcı kadınların İslam'ın yorumlanışına ilişkin değer ve tutumlarını, içinde buldukları toplumsal ve siyasal düzene yönelik algılarını, günümüzün modern ve ekonomik yaşamının temel alışkanlıklarına yönelik tutumlarını incelemeyi amaçlamaktadır.

2. Çalışmanın Önemi

19. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak günümüze uzanan Türkiye'nin modernleşme ve batılılaşma süreci ile bu sürecin farklı dönemlerinde kadınların konumları, rolleri ve mücadelelerindeki değişim ve dönüşüme ışık tutulması, hem toplumsal nüfusun yarısını oluşturan kadınlar ve hem de diğer yarısını oluşturan erkekler için daha özgürlükçü ve daha demokratik bir toplumsal düzen inşa edebilmenin önkoşulunu oluşturmaktadır.

Tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de kadınlar daha çok ezilmekte, daha çok şiddet görmekte, daha çok baskı ve kontrol altına alınmaktadırlar. Buna karşılık, kadınların çoğu bu baskıdan ve ezme-ezilme ilişkisinden kurtulmak ve özgürleşmek için çeşitli mücadele ve baş etme stratejileri geliştirmektedirler. Pek çok insan bu stratejileri "kadınlık hâlleri" diyerek küçümseme eğiliminde olsa da, çeşitli nedenlerden ötürü ezilmeleri, şiddete maruz kalmaları ve erkekler tarafından kontrol altına alınmaları, kadınların farklı mücadele biçimleri geliştirmelerine yol açmaktadır. Kadınlar tarafından verilen bu mücadele sivil hareketler çerçevesinde incelenmeyi de gerektirmektedir. Türkiye'de kadın haklarına yönelik etkinlikte bulunan sivil toplum kuruluşları bugün kadınların kendilerini ifade etme şansını elde ettikleri ve haklarını savunma fırsatı buldukları önemli bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de, kadınlara yönelik faaliyet gösteren STK'ların, kadınların eğitim, meslek edinme, bilinç ve özgüven kazanmaları yönünde olumlu katkıları olmaktadır. Ama aynı zamanda 1980'li yıllarda İslamcı hareketlerin Türkiye'nin gündeminde ağırlıklı olarak yer bulması, başörtülü öğrencilerin eğitim kurumlarında ve kamusal alanda var olmak istemeleri bir çok sorunun tartışılmasına vesile olduğu kadar, İslamcı kadınların kendilerini yeni ve farklı mekanlarda var etme çabalarına da yol açmıştır. Kamusal alanda var olma çabaları, dindar fakat aynı zamanda özgür bir kimliğin inşasına yönelik etkinlik ve çalışmaları, güçsüz ve muhtaçlara yönelik yardım faaliyetleri ile ülkedeki ve dünyadaki mazlumlarla dayanışma girişimleri bu kadınların çok sayıda sivil toplum kuruluşunda görev ve sorumluluk almalarına yol açmıştır. İslamcı kadınların çeşitli sivil görevler ve sorumluluklar üstlendikleri sivil toplum kuruluşlarına sağladıkları katkıların araştırılması,

hem bu kadınların ne türden bir sosyal, siyasi ve ekonomik mücadele örüntüsü içine girdiklerinin açık edilmesi ve hem de hemcinsleri olan diğer laik kadınlarla ne tür benzerlik ve farklılıklara sahip olduklarının açığa çıkarılması açısından oldukça önemli görünmektedir. Bu araştırmada açığa çıkarılmaya çalışılan diğer önemli bir nokta da, İslamcı kadınların ne tür değer yargılarına sahip oldukları ve bu değerleri kendi yaşam pratiklerine nasıl yansıttıklarının açığa çıkarılmasıdır.

3. Çalışmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma 2011 yılında Van kent sınırları içinde İslami bir kimlik altında faaliyet gösteren Gök Kuşağı Eğitim, Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Anadolu Gençlik Derneği, Mazlum-Der, Umut Işığı Derneği, Kardelen Kadın Derneği, İnsan-Der ve Sevgi Kadınlar Derneğine üye olan ve bu derneklerde aktif görevler üstlenen sınırlı bir kadın örneklem grubu ile yapılmış olan derinlemesine mülakatlar sonucunda elde edilmiş olan verilerle sınırlıdır. Söz konusu derneklere üye kadınlardan bazıları özel bazı kaygılardan dolayı mülakatlara katılmayı uygun bulmadıklarını belirtmişlerdir. Bu nedenle yukarıda adı geçen derneklere kayıtlı kadınlar bu çalışmanın örnekleminde eşit veya oransal olarak temsil edilememişlerdir. Ayrıca İslami kesimdeki kadınlarla sınırlı olduğu için, Van kent sınırları içinde faaliyet gösteren ve kadınların üye oldukları İslami bir kimliğe sahip olmayan sivil toplum kuruluşları ve bu kuruluşların kadın üyeleri bu çalışmanın kapsamına dahil edilmemişlerdir. Bu çalışmanın sonuç bölümünde sunulacak olan bulgular, kadınlarla yapılan derinliğine mülakatlar sonucunda kadınların kendileri tarafından yapılan sözlü ifadelere dayanmakta ve pozitivist bir çerçeveye sahip nesnellik tanımlamasına uymamaktadır.

I.BÖLÜM: TOPLUMSAL TARİHSEL BİR ÇERÇEVE

1.1. Tanzimat, I. Ve II. Meşrutiyet Dönemi

Osmanlı imparatorluğunun on dokuzuncu yüzyıldaki siyasal ve hukuki alanlardaki modernleşmesinin en önemli belgesi olan Tanzimat Fermanının 1839 yılında ilanı ile birlikte yeni bir döneme geçilmeye başlanmıştır. Bu fermanın ilanını izleyen süreç içinde seküler bir hukukun oluşturulması ile siyasal alanda otoritenin kaynağının dönüştürülmesi çabalarına tanıklık edilmektedir. Yirminci Yüzyıl Türk Modernleşmesinin temel öğelerini içinde barındıran Tanzimat Fermanı, din, ırk ve cinsiyet ayırımı yapmaksızın, imparatorluk sınırları içinde yaşayan herkesin bireysel haklarını güvence altına almaya çalışan bir belgedir.

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin eski gücüne kavuşmak için resmen batıya açıldığı, siyasi, idari ve sosyal kurumlarıyla batıdan etkilenmeye başladığı modernleşme sürecinin en önemli adımlarından birisi kabul edilebilir. Toplumsal üst yapı kurumlarının yeniden yapılandırılmasını öngören bu süreçte imparatorluğun geleneksel kurum ve yapıları batının kurum ve yapıları ile uzlaştırılmaya çalışılmış ve tebaanın hukuku ile ilgili bazı yenilikler getirilmeye çalışılmıştır. Tebaanın hukuku bakımından fermanın getirdiği en önemli yenilik “tebaanın eşitliği” prensibi olmuştur. Küreli'nin de belirttiği gibi, “Ferman, müslim ve gayrimüslim tebaanın eşitliği prensibini getirmekle, din esasına dayalı ‘millet sistemi’ yerine unsurların birliğini amaçlayan ‘Osmanlılık’ fikrini getirmiş, ve böylece hakim millet anlayışını değiştirmiştir” (2007: 216). Bu fermanın ilanı ile birlikte bütün devlet makamları ve rütbelere gayrimüslimlere de açılmaya başlanmıştır. Ferman dağılmakta olan Osmanlı toplumunu bir arada tutmayı amaçlamasına karşın, Müslümanlarla gayrimüslimleri kaynaştırmak yerine, gayrimüslimlere tanıdığı yeni hakların sonucunda iki grup arasındaki ayırımın daha da derinleşmesine yol açmıştır. İnalçık'ın da belirttiği gibi, fermanın ilanına dek “diğer milletlere göre ‘millet-i hâkime’ durumunda olan Müslüman tebaa, söz konusu madde ile imtiyazlarını ve ayrıcalıklı konumunu yitirmekte, gayrimüslim topluluklar hukukî ve politik olarak Müslümanlarla eşit bir noktaya gelmektedir” (2006: 29).

Osmanlı'nın modernleşmesi sürecinde en az Tanzimat kadar önemli bir diğer ferman da 1856 yılında yayınlanan, hukuki ve siyasal olarak Tanzimat Fermanı'nın devamı niteliğindeki Islahat Fermanıdır. Din farkı gözetilmeksizin bütün devlet uyruklarının eşit muamele görmesi ilkesini getiren Islahat Fermanının en önemli özelliği, Uyan'ın da belirttiği gibi, “Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında her yönden tam bir eşitlik sağlamaya amaçlamasıdır. Fermanın ilanı ile birlikte, din, vergi, askerlik, yargılama, eğitim, devlet

memurluğu ve temsil alanında o zamana kadar mevcut olan farklar ortadan kaldırılıyordu” (2009: 49).

Devam eden süreç içinde 1865 yılında kurulan Genç Osmanlılar (Jön Türkler) hareketi, Osmanlı Devletini çöküşten kurtarabilmesi için, meşruti (anayasalı) bir monarşiye geçilmesini, yani padişahın yetkilerinin kurulacak bir meclisle devredilmesini öngören siyasal değişiklikler içeriyordu. Jön Türkler hareketinin etkisiyle, imparatorluğun tarihindeki ilk anayasa olan Kanun-i Esasi 1876 yılında ilan edilen I. Meşrutiyetle birlikte anayasal bir düzene geçişin ilk adımını oluşturmuştur. İlk kez padişah otoritesinin anayasa ile sınırlandırılması anlamına gelen 1876 Kanun-ı Esasi de, beklenenin tersine milli egemenlik ilkesine dayandırılmak yerine, her türlü yetkiyi sultanın şahsında toplamıştır. Zaten kısa bir süre sonra, yani Şubat 1878'de parlamentonun kapatılması ile birlikte, temel özgürlükler ve kişisel güvencelerin sağlam olarak belirtilmediği bu anayasa da fiilen yürürlükten kaldırılarak, Sultan II. Abdülhamit bütün yetki ve sorumlulukları bizzat kendisinde toplamıştır. Ş. Hanioglu (2004), Kanun-ı Esasi'nin ilân edildiği 23 Aralık 1876'dan Meclis-i Mebusan'ın geçici olarak tatil edildiği 13 Şubat 1878 tarihine kadarki dönemi “I. Meşrutiyet”, meclisin yeniden toplanmaya davet edildiği 23-24 Temmuz 1908'den Teşkilât-ı Esasiyye Kanunu'nun neşri ya da saltanatın ilga edildiği 1-2 Kasım 1922 tarihine kadarki dönemi ise “II. Meşrutiyet” olarak adlandırmaktadır.

1908 yılında Jön Türklerin II. Abdülhamit'in idaresine son vermek amacıyla kıyasıya girdikleri mücadele sonucunda 1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi yeniden yürürlüğe konularak II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. II. Meşrutiyetle birlikte başta İttihat ve Terakki olmak üzere kurulan parlamentoda siyasi partiler yer almaya başlamış, ülkenin imarı ve kalkınması konusunda sert tartışmalar ortaya çıkmıştır. İkinci Meşrutiyetin ilanını izleyen süreçle birlikte Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık fikir ve hareketleri etrafındaki gruplaşmalar hızlanmaya başlamıştır. II. Abdülhamit'in 1878'de Meclis-i Mebusan'ı kapatarak Kanun-i Esasi'yi rafa kaldırmasına tepki olarak başlatılan özgürlük mücadelesine, yaptıkları darbe planlarıyla, ordunun bazı üyeleri de destek vermeye başlamışlardır. Özellikle Harbiye Mektebi'nde yetişen genç idealist subaylar, gittikleri görev yerlerinde istibdadın yıkılması fikrinin en ateşli savunucuları olmuşlardır. Küreli'nin ifade ettiği gibi, “Genç Osmanlılar; çağın gereklerine göre toplumda ve devletin yapısında değişiklik yapmak isteyen, fakat buna tezat oluşturacak biçimde köklü bir siyasal gelenekten beslenemeyen bir düşünce etrafında birleşemeyen; kimi zaman Türkçü, kimi zaman Osmanlıcı, kimi zaman da İslamcı olan, resmi belgelerde isimleri ‘karışıklık, zararlılık ve

bozgunculuk' ile birlikte anılan ve yaptıkları etkin muhalefetle Meşrutiyet dönemlerine damgalarını vuran kişiler” olarak tanımlanabilirler (2007: 217-218).

Tanzimat dönemi ile birlikte Osmanlı geleneksel toplumunda yaşanan bu düşünsel ve siyasal dönüşüm, kendi iç dinamikleriyle ortaya çıkan bir süreç olmaktan ziyade, yayılmacı Avrupa modernleşmesi ve kapitalizmi ile etkileşim içindeki Osmanlı aydınlarının zihinsel tepkilerini yansıtan bir harekettir. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğunluk kazanan Avrupa-Osmanlı ilişkilerinin Türk sosyal, ekonomik, siyasal ve düşünsel yaşamı üzerinde önemli etkileri olmuştur. Söz konusu etkileşimlerin bir sonucu olarak II. Meşrutiyet döneminde ilk sendikalar kurulmuş, ilk yaygın grevler gerçekleşmiş, ilk sol partiler ortaya çıkmış, kadın hakları ilk kez yayın yoluyla savunulmaya başlanmış, dilde yalınlaşma alabildiğine gelişmiş, kısaca imparatorluğun sosyal ve düşünsel yapısında önemli bir kabuk kırılması yaşanmıştır. Bu süreç boyunca Osmanlı aydınlarının Avrupa'daki yaşam tarzı ve düşünce hareketleri ile yüzleşmeleri, bu aydınların karşılaştıkları bu yeni değerleri ve normları kendi toplumlarına da uyarlama çabalarına girişmelerine yol açmıştır. Fransız devrimiyle birlikte ortaya çıkan “eşitlik” söylemi ile kapitalizmin cinsiyet gözetmemeksizin yol açtığı emeğin özgülleştirilmesi sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan cinsiyetler arası eşitlik düşüncesi çok az da olsa Osmanlı Türk aydınları arasında da bazı kıpırdanmalara yol açmıştır. Bu dönemin yenilikçi düşüncelerinin en önemli öncülerinden biri olan Celal Nuri'nin 1915 yılında yayınlanan *Kadınlarımız* adlı kitabındaki fikirler kadınlara yönelik eşitlikçi söylemin ilk örneklerinden birini oluşturmaktadırlar. Bu kitapta Nuri, kadının tarihte ve değişik ülkelerdeki durumu, eğitimi, evlenmesi, boşanması, örtünmesi, Müslüman kadınların hukuksal durumu, çok karılık ve sosyal hayatta aile gibi konuları ele almaktadır. Nuri'ye göre, “Kadın her şeyden önce bir eğitmen, bir eğitim bilimcidir. Kadınlar örf ve âdete kurban edilmeden cahillikten kurtarılmalı, toplumun gelişmesine katkı sağlamalıdır.” (1993:75). Kadınların cahil bırakılması demek, yeni neslin geri kalmışlığı olacağından kadın meselesi doğu meselesi kadar önemlidir. Onun için kadınlar mutlaka eğitilmelidir. Ayrıca Nuri Osmanlı toplumdaki sıkıntının pek çoğunun, kadının aşağılanmasından kaynaklandığını da belirtir.

Kadınların toplumsal statülerine yönelik en belirgin değişim, özellikle İstanbul ve sınırlı da olsa diğer bazı büyük kentlerdeki seçkin kadınların modern bir eğitim almalarına yol açmıştır. Avcı'nın da belirttiği gibi, “bu dönemde geleneksel toplumsal normların değişimine işaret eden en önemli belirtilerden birisi “Müslüman şehirli kadının” toplumsal konumunun tartışılmaya açılmış olmasıdır” (2007: 1). Bu döneme egemen olan temel fikir ve düşünceler ile gerçekleştirilen üst yapısal reformların yol açtığı değişim ve dönüşümlere

bakıldığında, gerek kadının toplumsal statüsünde ve gerekse sosyal, siyasi ve hukuki haklarında kayda değer bir değişimin yaşanmadığı görülmektedir. Daha da önemlisi, kadınlara yönelik bu tedrici fikirlerin ve düzenlemelerin kadınların kendileri yerine, bizatihi erkekler tarafından tartışılması ve gerçekleştirilmesi, kadınların kamusal alandaki görünürlükleri ve mücadeleleri anlamında oldukça karamsar bir tablonun varlığına işaret etmektedir. Bu süreç boyunca ortaya çıkan hareket ve örgütlerin içinde yer alan kişilerin tamamının erkek olmaları ve süreç boyunca kadınlar tarafından kendi haklarının savunulmasına yönelik herhangi bir örgütlülüğün oluşturulmaması, verilen siyasi mücadelede kadının özne konumunda olmadığını göstermektedir. Daha önce yaşamını saray duvarları arasında geçiren İstanbul'daki seçkin Osmanlı hanedan kadını, Tanzimat'ın beraberinde getirmiş olduğu Batılı akımların etkisiyle tedricen de olsa sarayın duvarlarının dışına çıkarak kamusal alanda sadece fiziksel olarak görünür hale gelmeye başlamıştır.

Tanzimat'ın ilanı Osmanlı toplumundaki kadının sosyal statüsünün yükseltilmesinin, eğitiminin artırılmasının ve dolayısıyla ev dışındaki çalışma hayatına girmesinin ilk girişimlerinin gerçekleştirilmeye çalışıldığı bir dönemin başlangıcını temsil etmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, başlangıçtan Tanzimat'ın ilanına kadar süren uzun bir dönem boyunca Osmanlı şehir kadınları yaşamlarını daha çok mahrem ve erkeklerle görünür ilişkiye giremedikleri sınırlı alanlarda geçirmiş, ancak Tanzimat'ın ilanı ile birlikte en azından soylu ve seçkin çevrelerden gelen sınırlı sayıdaki bazı kadınlar yeni açılan bazı eğitim kurumları aracılığıyla kamusal alana girmeye başlamışlardır. Elbette bu ifadeler egemen ve resmi yazımın dışarıda bıraktığı ve göz ardı ettiği Osmanlı sınırları içindeki kırsal alandaki kadın için geçerli değildir. Osmanlı köylü tebaasının kadınları, kırsal ekonomik yaşamın doğası ve özellikleri gereği şehirli kadınlarla karşılaştırmalı olarak sosyal yaşamda daha görünür ve güçlü bir konuma sahiptirler. Burada üzerinde durulması gereken önemli ayırt edici noktalardan birisi, Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı modernleşmesinin kapitalizmin yükselişi ile eşzamanlı olmayan bir dönem içinde ortaya çıkmasıdır. Osmanlı modernleşmesi, Emperyalizmin yayılması sürecinin bir uzantısı olarak çökmekte olan haraçlı bir imparatorluğun kapitalist ve endüstriyel ekonomik alt yapıdan yoksun bir toplumsal formasyonda yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştirilmeye çalışılan bir toplumsal reform sürecini yansıtmaktadır. Kavramın asli tanımına uygun biçimiyle gerçek bir toplumsal devrimden yoksun olan Osmanlı modernleşmesi, modern toplumsal sınıfların mücadelesi sonucunda bireyin hukuki ve siyasi haklarını içine alarak gelişen, geleneksel ve tarımsal toplumsal yapıları değiştirip dönüştürerek endüstriyel-kentsel bir toplumsal dönüşümü sağlamış bir süreç değildir.

Tanzimat dönemi ile birlikte, miras hukukunda kadının lehine bazı yeni düzenlemelerin yapılmasına ek olarak, Çiftçi'nin de belirttiği gibi “tek eşli evlilik, odalıkların kaldırılması, kadın giysilerinin özgürce seçilmesi, kolluk kuvvetlerinin kadınların özel yaşamına karışmaması, evlilikte serbest eş seçme, kadınlara yönelik modern okulların açılması, tek taraflı boşanmanın kaldırılması gibi kadın sorununa yönelik” bir takım üst yapısal düşünce ve uygulamalara tanıklık edilmektedir (1982: 83). 19. Yüzyılın son çeyreğine kadar eve hapsedilmiş olan ve ev içindeki konumunu pasif bir hizmetkâr ve güzellik objesi olma tanımında bulan seçkin kentli kadın, 20. Yüzyılın başından itibaren ortaya çıkan Batılılaşma düşünce ve hareketleri ile birlikte özellikle Fransız kültür modasının etki alanına girmeye başlayarak evinin içinden dışına çıkmaya başlamıştır. Kadının evin dışına çıkmaya başlaması daha sonraki süreçte Türkiye toplumunda özel ve kamusal alan tartışmalarını da gündeme getirecektir.

Tanzimat döneminin önde gelen aydın ve edebiyatçılarından Namık Kemal, Ahmet Mithat ve Şemseddin Sami'nin edebi eserlerinde kadınlara bazı sosyal haklar tanınması ve kadınların modern bir eğitim alması gibi temaların sıklıkla dillendirildiğine tanıklık edilmektedir. Bu dönemde Zafer Hanım, Sair Fitnat Hanım, Sair Leyla Hanım (Saz) ve Fatma Aliye gibi edebiyat alanında uğraş veren bazı kadınların varlığına da tanıklık edilmektedir. Kaynaklarda daha çok kentli Müslüman Türk kadınların isimleri anılmasına rağmen, bu dönemde İstanbul başta olmak üzere Osmanlı sınırları içindeki büyük kentlerde yaşayan gayrimüslim kadınların da ekonomik, kültürel, siyasal ve düşünsel alanlarda ön plana çıkmış olmalarını unutmamak gerekir. Lerna Ekmeçioğlu ve Melisa Bilal'in bir inceleme niteliği taşıyan “Bir Adalet Feryadı: Osmanlı'dan Günümüze Beş Ermeni Feminist Yazar (1862-1933)” başlıklı eser bu dönemdeki Ermeni Kadın Hareketinin önde gelen aktivistlerinin mücadelelerini anlatan önemli çalışmalardan biri olarak ele alınabilir. Türkiye'de kadınların mücadelesine ilişkin tarih yazımının Türk olmayan kadınların mücadelelerini göz ardı ettiğini belirten Ekmeçioğlu ve Bilal, kitaplarında şu iddiayı ileri sürmektedirler: “1980'lerden itibaren gelişmeye başlayan Osmanlı-Türkiye kadın hareketi hakkındaki tarih yazımı, Osmanlı Türkiye toplumlarına mensup olduğu halde Müslüman ve/veya Türk olmayan kadınların hikayelerini anlatamamıştır. Günümüz Türkiye'sinde –ya da 1980'lerin, 90'ların Türkiye'sinde- bu kadınların tarihin özneleri olarak, dinleri ve etnik aidiyetleri farklı olan kadınların tarihin özneleri olarak algılanmamaları, bugün de göz ardı edilmelerine sebebiyet vermektedir. Çerkes, Rum, Kürt ve Ermeni kadınları tıpkı Türk hemcinsleri gibi hakları için mücadele ettiler, örgütlendiler, yayın yaptılar, dernekler kurdular.” (2010: 329-332). Bu çalışmada ele alınan Ermeni kadın yazarların her biri şu ya da

bu biçimde toplumsal ve siyasi faaliyetlere katılmış, kimi hayır örgütlerinin başına geçmiş, kimi Ermeni çocuklar için okul açmış, öğretmenlik yapmış ve yetim çocuklara bakmış, kimi de siyasi partiye üye olmuştur. Ayrıca Rowe'ye göre “çağdaş Ermeni kadının evlilik ve eğitimdeki yeni rolleri ile kadınlarla erkekler arasındaki ilişkiler gibi konularda yazan kadınlar, yalnızca daha kapsamlı kültürel gelişmelere tepki vermekle ya da salt kişisel meseleler hakkında konuşmakla kalmıyor, aynı zamanda kadının ulusal kalkınmada ve gelişmekte olan yeni dünyadaki rolü konusunda da aktif kurumlar geliştiriyorlardı. Burada kadınların, kadının doğası ile ilgili tartışmaların getirdiği sınırlamalardan tümüyle azade oldukları anlamı çıkmamalıdır. Ancak, Ermeni kadın yazarların roman ve öyküleri, eskisinden farklı olarak kendi rollerini bizzat biçimlendirmek için çaba harcadıklarını göstermektedir.” (2010: 50).

Göle'nin de belirttiği gibi (2008), kadının kentsel mekânlarda görünürlük kazanması ve toplumsal yaşama katılması beraberinde kadın sorununa yönelik bazı rahatsızlıklar ve siyasi tartışmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ziya Gökalp'in “Yeni Hayat”, Taşkıran'ın ise “Büyük Umutlar” adı ile dile getirdikleri yeni düşünce akımları, dönemin aydınları arasında Osmanlı'da vatandaşlık ve kadının erkekle eşitliği konularının sıklıkla tartışıldığı bir söylemi yansıtmaktadırlar. Değişimin yukarıdan başlatıldığı Osmanlı'da, devlet sadece siyasi, idari ve ekonomik alanlarda değil toplumsal normların değişiminde de temel aktör rolünü üstlenmiştir. Kongar'a göre, “Tanzimat dönemi ile başlayan ve Cumhuriyet döneminde de devam eden ‘devletçi-seçkin’ tepeden yönlendirme geleneği Türk modernleşme sürecinin en belirgin özelliklerinden biri olmuştur” (2008: 318-321). Yukarıdan aşağıya doğru bir seyir izleyen bu modernleşme süreci Osmanlı'nın geleneksel ataerkil toplumsal yapısını kaçınılmaz olarak etkilemiştir. Van Os'un da ifade ettiği gibi, bu modernleşme süreci ile birlikte “erkekleri ev dışı kamusal yaşama, kadınları ise ev içi aile yaşamına ait gören “ideal” cinsiyet düzeninde ilk kez bazı değişiklikler talep edilmeye başlanmıştır” (2001: 339).

Göle'nin belirttiği gibi, Osmanlı'da “kadının toplum içindeki yeri, Tanzimat dönemi ile başlayan ilk modernleşme çabalarıyla, yani Batı toplumsal modeline yönelişle birlikte tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönemde, Doğu-Batı ikilemi, uygarlığın maddi ve manevi tanımlarının ayrışması çerçevesinde biçimlenmeye başlar. Bu dönem düşünürleri için sorun, İslam'ın hangi açılardan bu reformlara destek sağlayabileceğini, hangi açılardan ters düşeceğini belirlemek ve bu reformlarla ortak yönlerini ortaya koyabilmektir. Yanıt aranılan soru, Batı ve Doğu arasında bir ortak nokta olup olmayacağıydı. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar olan dönem boyunca, kadının konumu bu çerçevede tartışıldı. Batı uygarlığının evrenselliğine dikkat çekenler, özellikle edebiyat yapıtlarında, görücü usulü

evlilik yapısını, çok karıllığı, cinsiyet ayrımını eleştirdiler; kadınların eğitim özgürlüğünü ve romantik aşkı savundular. Batı'dan esinlenen bu reformların sonuçlarını hâkim kültürel kimliğe yönelik bir tehdit olarak algılayanlar ise kadının konumunu muhafaza etmek gerekliliği üzerinde durmuşlardı” (2008: 50).

Devletin kadının toplumsal konumunun değişimindeki başat rolü Tanzimat'ın ilk yıllarından itibaren, öncelikle kadın eğitimi alanındaki kurumsal boşluğu doldurma çabasıyla kendini göstermiştir. Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı'daki eğitim kurumları sadece Sıbyan ve Enderun mektepleri ile medreselerden ibaretti. Kadınlar ise yalnızca Sıbyan mekteplerinden faydalanabilmekte ve sadece idareci veya ulema zümresinden kişilerin kızları ailelerinin desteği ile evlerinde özel ders alabilmekteydiler. Arıkan'ın ifade ettiği gibi, “kızların eğitimine yönelik ilk girişimler, 1842 yılında Avrupa'dan getirtilen ebe kadınların Mekteb-i Tıbbiye'de verdiği kurslarla başlamıştır. Bunu, 1858'de açılan ortaokul düzeyindeki İnas Rüştüyeleri ile 1864'te İstanbul'daki ilk Kız Sanat Okulu takip etmiştir. 1869 yılında yürürlüğe giren *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* ile 6–11 yaş arasındaki kızlara Sıbyan mekteplerine devam zorunluluğu getirilmiştir. 1870 yılında kadın öğretmenler yetiştirmek için kurulan Darü'l-Muallimat sayesinde kadın eğitiminin derecesi liseye kadar yükseltilmek istenmiş ama yüksek eğitime yönelik atılımlar İstanbul, Selanik ve İzmir gibi büyük kentlerle sınırlı kalarak dar bir çevreyi etkileyen bir hareket olmuştur” (1994: 324-325). Bu dönemde açılan Darü'l-Muallimat (Muallim Mektebi) Türk kadınının resmen çalışma hayatına girmesi sonucunu doğurmuştur. Bu okullardan mezun olan kadınlar 1873'de ilk defa öğretmen olarak görev almaya başlamışlar ve böylece kadınların resmi olarak çalışma hayatına ilk girişleri eğitim alanında gerçekleşmiştir. Eğitim alma imkanına kavuşan bu kadınlar, Osmanlı'nın son dönemlerinde ve özellikle İkinci Meşrutiyet döneminde önemli bir kadın hareketi oluşturarak hukuksal ve sosyal statülerinde erkeklerle eşit olmak için çaba sarf etmişlerdir. Göle'nin de belirttiği gibi, “eğitimdeki kız-erkek ayrımcılığı kalkmış, kız öğrenciler erkek öğrenciler ile birlikte üniversite derslerine girmeye başlamış ve hatta ilk defa Müslüman kadınlar İstanbul tiyatrosuna katılmışlardır” (2008: 71). Aynı dönemde açılan ebe mektebinden mezun olan kadınlar da çalışma hayatına girmeye başlamışlardır. Yine bu dönemde açılan sanat mektepleri sayesinde kadınlar küçük sanayi işyerlerinde çalışmaya başlamışlardır. Çaha'nın belirttiği gibi “1897'de İstanbul Kibrit Fabrikası'nda çalışan işçilerin %50'sinden fazlasını kadınlar oluşturmaktaydı” (1996: 90).

Osmanlı'nın on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarından itibaren başlattığı reform hareketinin İstanbul ve çevresindeki sosyal yaşamın değişmesinde önemli katkıları olmuştur. Çaha'nın da belirttiği gibi bu dönem boyunca “ ulema, medrese, vakıf ve tarikat gibi

geleneksel sivil toplum unsurlarına siyasal parti, dernek, sosyal hareket, değişik fikir hareketleri, farklı medya grupları gibi modern unsurların da ilave edilmesiyle Osmanlı'da dikkat çekici bir 'sivilleşme' eğilimi baş göstermiştir. Osmanlı topraklarının işgaline ilk tepkiler de bu sivil dinamiklerden gelmiştir. Nitekim ilk mitingleri, protestoları ve gösterileri düzenleyenler İstanbul'un İkinci Meşrutiyet dönemindeki münbit ortamı içinde yetişmiş içinde kadınların da yer aldığı sivil toplum gruplarıydı" (2003: 163). Göle'ye göre "bu dönem boyunca kadınlar aktif bir biçimde örgütlenmişler, yardım derneklerinin yanı sıra kadın erkek eşitliğini (örneğin Mudafaa-i Hukuk-ı Nisvan) ve kadınların çalışma yaşamına katılmasını savunan dernekler (örneğin Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet'i İslamiyesi) kurmuşlardır" (2008: 71). Adı geçen derneklerin her birinin kuruluş amaçları farklı olsa da, bu derneklerin ana hareket noktaları, kadınlara yönelik yardım, eğitim ve kadın hakları, kadının çalışma hayatına girmesini teşvik ederek kadının ekonomik faaliyette bulunması ile ilgili çalışmalar yapmaktı. Kadınların örgütlenmesine öncülük yapan bu dernekler, açtıkları çeşitli kurslar ve işyerleriyle kadınlara meslek kazandırma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu gelişmeleri takiben kadınlara kadı önünde evlenme hakkı, kız çocuklara erkek çocuklarla eşit miras hakkı tanınmıştır. Barkan'ın belirttiği gibi, "1858 yılında çıkarılan *Arazi Kanunnamesi* ile; ölen babanın toprakları erkek ve kız evlatlara kalmaktadır. Kız çocuk da erkek çocuk gibi mirastan eşit pay alacaktır. 1265 tarihli irade-i seniye ile kadın ve erkek arazisinin varislere intikal şekilleri arasındaki fark kaldırılarak annenin arazisi de kız ve erkek çocuğa eşit olarak verilecektir. Kız ve erkek çocuklar vakıf gelirinden eşit hisse alacaklardır" (1940: 80). Kutay'a göre ise "Miras hakkının kadına tanınmasından başka haklar da kadınlara verilmiştir. Kadınların köle ve cariye olarak alınıp satılması 1856 yılında yasaklanmıştır. Daha önceleri evlenen kadınlardan alınan '*Gelinlik Vergisi*' ile '*kölelik ve cariyelik*' kaldırılmıştır. 1847'de köle pazarları yasaklanmış olmasına rağmen II. Meşrutiyete, hatta Cumhuriyet dönemine kadar cariye alışverişi devam etmiştir" (2003: 139).

Ortaylı 1917 yılında kabul edilen ve 1926 yılına kadar yürürlükte kalan Hukuk-u Aile Kararnamesi ile kadınlara şu hakların tanındığını belirtmektedir: "Kanunname ile kadına; kocanın evi terk etmesi, kocanın eve bakmaması, kocanın deli olması, kocanın hastalığı (cüzam) gibi bazı durumlarda hakim kararı ile ayrılma hakkı tanınmıştır. Evlenmenin hakim huzurunda yapılması zorunluluğu getirilerek devlet, evlenme ve boşanma işlerine dahil edilmiştir. Evlenmek için erkeklere 18, kızlar ise 17 yaşını bitirmiş olma şartı getirilmiştir. 17 yaşından küçük kızların evlenebilmeleri için velilerinin ve hakimin izni gereklidir. Kararnamedeki bir başka düzenleme çok eşlilik konusundadır. Osmanlı aydınları arasında yoğun ilanıya sayıları giderek artan tartışmalara yol açan çok eşlilik yasaklanmamakta,

ancak buna makul bir sınır getirmek maksadıyla, evlenmeden önce kadının kocasından tek eşli kalma şartını isteme hakkı tanınmaktadır. Kararnamede her dinden tebaa için evlenmelerde mahkemenin kontrolünde nikâh kıyma usulü son şekline kavuşturulurken, ilk kez nikâhın yapılmadan önce ilan edilmesi usulü getirilmiştir” (2000: 152-153). Ancak Ortaylı'nın sözünü ettiği bu haklardan o dönemde sadece sınırlı sayıdaki aydın kadın yararlanabilmiştir.

Bu gelişmelerin yanı sıra, toplumdaki geleneksel cinsiyet düzenini görünür kılan kılık-kıyafet gibi konular ve davranış kalıplarına devlet tarafından yapılan müdahaleler konunun bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Bozkurt'a göre, “devlet çok eskiden beri toplumsal düzeni sağlamak, tebaası arasındaki sosyal ilişkileri düzenlemek için hem Müslüman hem de gayrimüslimlerin kıyafetlerini birbirinden ayıran bazı yasal düzenlemeler yapmıştır” (1989: 19-20). Osmanlı yönetimi erkek kıyafetleri ile olduğu kadar kadın kıyafetleriyle de ilgilenmiştir. Osmanlı Devleti'nde kadınlara yönelik çıkarılan fermanlar ya kadınların giyim ve kıyafeti, ya sokağa çıkması ve erkeklerle olan ilişkilerini düzenlemeye yöneliktir. II. Abdülhamid döneminde söz konusu düzenlemelere ilişkin bazı örnekler görülmektedir. Bulut (1968) bu düzenlemelerle ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır: “II. Abdülhamid 2 Nisan 1892'de çok ince kumaştan siyah çarşaf giyinmiş ve siyah tül örtünmüş olan Müslüman kadınların matem tutan Hıristiyanlara benzediklerinden dolayı Müslüman kadınlar tarafından çarşaf giyilmesini yasaklamıştır. Bu dönemde bazı erkeklerin çarşaf giyerek hırsızlık ve yolsuzluk yapmaları da sultan tarafından bu kararın alınmasında rol oynamıştır” (34-35).

Tanzimat Döneminde yaşanan gelişmeler sonucunda II. Meşrutiyet Döneminde gelişen ortamda kadının özgürleşme hareketi devam etmiştir. Tüm gelişmeler yaşanırken 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da yaygınlaşan feminizm hareketi Osmanlı kadın hareketini de etkilemiştir ve kadınlar arasında feminist bir hareketin filizlenmeye başlamıştır. Ancak, toplumsal, dini ve kültürel farklar dolayısıyla farklı şekilde algılanmıştır. Kadınlar, yayınladıkları dergiler ve kurdukları dernekler aracılığıyla toplumsal hayattaki konumlarını sorgulamaya ve toplumsal yaşamın farklı alanlarına girmeye çalışmışlardır. Aslında bu durum, kadınların siyasal ve toplumsal sistemin “edilgen” bir unsuru değil, “etken” bir unsuru olmalarına neden olabilecek bir gelişmedir. Ancak kadın hareketleriyle ilgili bu kıpırdanmalar uzun ömürlü olamamış ve feminist hareket süreklilik arz eden bir özellik kazanamamıştır.

Tanzimat ile başlayan kadının toplumdaki yerinin değiştirilmesi ile ilgili sınırlı görüşler, II. Meşrutiyet döneminde yerini daha kapsamlı tartışmalara bırakmıştır. Çakır'ın

belirttiği gibi “II. Meşrutiyet’in ilanıyla sayıları giderek artan kadın gazete ve dergileri, büyük şehirlerde kurulan eğitim, kültür ve yardım amaçlı dernekler orta ve üst tabaka Osmanlı kadınları arasında bir ‘biz şuuru’ yaratmıştır” (1996: 43-78). Dulum bu dönem boyunca kadınlara yönelik önemli sayılabilecek sayıda dergi çıkartıldığını, kadınların bu dergilerde sadece yazı yazmakla kalmayıp, aynı zamanda dergilerin yöneticileri olarak da sorumluluk aldıklarını ileri sürmektedir. Bu dönemde yayımlanan bazı kadın dergi ve gazetelerinin isimleri Dulum’un belirttiği üzere şunlardır: “ *Mehasin, Demet, Kadın, Musavver Kadın, Hanımlar Alemi, Erkekler Dünyası, Seyyale, Siyanet, Kadınlık, Kadınlık Hayatı, Bilgi Yurdu Işığı, Genç Kadın, Türk Kadını, Kadınlar Alemi, İnci, Hanım Kadınlar Saltanatı, Ev Hocası ve Kadınlar Dünyası*” (2006: 54). Fakat Dulum, sözünü ettiği bu dergilerin gerçekten ne kadar süreyle yayımlandıkları, ne tür bir içeriğe sahip oldukları ve tirajlarının ne kadar oldukları konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir. Yalnızca Kadının Dünyası adlı derginin Osmanlı kadınlarının eğitimine dair görüşleri incelenmiştir.

Gerek İslamcılık, gerek Batıcılık ve gerekse Türkçülük gibi farklı fikirleri benimsemiş olan yazar çizerlerin büyük çoğunluğu ideal Osmanlı kadınının sahip olması gereken şu üç temel özellik etrafında birleşiyorlardı: “İyi Ana”, “İyi Eş”, “İyi Müslüman”. Kadının bu üç özelliğe sahip olabilmesi için iyi bir eğitim alması gerekiyordu. Tanzimat yazarlarının bir kısmı, Osmanlı toplumunda görülen çok kadınla evlilik, tesettür, miras ve cariyeliği İslam dininin kadınlara değer vermeyişinin bir göstergesi olarak yorumlarken, Kurtoğlu’nun da belirttiği gibi, İslamcılık fikrini savunanlar “kadının özgürleşmesiyle ilgili tartışmalarda ileri sürdükleri fikirlerinin meşruiyetini İslam’a dayandırıyorlar ve bu doğrultuda İslamiyet’in ilk yıllarından ilham alınmasını isteyerek, Asr-ı Saâdet dönemindeki kadınların statülerini, hangi meslekleri icra ettiklerini anlatıyor, âlim ve şair kadınlara örnekler veriliyordu” (2000: 24). Avcı’nın ifade ettiği gibi, muhafazakâr bir çizgide kadın haklarından bahseden ilk yazar olarak kabul edilen Fatma Aliye Hanım gibi aydınlar, “kadının toplum içindeki durumuna dair öne sürdükleri fikirlerde bir yandan toplumsal ilerleme ve medeniyet gibi kavramları sık sık kullanmışlar, diğer yandan ise kadının özgürleşmesi meselesinin dini ve geleneksel normlara ters düşmediğini kanıtlamaya çalışmışlardır” (2007: 13). Kurnaz, dönemin tanınmış aydınlarından biri olan “Rıza Tevfik’e göre, Türk kadınının içinde bulunduğu durumun nedeninin dini olmadığını, İslamiyet’in Müslüman kadına insanlığın esas haklarını sağladığını” belirtmektedir (1991: 84). Göle ise, “mahrem yaşamın ve cinsiyet ilişkilerinin dini yasa tarafından düzenlenmiş olmalarından dolayı, İslam’ın Batı kültürel modeline direnç gösteren kültürel bir özellik taşıdığını ileri sürmektedir. Göle’ye göre “Batıcılar, İslami gelenekleri medeniyetin önünde bir engel olarak görüyor ve kadının bu gelenek zincirinden

kopmasını savunuyorlardı; İslamcılar ise Batıcıları taklitçilikle suçlayarak, Müslüman bir toplumun ahlaki varlığının korunmasını ve böylelikle şeriata bağlılığı savunuyorlardı. Türkçüler ise ahlaki kimliği İslam dini ile sınırlamayarak, gelecekteki ideal toplumu geçmişteki Türk yaşamında arıyorlardı” (2008: 56-58). Göle’ye göre Batıcılar ile muhafazakârlar arasındaki görüş ayrılıklarının kadın konusu üzerinde temellenmesinin temel nedeni mahremiyetin bozulmasında yatmaktadır.

Sonuç olarak Avcı’nın da belirttiği gibi, “Batı’da kadın hakları meselesi sanayileşme ve bunun getirdiği toplumsal değişimin doğal sonucu iken, Osmanlı’da bu meselenin yukardan aşağıya yapılan reformların niteliğiyle, yani devletin modernleşme süreciyle ilişkilendirilmesi gerektiği de unutulmamalıdır” (2007: 11). Kadının Tanzimat’la başlayan Osmanlı modernleşme ve Batılılaşma hareketlerinde ve düşüncelerinde önemli bir yer tuttuğu iddia edilebilir. Fakat bu döneme ilişkin olarak asıl belirlenmesi gereken, kadının bu hareket ve düşüncelerde bir yere sahip olup olmadığı değil, nasıl bir yere sahip olduğudur. Kadınlar, Osmanlı Modernleşme-Batılılaşma hareket ve düşüncelerinin özneleri değil, fakat daha çok erkekler tarafından kurtarılmaya veya yukarıdan aşağıya doğru yeniden yapılandırılmaya çalışılan bir imparatorluğun nesnelere idirler. Süreci başlatan ve sürece yön verenler kadınlar değil, daha çok erkeklerdir. Oldukça sınırlı sayıda kadının da dâhil olduğu erkeklerin öncülük yaptığı asıl tartışma, kadının kamusal alandaki fiziksel görünürlüğü-görünmezliği üzerinedir. Göle’nin de belirttiği gibi bu dönem, kadının giderek daha fazla kamusal alanda görünür hale geldiği, kentsel mekânlarda dolaştığı ve “toplumsal görünürlük” kazandığı, fakat bu görünürlüğü erkekler tarafından önemli tepkilerin de verildiği bir görünüm arz etmektedir. Sınırlı da olsa, dönemin sonlarına doğru kadın kamusal alanda belli-belirsiz görünür hale gelmeye başlamıştır (2008).

1.2. İttihat-Terakki, Cumhuriyet’in Kuruluşu Ve Tek Partili Milli Şef Dönemi

Osmanlı’da II. Meşrutiyet, ilk yasal partilerin kurulduğu dönemdir. Aliefendioğlu’nun belirttiğine göre “1889’da gizli örgüt olarak “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” adıyla kurulan parti, 1907 tarihinde çoğunluğu asker ve sivil ‘mektepli’lerden oluşan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşerek İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldı. II. Meşrutiyetin ilanında büyük etkisi bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti (Cemiyet-i Mukaddese) 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte yasal statü kazanmış ve o yıl yapılan seçimlerde Ahrar Fırkasını hezimete uğratarak Meclis-i Mebusan içinde büyük bir çoğunluğa sahip olmuştur”(2012: 5). Çavdar’ın belirttiği gibi, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ nin ortaya

çıkışında, “19. yüzyılın ikinci yarısında kendini görünür kılan ve Yeni Osmanlı hareketi olarak başlayan ve daha sonra Jön Türkler ismiyle adlandırılan bir grup aydın ve bürokratin etkisi bulunmaktadır” (1994: 10). Akşin’e göre İttihat Terakki Cemiyeti, “adalet, eşitlik, özgürlük gibi insan haklarını ihlal eden ve bütün Osmanlıları ilerlemeden alıkoyan ve vatani yabancı tasallutu altına düşüren yönetime karşı İslam ve Hıristiyan yurttaşları uyarmak için kurulmuştu” (1987: 27). Akşin İttihat ve Terakki Cemiyetinin yapısını ve üyelerinin özelliklerini şu şekilde tanımlamaktadır: “Genç bir üye profiline sahip olan örgütte mesleki olarak subay ve memurların ön plana çıktığı görülmektedir. İttihat ve Terakkililerin genelde Batı tarzı okumuş, kapitalist toplum arayışında oldukları da göze çarpmaktadır” (1987: 47). Ahmad’a göre ise Cemiyet, “geniş bir toplumsal tabana ve heterojen bir sınıf yapısına sahip olmakla beraber, hiçbir zaman iktidar yapısını işçi ve köylüleri içine alacak kadar geniş bir tabana oturtma hedefine yönelmemiştir. Ancak böyle bir hedefi olmamasına rağmen hareket, Osmanlı İmparatorluğu içinde büyük bir kitleyi arkasına alan ilk örgüt olmuştur” (1976: 265).

Bu sürecin devamında 1911 yılında Hürriyet ve İhtilaf Fırkası kurulmuştur. İkinci Meşrutiyet’in hemen hemen bütün siyasi partileri gibi 1911 yılının muhalefet deltasını kendinde birleştiren Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise, Tunaya’nın belirttiği gibi “İttihad-ı Anasır ve mezhep hürriyeti kavramları yanında İslamcı bir eğilime yer vermek zorunda kalmıştır. İttihat ve Terakki’nin iktidarı terk etmesinden sonra, Mütareke döneminde eski durumuna binaen en nüfuzlu görünen Hürriyet ve İtilaf 1919’daki Beyannamesi’nde İslami hiçbir esastan bahsetmemektedir” (2007: 101). Bu partinin kurulmasıyla birlikte Aliefendioğlu’nun ifadesi ile “Osmanlı sivil ve asker aydınları, bir yanda seçkinci, merkezîyetçi, Türkçü, İttihat ve Terakki iktidarı; öte yanda adem-i merkezîyetçi, Osmanlıcı, liberal düşünceler etrafında toplanan Hürriyet ve İhtilaf Fırkası olarak iki düşman kampa ayrılmıştır. 1912’de yapılan “sopalı seçim” sonucunda İttihat ve Terakki çok büyük bir ekseriyetle yeniden iktidara gelmiştir. Ancak Halaskaran Zabitan hareketi, bir gün önce güvenoyu alan Sait Paşa hükümetinin düşmesine neden olmuştur. II. Meşrutiyetle başlayan çok partili 1908-1913 yılları arasındaki dönem anarşi ve terör hareketleriyle sürmüş ve büyük bölümü sıkıyönetimle geçmiştir. 23 Ocak 1913 yılındaki Bab-ı Ali baskını sonucunda iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki, aynı yıl içinde Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmesini takiben çok partili sisteme son vererek tek partili baskı rejimini kurmuştur. Bu parti, Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı’nın mağlubiyeti üzerine 14 Kasım 1918’de kendisini feshetme kararı almıştır.”(2012: 5).

Tunaya’ya göre “Muhafazakar bir toplumun eğilimlerini temsil edebilmek iddiası ile Meşrutiyet’in iki büyük partisi ve birbirinin amansız hasmı olan İttihat ve Terakki ile

Hürriyet ve İtilaf, program ve aksiyonlarında İslamcı görüşlere yer verdikleri gibi, İslamcı akım mensupları içinde taraftar ve aleyhtarlarını bulmuşlar ve makalelerden vaazlara kadar övülmüş ve yerilmişlerdir. İttihat ve Terakki'nin kongre kararlarında ve programlarında İslamcı tezler ve dini davranışlar gittikçe artan bir önem kazanmıştır. 1911'den itibaren gittikçe artan bir tempo ile İttihat ve Terakki Türkçü ve İslamcıdır. Yalnız bu terkip kendisini bir çeşit din-devlet ayrılığına götürmüştür" (2007: 99-100).

Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti yıkılmış ve ülke topraklarının önemli kısımları İtilaf Devletlerinin işgaline uğramış ve bu gelişmelere karşı Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yer yer tepki ve direniş hareketleri meydana gelmiştir. 23 Nisan 1920'de Ankara'da halkın seçtiği temsilcilerden oluşan yeni bir meclis açılmış ve açılan bu Milli Meclis, kendisinde olağanüstü yetkiler toplayarak, kendisinin üstünde başka bir kuvveti tanımadığını ilan etmiştir. Bu meclisin önderliğinde yürütülen Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması üzerine Lozan'da toplanacak konferansa TBMM temsilcisi ile birlikte İstanbul'dan da temsilcilerin çağırılması, Milli Mücadele'ye gereken desteği vermeyen Saltanat'ın meclis tarafından kaldırılmasına yol açmıştır. Bunun sonucunda 23 Nisan 1920'den itibaren salt milletin egemenliğine dayanan yeni bir devlet kurulurken, 1 Kasım 1922'de TBMM oybirliğiyle aldığı kararla Osmanlı Saltanatını kaldırmıştır. Ancak Saltanat'ın kaldırılmasından sonra ilk meclis dağılmış ve seçimlerin yeniden yapılması gereği doğmuştur. Mustafa Kemal, seçimlerde kendi görüşünde olanların başarı kazanması ve yürütülecek inkılâpların hazırlanması için siyasal bir partinin kurulmasını istemiştir. Böylece, 9 Ağustos 1923'te yeni Türk Devleti'nin ilk siyasal partisi Halk Fırkası adıyla kurulmuştur. 23 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmesinin ardından Halk Fırkası'nın adı Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirilmiştir. Cumhuriyet Halk Fırka'sını kurdurduktan sonra, Mustafa Kemal yapmayı tasarladığı yenilikleri bu partinin programına koydurarak, daha sonra yapmayı planladığı bütün inkılâpları bu parti yapmış ve halka benimsetmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından milletvekilleri arasındaki görüş ayrılıkları ve kişisel çekişmeler artmaya başlamış, böylece bazen boşalan bir bakanlık için seçim yapılırken gerekli oyu sağlamak mümkün olmamaya başlamıştır. Yapılan oylamalar sonunda hiçbir aday yeterli oy sağlayamamakta, bu yüzden hükümet işleri aksamaktadır. 1923 yılının sonbaharı ortalarında gene bir hükümet sorunu doğmuş ve Bakanlar Kurulu görevden ayrılmıştır. Bu bunalımlı dönem Mustafa Kemal'e bir fırsat vermiş ve 28/29 Ekim gecesi bir anayasa değişikliği projesi hazırlamıştır. Aynı gün TBMM anayasa değişikliğini kabul ederek yeni Türk Devletinin bir cumhuriyet olduğunu ilân etmiştir. Böylece rejimin adı konmuş ve Cumhurbaşkanlığı seçimine gidilerek Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

İsmet Paşa ise hükümeti kurmakla görevlendirilerek Cumhuriyetin ilk başbakanı sıfatını kazanmıştır. Fethi (Okyar) Bey de TBMM Başkanlığına seçilmiştir.

Cumhuriyet rejimi genellikle Türkiye’de reform dönemi olarak adlandırılmakta ve değerlendirilmektedir. Cumhuriyetin ilanı sonrası gerçekleştirilen inkılâplarla rejimin yerleşmesini önleyecek her türlü engel ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu konuda atılan bir diğer adım ise 3 Mart 1924’te Halifeliği kaldıran kanundur. Halifeliğin kaldırılması için hazırlanan kanunun görüşülmesi Meclis’te tartışmalara yol açmış, tartışmalar sonrasında halifenin görevlerinin Cumhuriyet idaresi altında yerine getirilebileceği vurgulandıktan sonra yapılan oylama sonucunda halifelik kaldırılmıştır.

İktidarı elinde bulunduran ve mecliste tek egemen güç olarak görünen Cumhuriyet Halk Fırkası’na karşı çeşitli muhalif sesler mecliste yükselmeye başlamıştır. Yönetimin denetlenmesi gerektiği ve buna bağlı olarak bir başka yapının ortaya konulması gerektiği düşüncesi gittikçe kuvvetlenmeye başlamıştır. İktidardaki partinin mecliste baskıcı bir unsur olduğunu düşünenler Cumhuriyet Halk Fırkası içinde görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasına temel hazırlamıştır. Ortaya çıkan bu gelişmeler sonucunda 17 Kasım 1924’te Ankara’da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla yani yeni bir parti kurulmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Meclisin ikinci döneminde Cumhuriyet Halk Fırkası’ndan ayrılan milletvekillerinin bir araya gelmesiyle Meclis içinde kurulmuştur. Fırka’nın başkanı General Kazım Karabekir, İkinci Başkanı H.Rauf Orbay (eski başbakan) ve genel sekreteri de Ali Fuat Cebesoy’dur. Doğu Anadolu’da ortaya çıkan Şeyh Sait İsyanını bastırmak ve asileri cezalandırmak için kurulan İstiklal Mahkemeleri’ne oldukça geniş yetkilerin verilmesi, muhalif partiyi rahatsız etmiş ve parti üyelerinin bu mahkemelere karşı bir tutum takınmalarına yol açmıştır. Bunun üzerine İstiklal Mahkemeleri muhalif partinin irticai faaliyetlerde bulunduğunu iddia ederek iktidarı muhalif partinin yaptığı bu faaliyetler hakkında uyarılmış ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın çeşitli şubelerinin kapatılmasına yol açarak siyasi alanda gergin bir ortamın oluşmasına yol açmıştır. Siyasi gerginliğin tırmanışa geçmesinin ardından hükümet Takrir-i Sükûn kanununa dayanarak memleketi irticaya teşvik ettiği gerekçesi ile 3 Haziran 1925 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kapatmıştır.

Yeni Türk devletinin siyasi alanda geçirdiği dönüşümler ile birlikte Osmanlı’dan başlayan modernleşme süreci, Cumhuriyet’le birlikte daha kapsamlı bir sosyal dönüşüm projesi olarak hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Kurulan Cumhuriyet’in siyasi kadroları modernleşmeyi, yeni bir sosyal yaşam yaratmanın ve topyekün toplumsal bir dönüşümü gerçekleştirmenin formülü olarak okumuşlardır. Söz konusu topyekün toplumsal dönüşümün

ifadesi de aslında topyekün Batılılaşmadır. Bu dönemde kendisine itibar edilen tek ideoloji olarak Batıcılık, daha önce değinilen ve diğer kurtuluş reçeteleri olarak üretilen Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük ideolojilerinden farklılık göstermektedir. Batılılaşma ideolojisi, Batının ürettiği değerlere aykırı her türlü düşüncenin ortadan kaldırılması gerektiği düşüncesini kendine ilke edinmiştir. Cumhuriyetin siyasi kadroları, Osmanlı'yı ve onun sahip olduğu değerleri yaşanan birçok olumsuz tecrübenin sorumlusu olarak göstermiştir.

Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen tek partili iktidar dönemi (1923-1946), toplumun yukarıdan aşağıya diktacı bir tarzda yeniden düzenlenmeye çalışıldığı, siyasal anlamdaki her türlü muhalif görüş ve hareketin şiddet yoluyla bastırılmaya çalışıldığı bir süreç özelliği göstermektedir. Devletin bu dönem boyunca aşırıya vardırılmış baskıcı özellikleri daha sonraki yıllarda meydana gelecek olan sosyal ve siyasal gelişmelerin yönünü ve içeriğini belirlemek bakımından oldukça önemli görünmektedir. Bu dönem boyunca devlet tarafından, başta İslami bir kimliğe sahip olanlar ve bu kimliklerini açık eden kişi ve kesimler olmak üzere, toplumun farklı kesimleri üzerinde gerçekleştirilen baskılar, devletle söz konusu toplumsal kesimler arasında uzun erimli örtük bir gerilim ve çatışmaya yol açmıştır. Bu dönem boyunca devletin İslam'a ve Müslümanlara yönelik sert ve olumsuz politikaları, toplumda kendilerini Müslüman olarak tanımlayanlar üzerinde oldukça olumsuz derin etkiler bırakmış, kendilerini İslâm olarak tanımlayanların Cumhuriyet karşısında aldıkları pozisyonları, teorik faaliyetlerini, sosyal ve siyasal alanda var olma mücadelelerini büyük oranda belirlemiştir.

Göle'ye göre, "Cumhuriyet döneminde yapılan devrimler, temelde iki ana hedefin gerçekleştirilmesine dönüktür. Bu hedeflerin birincisi sosyal, ikinci ise siyasaldır. Hedeflerden birincisini, dinsel değerlerin kamusal ve sosyal yaşamın dışına çıkarılması, çağdaş dünyanın temelleri olan aklın ve bilimin tüm yaşamda egemen ilkeler olması ve seküler değerlere dayalı yeni bir kamu alanının inşa edilmesi oluşturmuştur. İnşa edilmek istenen kamusal alanın hiçbir şekilde dinsel etkiye maruz kalmadan din dışı, seküler ve evrensel özelliklere sahip olması amaçlanmıştır" (2000: 23). Osmanlı'nın son döneminde önce hukuksal alanda ardından eğitimde tesis edilmeye başlanan laik uygulamalar, Cumhuriyetin laiklik projesi açısından bir ön hazırlık işlevi görmüştür. Fakat hayatın birçok alanında hâla geleneğin etkisinin büyük olması nedeniyle, Cumhuriyet, kurumsal bir laikliğin yanı sıra toplumun genel olarak sekülerleşmesi için büyük çaba göstermiştir. Fakat geleneğin sözü edilen çabayı engellediği düşüncesine kapılan Cumhuriyetçiler, tasarladıkları hayat tarzını, hem kurumsal alanda tesis etmeyi amaçlamışlar ve hem de insanların gündelik yaşantılarına müdahale ederek yaptıkları değişimlerle (şapka ve kılık kıyafet devrimi gibi)

insanları geleneksel kültürden koparmaya çalışmışlardır. Özetle Cumhuriyetin ilk yılları, Batılı yaşam tarzının ve kültürel kodlarının toplumun her kesimine öğretilmek ve benimsetilmek istendiği yıllar olmuştur. Cumhuriyet Devrimleri'nin bir diğer hedefi, cemaat yaşantısının yerine modern toplumun, tebaanın yerine modern yurttaşın geçirilmesi olmuştur. Bu bağlamda Mardin'e göre "Cumhuriyet, Osmanlı'da İslâm tarafından kurulan devlet-toplum bağını milliyetçilik yoluyla yeniden yapılandırmaya çalışmıştır" (1999: 149-151). Yani, Osmanlı toplumunda yüzyıllarca hüküm sürmüş olan İslâm'ın kültürel ve siyasal alanda oynadığı rol, Cumhuriyetle birlikte 'milliyetçilik' ve 'laiklik' gibi iki seküler tasarıma devredilmiştir. Şen'e göre milliyetçilik "entelektüel alanda belirli bir taraftar bulmasına rağmen, söz konusu kavramın sosyolojik temelini zayıf olması, milliyetçiliğin siyasal olarak inşa edilmesine yol açmıştır. Aynı zamanda milliyetçilik, siyasal bir birlik idesi olmanın yanında kitlelere manevi doyum sağlayan psikolojik bir boyut da kazanmıştır" (2008: 69). Bu nedenle milliyetçilik Cumhuriyette Göle'nin deyişiyle 'medeniyet projesinin' önemli bir bileşeni haline gelmiştir (1993: 45-46). Ögün'ün ifadesi ile "Söz konusu medeniyet projesi Batılı değerler etrafında kurulduğundan, Cumhuriyet döneminde milliyetçiliğin içeriği köklü olarak değişmiş, yani millet her türlü dinsel etkiden uzaklaştırılarak 'modernist ve pozitivist' temalarla tesis edilmiştir" (1997: 279). Köker'in de belirttiği gibi kısacası "Cumhuriyet, sosyal yapıyı din aracılığıyla değil, laik ve milliyetçi (yani dünyevi) ilkelerle biçimlendirmeyi hedeflemiş, bu bağlamda milliyetçiliği, kaynağı dinsel olan egemenliğin dünyevileştirilmesinde 'siyasi' ve 'hukuki' bir araç olarak kullanmıştır" (1989: 154-158). Bu anlamda Cumhuriyet döneminde inşa edilen milliyetçilik, sosyal ve tarihsel açıdan Osmanlı'nın reddine dayalı bir anlayışın ürünü olmuştur. Osmanlı'nın reddi, onun temsil ettiği veya hatırlattığı dilin, düşüncenin, inancın ve tecrübenin, özetle mazinin reddi anlamına gelmiştir.

Tanzimat'la birlikte başlayan Türk modernleşme hareketi, daha çok "doğu-batı", "yeni bir millet", "yeni bir medeniyet" ve "yeni bir gelecek" gibi sorunlar ve kavramlar etrafında yürümüştür. Ancak Cumhuriyet dönemi ile birlikte modernleşme tartışmaları ve çabalarında bir eksen kayması ve daralması gözlenmektedir. Bu nedenle Tanzimat dönemindeki modernleşme düşüncesi ile Cumhuriyet dönemi modernleşme düşüncesi arasında önemli bazı farklılıklar bulunmaktadır. Cumhuriyet dönemindeki seçkinler açık bir şekilde "medeniyet arzusunu" ön plana çıkarmışlardır. Daha açık bir ifadeyle, devletin devamını ve bütünlüğünü sağlamaya yönelik olarak gerçekleştirilen modernleştirici düzenlemeler, Kadıoğlu'nun da belirttiği gibi ancak "Cumhuriyet döneminde bir projeye dönüşmüştür. Bu proje içinde şapka ve kıyafet devrimi, batı müziği, Miladi takvim ve Latin

alfabesinin kabul edilmesi, metre sistemine geçiş, soyadı kanunu, haftalık tatil gününün Cuma gününden Pazar gününe alınması, ezanın Türkçeleştirilmesi gibi düzenlemeler yer almaktaydı” (1999: 121). Gerçekleştirilen reformlar ve yeniliklere bir bütün olarak bakıldığında, gerçekleştirilmeye çalışılan bu medeniyet projesinin, sadece devletin yapısını değiştirmekle kalmadığı, toplumun ve toplumdaki insanların yaşam şekillerine ve günlük hayatlarına da nüfuz etmeye çalıştığı görölmektedir. Cumhuriyet dönemiyle birlikte başlatılan bu proje, aslında tipik bir Batılılaşma projesidir. Bu projenin en temel öğelerinden birisi de dinsel değerlerin yerine laiklik politikalarının ikame edilmesidir. Dolayısıyla bu dönemde kadınlarla ilgili olarak yapılan düzenlemelere de bu açıdan bakmak gerekmektedir.

Cumhuriyet dönemindeki bu Batılılaşma projesinin devletin Osmanlı/İslam geleneğiyle bağlarını koparmak için kadını bir araç olarak kullandığı söylenebilir. Bu dönem boyunca kadınlara yönelik olarak gerçekleştirilen reformlar ve takınılan tutumlar, eski düzenin yıkılmasının ve geçmişle bağların koparılmasının en önemli göstergelerinden biri sayılmaktadır. Bu nedenle de kadınlar Çaha’ya göre “1920’lerde başlatılan modernleşme projesinin temel taşıyıcıları olmuşlardır. Kadınların konumu ve kamusal alandaki görünürlükleri bu projenin en önemli başarısını temsil etmekteydi. Kadınlar için düzenlenmiş giyim tarzı ve davranış kuralları Türk toplumunda modernleşmenin sembolünü oluşturmaktaydı” (1996: 109). Kadın hakları için verilen mücadeleye dinin etkinliğini kırmak için verilen mücadele arasında diyalektik bir ilişkinin bulunduğunu belirten Tekeli, sözünü ettiği bu ilişkiyi şu şekilde temellendirmektedir: “Mustafa Kemal ve onu destekleyenler için kadın hakları, uygar dünya ile aynı düzeye gelmiş olmanın simgesiydi. Savaşların yükünü çekmiş cefakar kadınlara ödenmesi gereken bir borçtu ve hepsinden daha da önemlisi teokratik Osmanlı Devlet’ine geriye dönüşü olanaksız kılacak olan din hegemonyasını temelden yıkmaya yönelik en etkin politik ve ideolojik adımdı. Asıl amaç dinsel geleneğin kadın üzerindeki etkisini ortadan kaldırmaktı” (1982: 208–209). Göle ise simgesel anlamda Kemalizm olarak adlandırılan bu projenin ayırt edici temel özelliklerini şu önermelerle dile getirmektedir: “İslami bir imparatorluktan laik bir ulus-devlete geçişi gerçekleştiren Kemalizm, devletin yapısını değiştirmenin ötesinde, Tanzimat’tan beri süregelen, gündelik aile yaşamına nüfuz etmekte olan medeniyet değiştirmenin en bilinçli ifadesidir. Devlet iradesiyle medeniyet dönüşümünü hedefleyen hareket olan Kemalizm, İslami Doğu ile modern Batı arasında en önemli farklılık olan kadınların kamusal hayattan dışlanmasını hedef almıştı. Kadınların kamusal hayatta görünürlük kazanmaları medeniyet değişiminin bir simgesi olacaktı” (2008: 82-101).

Cumhuriyet ideolojisi medeniyete katılma sürecinde yaşam ve giyim tarzını da birbirinden ayırmamaktaydı. Bu nedenle Cumhuriyet yöneticileri giyime çok önem vermişlerdir. Her ne kadar geleneksel giyimin kökeninde İslam'ın bulunmadığı ileri sürülse de, kıyafet değişikliğine vurgu yapılmasının asıl nedeni söz konusu giyim-kuşam tarzının “dini ve manevi” kültürü temsil etmesinden kaynaklanıyordu. Göle'ye göre “Milli farkları silen Osmanlı ile özdeşleşmiş fes yerine Batı medeniyetinin simgesi şapkanın kabulü, kadın tesettürünün de kalkmasına zemin hazırlamaktaydı. Şapka ile Osmanlı kimliğinden ayrılacak olan Türkler, kadınların peçe ve çarşafı atmalarıyla da dini otoritenin, şeriatın sınırladığı mahrem yaşam dairesini kıracaklardı” (2008: 87). Ayrıca Göle, Kemalizm'in kadın konusuna yaklaşımının medeniyet ve milliyetçilik ikilemine de ışık tutacak bir nitelik arz ettiğini ileri sürmektedir. Çünkü kadın, “hem medeniyet projesinde, hem milliyetçilik ideolojisinde Kemalist hareketin harcı olmuştur ve bir anlamda Kemalist reformların bayrağını kadınlar taşımaktadır. Kemalist reformlar kadını dinin etkisinden kurtarmayı hedefleyerek, toplumsal görünürlük kadar fiziksel görünürlüğü de teşvik etmiştir (2008: 90-99).

Türkiye'de modernleşmenin ne zaman başladığına ilişkin farklı düşünceler olmasına karşın, bu sürecin Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başladığı görüşü ilgili otoriteler tarafından genel kabul görmektedir. Zaten kadınların toplumsal hayattaki konumunda yaşanan değişimler de bu dönemden itibaren ortaya çıkmıştır. Osmanlı kadınlarının toplumsal hayatta görünürlük kazanmaları, eğitim kurumlarına ve çalışma yaşamına girmeye başlamaları, Tanzimat sonrası dönemde meydana gelen gelişmeler arasındadır. Kadının cumhuriyet konumu ve algısını daha sağlıklı bir biçimde anlaşılabilirliği için kadınlara yönelik olarak Tanzimat ve sonrası dönemde yapılan reformların değerlendirilmesi gerekmektedir. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte kadınlara iki önemli alanda haklar verilmiştir. Bunlardan birincisi Medeni Kanun ile birlikte gelen sosyal haklar, ikincisi ise seçme ve seçilme hakkını içeren siyasal haklardır. Kadınlara verilen sosyal haklar, 1926 yılında İsviçre'den alınan ve üzerinde çok az değişiklik yapılan Medeni Kanun çerçevesinde değerlendirilmelidir. Özüne dokunulmadan Türkçeye uyarlanmış olan İsviçre Medeni Kanunu, 17 Şubat 1926 'da mecliste hiç tartışılmadan tek celse de Türk Medeni Kanunu olarak kabul edilmiştir. Göle, Türkiye'deki deneyimi anlamak açısından yasalarla modernleşme arasındaki ilişkinin önemini şöyle ifade etmektedir: “Yasaların Batı ülkelerindeki kültürel değişme ve toplumsal uzlaşmaları kurumsallaştırmak amacıyla çıkarılmasına karşılık, Türkiye'deki işlevleri modernleşme sürecini belirlemek ve hızlandırmak olmuştur. Bu yasalar, Batı'da toplumsal aktörlerin arasında aracılık, uzlaşma vazifesini görürken, bizde toplumsal değişimin itici gücü olmuşlar, onun yönünü belirlemiştir” (1998: 105). Bu açıdan bakıldığında Göle, Medeni

Kanun'un adet ve görenekleri tercüme etmek değil, aksine modernliğin ilkelerine uygun bir aile yapısını getirmeyi amaçladığını ifade etmektedir.

Çaha Medeni Kanunu'nun Türk kadınına verdiği hakları şu şekilde özetlemektedir: “Çok evliliğin yasaklanması, kadına boşanma hakkının verilmesi, mirasta erkeklerle eşit kılınması, evlilik yaşının sınırlandırılması, mahkemelerde erkeklerle eşit haklara sahip olması ve son olarak da evliliğe bir memur tarafından resmi bir boyut kazandırılması” (1996: 111). Ancak bu hakların Osmanlı dönemindeki düzenlemelerde zaten var olduğu, hatta yeni Medeni Kanun'u geride bırakan bazı uygulamaların olduğunu ileri sürenler de bulunmaktadır. Örneğin Çaha'nın belirttiğine göre “Aile Kararnamesi evlilik yaşını kız için 17 ile sınırlarken, Medeni Kanun bunu 14'e indirmiştir” (1996: 111–112). Medeni Kanun aslında kadınla erkek arasında bir eşitlik sağlamıyordu. Erkeğin evin reisi sıfatıyla aile birliğini temsil etmesi, kadının çalışmasının kocanın iznine bağlanması, ailenin yerleşeceği evin aile reisi, yani erkek tarafından belirlenmesi, çocukların velayetinin babada kalması, kadının ailenin ve çocukların bakımından sorumlu tutulması ve son olarak kadının ancak aile gelirin katkısında bulunabilmek için çalışabilmesi gibi düzenlemeler Medeni Kanun'un ataerkil yapısını yansıtmaktadır. Bu düzenlemeler, Medeni Kanun'un kadını öncelikli olarak ev kadını ve anne olarak gördüğünü göstermektedir. Ne var ki Medeni Kanun'un kadına yönelik bu bakış açısı o günün kadını bir paradoks içinde bırakmıştı. Çünkü Çaha'ya göre “kadın neredeyse yüz yıl öncesinden kamusal alana çıkmaya başlamıştı. Bunun yanında II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet ile birlikte kadınlar kamusal hayatın bir parçası haline gelmek için şartlandırılmışlardı. Oysa Medeni Kanun, kendini kamusal hayatın bir parçası olarak gören kadını öncelikli olarak anne ve ev kadını olarak tanımlıyordu” (1996: 113).

Cumhuriyet döneminde kadınlara verilen en önemli siyasal hak seçme ve seçilme hakkıdır. Kadınlara verilen seçme ve seçilme hakkı 1930 yılında yerel düzeyde, 1934 yılında ise ulusal düzeyde tanınmış ve verilen bu hak sonucunda 1935 yılında 18 kadın parlamentoya girmiştir. Peki Cumhuriyet dönemindeki önemli reformlar (Tevhid-i Tedrisat, Medeni Kanun, Hilafetin kaldırılması gibi) 1923–1927 yılında gerçekleşmişken, kadınlara siyasal haklar neden 1930'lu yıllarda verilmiştir? Çaha'ya göre “Kadın konusunda yapılanlar, kadını düşünmekten çok devletin ortaya koyduğu projelerin gerçekleşmesi amacını taşıyordu. Dolayısıyla kadın hakları yönünde yapılan düzenlemelerden kadınlardan çok devletin yararlandığını söyleyebiliriz” (1996: 113). Aslında Cumhuriyet döneminde kadınların siyasal talepleri yok değildi. Her ne kadar bu hareketler batı ülkelerinde olduğu gibi toplantı, gösteri, miting düzenleme şeklinde olmasa da, söz konusu dönemde kadınların siyasal bir oluşum içinde olduğunu söylemek pek yanlış olmayacaktır. Osmanlı'daki feminist kadınlar Kurtuluş

Savaşı'ndan sonra bir araya gelerek, Cumhuriyet Halk Fırkası kurulmadan önce Kadınlar Halk Fırkasını (KHF) kurmuşlardır. Ancak parti tüzüğü resmi makamlarca çok sert bulunduğu için partinin kurulmasına izin verilmemiştir. Zihnioğlu, burada özellikle KHF'nin Nizamnamesindeki 2. maddede yer alan “siyasal haklarımızın alınması” ifadesinin, Fırka'nın kuruluşuna izin verilmemesinde baş etken olduğunu belirtmektedir (2003: 150). Bu gelişmeler üzerine parti kurucuları, 7 Şubat 1924 tarihinde bir araya gelerek daha ılımlı bir tüzüğe sahip olan “Türk Kadınlar Birliği” derneğini kurmuşlardır. Kadınlar Birliği'nin başkanı Nezihe Muhittin ve arkadaşları, birliği kurar kurmaz kadınlara oy hakkı vermediği için hükümeti eleştirmeye başladılar. İstanbul'da düzenlemiş oldukları kongre sonunda kadınlara siyasal hakların verilmesi için ortak bir bildiri hazırlayıp meclise gönderdiler. Ancak Kadınlar Birliği'nin bu talepleri de Ankara'daki hükümet tarafından reddedilmiştir. Kadınlar Birliği'nin kuruluşundan beri Cumhuriyet yöneticileri derneğin faaliyetlerini ciddi bulmadıklarını açıklayarak kadınların geçmişteki ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki mücadelelerini yok saymışlardır. Hatta Zihnioğlu, “Türk Kadınlar Birliği ve Nezihe Muhittin'in mücadelesinin otoriter yöntemlerle bastırıldığını” iddia etmektedir (2003: 262–263). Kadınlar tarafından talep edilen siyasal haklar üç yıl sonra, yani 1927 yılında verilmiştir.

Kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmasına etki eden faktörler biri iç ve diğeri de dış olmak üzere iki başlık altında değerlendirilebilir. Tekeli, Kadınlara siyasal hakların tanınmasındaki asıl nedenin dış faktörler olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesini açıklayan asıl faktör, 1930'un sonunda Serbest Fırka'nın kurulmasına neden olacak demokratikleşme deneyiminin başlatılmasıdır. Kadınlara siyasal hakların verilmesi de bu süreçte atılan ilk adımdır. Tekeli, “o günlerde Mustafa Kemal'in içte ve dışta, Terakkiperver Fırka'nın kapatılışı ile ilgili olarak kendisine yöneltilen diktatörlük suçlamalarına karşı bir çare aramakta olduğunu, kadınlara siyasal hakların verilmesinin kendisine yöneltilen bu diktatörlük suçlamalarının bertaraf edilmesi amacını taşıdığını ileri sürmektedir. Çünkü o dönemde daha demokratik bir siyasal düzene sahip olan bazı Batı toplumlarında bile kadınlara henüz oy hakkının verilmediği, yani demokrasinin kısıtlı olduğu bilinmektedir” (1982: 213–214). Öte yandan Çaha, söz konusu dış faktörlere ek olarak, bir takım iç faktörlerin de kadınlara siyasal hakların verilmesinde etkili olduğunu ileri sürmektedir. Bürokrat ve aydınlar arasında üst düzeyde gerçekleştirilen devrimin halka mal edilmesini sağlayan kesimin kadınlar olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, “dünyada daha önce gerçekleşen iki devrimden Fransız Devrimi köylüler adına yapılmış ve onlara mal olmuşken, Rus Devrimi işçiler adına yapılmış ve işçilere mal olmuştur. Oysaki Türkiye'de o

sıralarda devrimi üstlenebilecek herhangi bir sınıf yoktu. Bu nedenle devrimi yüklenecek en uygun kesim kadınlardı” (1996: 115). Göle’ye göre ise “Cumhuriyet öncüleri için kadınların kamusal hayata ve toplumsal ilişkilere tam bir yetki ve kişilik özgürlüğü içinde katılması gerekiyordu. Kız öğrencilerin okuması kadar meslek sahibi olmaları ve çalışan kadın imajı Cumhuriyet’in kadın kimliğini oluşturmaktaydı” (1998: 108). Dış görünüşleri itibarıyla modern giysili olan ve davranışlarına batılı kodların hakim olduğu Cumhuriyet kadınları, erkeklerle ilişkilerinde ve aile içindeki şahsi algılanmalarında geleneksel özellikler gösteriyorlardı. Cumhuriyet rejimi ve bu rejimin öncü kadroları, kadınlara modern giyim-kuşam ve batılı davranış kodlarına sahip iyi bir anne ve eş olma rolünü yüklüyordu. Zihnioğlu’na göre ise “Cumhuriyet yönetimi, toplumsal ve siyasal hayatta faal olmak isteyen kadınların etkinliğini hayırseverlik ve Himaye-i Etfal’in geliştirilmesi olarak sınırlandırmak istemiştir. Cumhuriyet kadını, yeni toplumsal projelerin dışında kalmamalıydı ama aynı zamanda da siyasi otoriteye sadık ve bağlı kalmalıydı” (2003: 229). Kadioğlu, modern şekilde giyinen ve batılı tarzda davranan buna karşın erkeklerle ilişkilerinde ve aile içinde geleneksel kalan kadınların “kostüm modern” oluşturduklarını ifade etmektedir. Ona göre, kadınlar modernitenin simülasyonu haline gelmişlerdir. Bu kadınların giysileri, cumhuriyetçi erkek seçkinlerin siyasal amaçlarını temsil etmekteydi. Buna bağlı olarak da yukarıdan yönlendirilen devlet feminizmi kadınlar arasında feminist biçimlenmenin evrilmesini engellemiştir” (1999: 108–109).

Göle’ye göre “Anadolu kadını hem ‘kurtaran’ hem kurtarılandır’: Anadolu kadını Cumhuriyet reformlarını ‘yozlaşmaktan’ kurtaracaktır, reformlar da onu İslam dininin taassubundan. Kemalist kadınlar böylelikle Medeniyet ile Millet arasındaki köprüyü kurmaya çalışmaktadır” (2008: 91). Bununla birlikte söz konusu dönemde dikkat çeken bir diğer özellik de kadınlar arasında feminist bir hareketin filizlenmeye başlamasıdır. Kadınlar, yayınladıkları dergiler ve kurdukları dernekler aracılığıyla toplumsal hayattaki konumlarını sorgulamaya başlamışlardır. Aslında bu durum, kadınların siyasal ve toplumsal sistemin “edilgen” bir unsuru değil, “etken” bir unsuru olmalarına neden olabilecek bir gelişmedir. Ancak kadın hareketleriyle ilgili bu kıpırdanmalar uzun döneme yansımamış, feminist hareket sürekli bir nitelik kazanamamıştır. Cumhuriyet yılları, Tanzimat döneminden farklı olarak devletin yüzünü tamamen batıya çevirdiği bir dönem olmuştur. Biricikoğlu’nun ifadesi ile “Cumhuriyet yöneticilerinin temel amacı “muasır medeniyetler” seviyesine ulaşmaktı. Kadınlara yönelik yapılan düzenlemeler de Türk toplumunun “muasır medeniyet” seviyesine ulaşmasını sağlayan araçlardan biri olacaktı. Bu nedenle de tıpkı Tanzimat döneminde olduğu gibi, kadınların modernleşmenin bir simgesi olma niteliği Cumhuriyet döneminde de

kuvvetlenerek devam etmiştir. Dolayısıyla gerek sosyal gerekse siyasal hayatta yapılan düzenlemeler -kadınlardan daha çok- devlete ve devletin siyasal projesine hizmet etme amacını taşımaktaydı” (2006: 11). Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarında kadınların elde etmiş oldukları haklar oldukça önemlidir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, bu yıllarda kadınların hak mücadelelerinin ve çabalarının Cumhuriyet yöneticileri tarafından dikkate alınmaması ve hatta bastırılması, kadınlara haklarının bizzat devleti yöneten seçkin erkekler tarafından verilmesi, bu hakların sembolik olma özelliklerini ön plana çıkarmaktadır. Kendilerine verilen bu sembolik haklara karşın Osmanlı döneminde başlayan kadın hareketlerine Cumhuriyet döneminde devam etme şansı tanınmamıştır. Sonuç olarak Türk modernleşmesinde kadın haklarının, toplumu ve toplumsal alt kesimleri yukarıdan aşağıya doğru tanzim etmeye çalışan patronajcı bir devletin erkeklerden oluşan yönetici kadrolarının modernleşme projelerinin gerçekleştirilmesine yönelik “araçsal bir nitelik” taşıdığını ileri sürebiliriz.

1.3. Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş Ve Demokrat Partinin İktidara Yürüyüşü

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk siyasi partisi olan Halk Fırkası 1923-1946 yıllarını kapsayan süreçte ülke yönetiminde söz sahibi olan tek güç olma yetkisini elinde tutmuştur. Cumhuriyetin ilanından 1946 yılına kadar süren dönem, fiili olarak tek bir partinin, yani Cumhuriyet Halk Fırkasının mevcut olması ve hüküm sürmesi sebebiyle tarihçiler tarafından “Tek Partili Dönem” olarak adlandırılmaktadır. 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet ilan edildikten sonra siyasal rejim 1924–1925 yılları arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu ile birlikte çok partili bir siyasi deneyim yaşamaya çalışmış, ancak Şeyh Sait İsyanını izleyen günlerde kurulan İstiklâl Mahkemeleri ile birlikte bu deneyim çok kısa bir süre içinde sona erdirilmiştir. Kurulan İstiklal Mahkemelerinin ağır suçlamaları sonucunda hükümet, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle 5 Haziran 1925 tarihinde kapatmıştır. 1930 yılına kadar tek parti dönemi devam etmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Türkiye Cumhuriyetindeki ilk muhalefet denemesidir. 1930’lu yıllardan itibaren, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’nın Türk Ekonomisi’ne de yansımaları, toplumsal hayatta yapılan devrimler, tek partinin halka karşı baskıcı uygulamaları gibi nedenlerle halk arasında derin bir hoşnutsuzluk başlamıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın 1930 yılında kurulması ile tekrar çok partili hayata geçilmiş ancak rejim karşıtı kişilerin partiye girdiği bahane edilerek bu parti de kapatılarak tekrar tek partili döneme dönmüştür. Böylece Türkiye’de ikinci defa girişilen çok partili hayata geçiş denemesi de başarısızlıkla

sonuçlanmıştır. Sonuç olarak Yeşil'in de belirttiği gibi, tek parti döneminde "Türkiye'de siyasetin devlet icazetiyle yapılmak istenmesi ve kurulan siyasal partilerin bu doğrultuda hareket etmesinin beklenmesi, siyasetin, dolayısıyla siyasal partilerin, devlet güdümlü bir tavır içinde bulunmasını doğurmuştur. Bu da toplum merkezli bir siyasal faaliyetten ziyade devlet merkezli bir faaliyeti gündeme taşımıştır" (1998: 15). 1923'de Halk Fırkası adı ile kurulan ve 1935'te Cumhuriyet Halk Fırkası adını alan Parti 1945'e kadar "tek ve hâkim parti" olarak siyasal yaşama egemen olmuştur.

Cumhuriyet döneminde Türk siyasi yaşamında üçüncü denemeden sonra çok partili hayata geçiş fiili olarak ilk kez 18 Temmuz 1945 tarihinde Millî Kalkınma Partisi, ardından da 7 Ocak 1946 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılan bir grup milletvekili tarafından kurulan Demokrat Parti'si ile başlar. Demokrat Parti'nin siyasal hayata girmesi yakın dönem Türk politik tarihinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuş ve Türkiye yeni bir demokrasi sürecine girmiştir. Bu parti'nin kuruluşu aşamasında geçmişte kurulan diğer partilerle yaşanan olumsuz tecrübelerden dolayı bir takım tereddütler yaşanmış, fakat buna rağmen devam eden süreç içinde bu partinin varlığı yürüttüğü siyasi mücadele Cumhuriyet kuruluşu sonrası Türkiye'deki siyasi yaşamda bir dönemi kapatıp yeni bir dönemi başlatmıştır.

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlere yedi siyasi parti katılmış ve seçim sonuçlarına göre DP toplam oyların % 53.3'ünü alarak 408 milletvekilliğini, uzun yıllar iktidarda bulunan CHP ise oyların % 39.9'unu alarak 69 milletvekilliği kazanmıştır. Seçimlerden sonrasında oluşan yeni TBMM 22 Mayıs 1950 tarihinde toplanarak Türkiye Cumhuriyeti'nin Üçüncü Cumhurbaşkanlığı'na Celal Bayar'ı TBMM Başkanlığı'na da Refik Koraltan'ı seçmiştir. Adnan Menderes'in cumhurbaşkanı tarafından başbakan olarak atanmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihinde on yıl sürecek olan Demokrat Parti dönemi başlamıştır. Bu on yıllık süre boyunca Demokrat Parti'nin ve Menderes'in isimleri birbiriyle özdeşleşmiş, ikisinin de yükselişleri, düşüşleri ve sonları aynı olmuştur.

Eroğlu'na göre "Çok partili hayata geçiş ile birlikte DP'nin CHP'den hoşnutsuz olan tüm kitlelerin isteklerine cevap veren vaatlerde bulunması iktidara gelmesini hızlandırmıştır. DP'nin iktidara gelmesini sağlayan bir başka önemli sebep ise yirmi yılı aşkın bir süreden bu yana birikerek artmış olan CHP'ye yönelik hoşnutsuzluklar sonucu oluşmuş olan muhalefetin çok yaygın ve köklü olmasıdır. DP iktidara ulaşmada başlıca iki kaynaktan beslenmiştir. Bunlardan birincisi, giderek palazlanmakta olan ve gelişen burjuvazinin iktidara sahip olma arzusu; ikincisi ise halkın mevcut düzenden bıkkınlığıdır" (1990: 46). Keyder'e göre "DP'nin ileri sürdüğü iki temel fikir de bu desteğin artışında önemli rol oynamıştır. Devlet

müdahaleciliğine karşı liberal ekonomiyi savunma, ikincisi ise siyasi baskı ve merkezin ideolojik tecavüzü karşısında mahalli gelenekleri savunan din özgürlüğüdür” (1990: 97). Tunaya’ya göre “CHP’nin laik devrimci tutumundan yakınan çevreler DP’yi kolaylıkla tutmuşlardır. DP’nin muhafazakâr kitleye gösterdiği sempati karşılıksız kalmamıştır. Kendisine ‘Din Kurtaran Parti’ adı verilmiştir” (2007: 197). Bu süreç içinde CHP’den memnuniyet duyan kesimlerin karşısında yeni bir muhalefet kitlesi de meydana gelmiştir. 1950 yılı Ağustos-Ekim ayları arasında yapılan yerel seçimler sonucunda da DP, CHP’ye karşı ezici bir üstünlük sağlamıştır. Yapılan yerel seçimler sonucunda 600 belediyenin 560’ını DP’li adaylar kazanmıştır.

Çavdar’a göre “DP büyük bir çoğunlukla iktidara gelmesi ile CHP iktidarının yılların verdiği ağırlığı ve toplumdaki özlemleri fark etmeyip alışkanlıklarını terk edemeyerek yığınlara mal olmaya başlamış demokratikleşmenin de engellenemeyeceğini göstermiştir” (1999: 162). Demokrat Parti kuruluşunu izleyen dönemlerde parti önderleri din konusunda dikkatli adımlar atmaya özen göstermişlerdir. Aslında DP açık bir şekilde din ve inanış özgürlüğü vaadinde bulunmamıştır ancak CHP’nin ideolojik baskısı kitleleri patlama noktasına getirmiştir. Aydınların yanında artık halkın da tek partiye tahammülünün kalmadığı ve dünya genelindeki demokratik hayatın Türkiye’de de olmasının doğal bir gereklilik olduğu anlaşılmıştır.

2 Mayıs 1954 günü yapılan genel seçimlerden Demokrat Parti, Cumhuriyet tarihinin rekor oranıyla galip çıktı: % 56.6 oy alan Demokrat Parti, 503 milletvekilliği kazandı. CHP ise % 34.8 oranla parlamentoya ancak 31 milletvekili ile girebildi. Dönem dönem seçmen ile Parti arasında destek kaybı yaşanmıştır. Buna rağmen 27 Ekim 1957’te yapılan erken seçimleri tekrar DP kazanmıştır. Demokrat Parti’nin 1957 seçimlerinde aldığı % 47.3 oranındaki oy genellikle “ağır yenilgi” olarak ifade edilir. Hâlbuki bu oran 7 yıllık iktidar yıpranmışlığına ve etkin muhalefete karşı bir başarı olarak da değerlendirilebilir. Demokrat Parti, 1950, 1954 ve 1957 seçimlerini kazanarak, Türkiye’de üst üste 3 seçim kazanan tek parti olma özelliğini de taşımaktadır. Bütün bunlara rağmen Demokrat Parti, 1957 seçimlerinden, 1954’e oranla % 9.3 oy kaybederek çıktı. Bu düşüşün çeşitli sebepleri vardır. Zürcher’e göre “DP, 27 Ekim 1957 seçimlerinde; saldırgan muhalefete, ağırlaşan ekonomik bunalımla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum DP’nin seçim çalışmalarında, zaman zaman CHP’lileri dinsiz olarak tanımlamasıyla kimi zaman, Demokrat’ların zamanında açılmış cami ve imam hatip okullarının sayısından iftiharla söz etmesiyle, dini inanç ve duygulara seslenmesiyle kendini göstermiştir. DP iktidara geldikten sonra ise, CHP’nin dini duyguların ifadesi üzerindeki kısıtlamaları gevşetme ve Müslüman halkın duygularına ödün verme

siyasetini sürdürmüştür. Arapça ezan yeniden yasallaşmış, din eğitimi genişletilmiş, İmam Hatip okulları çoğalmış, cami inşasında belirgin bir artış kaydedilmiş ve dini yayınların satışına yeniden izin verilmiştir” (2005: 338-339). Dine duyarlılık, Türk siyasetinde her zaman toplumsal mesajların içinde yer almaktadır. DP’nin seçmen tabanına gönderdiği mesajlardan biri “din”in toplumsal yaşamdaki yeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kabul edilen bir gerçek Demokrat Parti iktidarı süresince dinin varlığının toplumsal hayatta hissedilmeye başladığıdır.

1950’lerde Demokrat Partinin bünyesi altında ortaya çıkan kadın kolları, Atatürkçü bir çizgide faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. En dikkate değer faaliyetlerinden biri Türk Kadınlar Birliği tarafından yapılmıştır. 1949 yılında yeniden kurulan Türk Kadınlar Birliği 1935 yılında kapanan Kadınlar Birliğinden daha farklı özellikler barındırmıştır. Kemalist kadınlar gerek bireysel olarak resmi kurumlarda, gerekse geliştirdikleri bir takım örgütler aracılığıyla rejime hizmet etmeye başlamışlardır. 1950’ye kadar Cumhuriyet Halk Partisi, çok partili yaşama geçildiği 1950 yılından sonra da Demokrat Parti’nin çatısı altında ortaya çıkan kadın kolları, genel olarak modern giyimi yaygınlaştırarak kadınların geleneksel giysilerine karşı bir mücadeleye girişmişlerdir. Aynı yıllarda Celal Bayar’ın da desteği ile Anadolu kasabalarında ve gecekondu bölgelerinde çarşaf mücadele kampanyası başlatılmış ve çarşafli kadınlara ücretsiz pardösü ve eşarp dağıtılarak çarşafı toplanmıştır. Çaha’ya göre “Aslında ileride türban ve pardösüye dönüşecek olan kıyafetin ilk biçiminin bu kuruluş tarafından ülkede yaygınlaştırıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Derneğin yaygınlaştırdığı pardösü ve eşarp, zamanla kristalize edilerek bugünkü türbana ve tesettüre dönüşmüştür” (2010: 170).

Sonuç olarak, Demokrat Parti dönemi muhafazakâr kesim üzerindeki baskıların kalktığı dönemdir. Çaha’ya göre (2003), muhafazakâr anlayış, Türkiye’de ilk kez DP ile iktidar olma şansı elde eder. DP bir anlamda baskı altında tutulan muhafazakârların yeniden filizlenip siyasal arenada söz hakkı taleplerini dillendirdikleri bir siyasi ortamı oluşturur. Bu bakımdan kendisinden sonra gelecek Adalet Partisi, Anavatan Partisi, Refah Partisi ve AK Parti gibi sağ-muhafazakâr partilere iktidarın yolunu açacak süreç DP ile başlar.

1.4. 1960 Darbesi Ve Adalet Partisi Dönemi

Demokratikleşme ile beraber, halkın seçtiği siyasal iktidarlara yönelik bir tür güç kullanarak yapılmış darbelerin ilk örneği İttihat Terakki geleneği ile gündemimize girmiştir. Osmanlı-Türk siyasal geleneğindeki bu darbeci anlayışın, Cumhuriyet dönemindeki ilk

tezahürü 27 Mayıs 1960 askeri darbesi olmuştur. 27 Mayıs darbesi, 1946 yılında çok partili hayata geçen Türkiye'nin, 1950 yılında yapılan ve Batılı standartlara uygun olarak gerçekleşen ilk demokratik seçimlerini kazanan sivil iktidarını hedef almıştır.

27 Mayıs 1960 Darbesi Cumhuriyet döneminin ilk darbesi olması ve ardından gelen diğer darbelere örnek teşkil etmesi, 1924 Anayasası'yla oluşturulan devlet düzenini tamamen değiştirerek getirdiği 1961 Anayasası'yla yeni bir devlet düzeni oluşturması, siyasal iktidarın kullanılmasını yeni esaslara bağlaması açısından oldukça önemlidir. 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde iktidara gelen kadro, 10 yıl sonra, Silahlı Kuvvetler içerisinde bir grup subayın gerçekleştirdiği bir darbeyle iktidardan uzaklaştırılmış böylece henüz yeşermekte olan demokrasi büyük bir yara almıştır. 1945 yılında geçilen çok partili hayatla ülkede uygulanmaya başlanan demokratik yaşam, bir demokrasi ayıbı olan 1960 Darbesi ile son bulmuştur. 1960 Askeri Darbesi Cumhuriyet tarihini ilk askeri darbesi olarak tarih kayıtlarına geçen çok önemli siyasi bir olaydır.

27 Mayıs'ı gerçekleştiren subaylar (Milli Birlik Komitesi), bu yönde ilk adımı 12 Haziran 1960'da Geçici Anayasayı kabul ederek attı. Geçici Anayasa ile Demokrat Parti mensuplarını yargılamak üzere, üyeleri Bakanlar Kurulu'nun teklifi üzerine Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından seçilecek olan Yüksek Adalet Divanı adlı bir olağanüstü mahkeme kurulması öngörülüyordu. Olağanüstü mahkeme kısa sürede oluşturulduktan sonra 1950-1960 Dönemi Yassıada'da yargılanmaya başlandı. Türk siyasi tarihine Yassıada Yargılamaları diye geçen bu olay, günümüze dek süren önemli tartışmalara yol açmış ve toplumsal hafızada derin izler bırakmıştır. Anayasanın İhlali Davasında 400'ü aşkın sanık yargılandı ve hemen hemen hepsi mahkum oldu. Sonuç olarak, Yüksek Adalet Divanı, Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ı oybirliği ile 11 "sanığı" da oyçokluğu ile idam cezasına çarptırdı. Milli Birlik Komitesi, Yüksek Adalet Divanı'nın kararlarının açıklanmasından sonra toplanarak Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan hakkında oybirliğiyle alınan idam kararlarını onayladı. Celal Bayar'ın cezası, yaşı 65 yaşını geçmiş olduğundan, idama mahkum edilen diğer 11 "sanığın" cezaları da, haklarındaki kararlar "oyçokluğu" ile verildiğinden ömür boyu hapse dönüştürüldü. Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan 16 Eylül 1961'de İmralı Adası'nda idam edildi. Adnan Menderes ise 15 Eylül günü intihara teşebbüs etti. İntiharı önlendi, 17 Eylül günü 14.30'da o da idam edildi.

Darbenin bir sonucu olarak Demokrat Parti tasfiye edilmiş ve demokratik yaşam kesintiye uğramıştır. Geniş halk desteğini arkasına alan bir siyasi partinin darbe yoluyla iktidardan indirilmesi Türk siyasi hayatında yeni bir dönem başlatmıştır. Ancak darbenin

etkileri yalnızca bu sonuçlarla sınırlı kalmamış, günümüze kadar devam eden önemli siyasal ve toplumsal kırılmalara/kutuplaşmalara da yol açmıştır. Darbe sonrasında yapılan düzenlemelerle, demokratik sivil iradenin ülke yönetimine doğrudan yansımalarının önüne geçilmiştir. DP yöneticilerinin trajik sonları Türk milletinin hafızasından hiç silinmemiş idam edilen Adnan Menderes siyasi bir sembol haline gelmiştir. Bulut'a göre "demokrasi ideali ile yola çıkan ve geniş halk kitlelerini siyasete katan DP'nin bu fikre inancı tam olmakla birlikte uygulamada bu hedefi devam ettirememiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında, ülkenin içinde bulunduğu şartlar kadar demokrasi kültürünün gerek iktidar gerekse muhalefet tarafından yeterince özümsememiş olmasının da etkili olduğunu düşünmek mümkündür" (2009: 20). Bu mesele günümüze kadar gelen süreçte Türk siyasetinde en çok tartışılan temel dinamik olmuştur.

27 Mayıs 1960 Darbesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal yaşantısında yirmi yıl sürecek darbeler dönemini açmıştır. Bu dönemde TSK tarafından, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahaleleri yapılmıştır. 1960 Darbesi ile beraber, TSK'nın Türk siyasetindeki etkisinin artmasıyla birlikte, ülkede toplumsal açıdan büyük değişiklikler yaşanmıştır. İnel'e göre "Bu dönemde köyden kente göçler artmış, siyaset sahnesinde söz sahibi olan yeni aktörler, halkı devletten uzaklaştırmıştır" (2002: 134). Darbeden sonraki ilk seçimler 15 Ekim 1961 tarihinde yapılmış, bu seçimlerde DP çizgisini takip eden siyasi partiler büyük bir zafer kazanmışlardır. 1961 seçimlerinde CHP'nin 173 milletvekiline karşılık, kendisini DP'nin devamı olarak gören Adalet Partisi 158, Yeni Türkiye Partisi 65, Cumhuriyetçi Köylü Partisi 54 milletvekili çıkarmıştır. Bu seçim kamuoyunda, Adnan Menderes'in zaferi olarak yorumlanmış, DP çizgisinin hala büyük bir oy potansiyeline sahip olması orduda büyük bir tedirginliğe neden olmuştur. 1961 seçimlerinden sonra AP'nin yükselişi devam etmekle birlikte, 1965 seçimlerinde Süleyman Demirel liderliğindeki AP, CHP'nin 134 milletvekiline karşılık, 240 milletvekili çıkararak iktidara gelmiştir. 1969 seçiminde de AP yeniden iktidara gelmiştir. Türkiye genç bir başbakanla tanışırken Süleyman Demirel, siyaset sahnesine çıkmıştır.

1.5. Siyasi Kargaşanın Egemen Olduğu Çok Partili Dönem

12 Şubat 1961'de Yeni Türkiye Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, 12 Mayıs 1967'de Güven Partisi, Milli Selamet Partisi, 14 Ekim 1961 Genel Seçimleriyle teşekkül eden TBMM'nin 26 Ekim günü toplanarak çalışmalarına başlamasıyla Türkiye'de yeni bir dönem başlıyordu. DP'nin mirasını devralan Adalet Partisinin (AP) 27 Mayıs 1960

darbesinin yanında yer alan CHP ile koalisyon hükümeti kurmaya zorlanması ve bu parti üzerinde oluşturulan baskılar yeni dönemin geleceğinin ilk işaretiydi. Silahlı Kuvvetler, TBMM açılmadan önce 27 Mayısın eleştirilmemesi için partilerden söz almıştı. 1969 Seçiminde AP'nin yeniden iktidara gelmesinden sonra ülkede giderek artış gösteren anarşi, öğrenci olayları ve işçi hareketleri Türkiye'yi istikrarsızlaştırmaya ve beklenmedik gelişmelere doğru sürüklemekteydi. Dursun'un ifade ettiği gibi "1968 yılında demokratik üniversite özlemi ile Fransa'da patlak veren öğrenci olaylarının Fransız gençliğinin bir özentisi olduğu sanılmıştı. Fakat kısa zamanda öğrenci olayları Batı dışı ülkelere de sıçrayınca mevcut yönetimleri etkiler bir hal almıştır. Nitekim bu dönemde Türkiye'de öğrenci olayları sıkça görülmüş bu çerçevede ABD Altıncı Filosu'nun İstanbul'u ziyaretlerinde denizcilerin dövülerek denize atılması, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde olayların meydana gelmesi, ABD Büyükelçisi'nin arabasının Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde yakılması, İstanbul Taksim'de "Kanlı Pazar" olarak tarihe geçen olayların meydana gelmesi gibi gelişmeler öğrenci olaylarının basit bir özentiden ibaret olmadığını ve belli siyasal talepleri temsil eden kişisel hareketler olduğunu kısa zamanda kanıtlamıştır" (2003: 66-67).

Türkiye için 1970'li yıllar ekonomik krizlerin ve yoklukların yaşandığı, demokratik süreçlerin işletilememesi nedeniyle siyasal krizler ve terör olaylarının baş gösterdiği sıkıntılı yıllar olmuştur. 1971 yılının Mart ayı başlarında üniversitelerde ve yurdun çeşitli yerlerinde meydana gelen olaylar, banka soygunları, adam kaçırmalar hem hükümette hem de Silahlı Kuvvetler'de ciddi tepkilerle karşılanmış ve müdahale hazırlığı içerisinde bulunan subaylar yapılacakları kararlaştırmak için sık sık bir araya gelme ihtiyacı duymuşlardır. Her geçen gün ülkede artan gerilim Silahlı Kuvvetler'de de hareketliliğin artmasına ve çeşitli düzeylerde toplantıların sıklaşmasına yol açmıştır. Yaşanan tüm bu gelişmeler yeni bir darbenin habercisidir.

1973'te dünyada yaşanan petrol krizi diğer ülkeleri olduğu gibi Türkiye'yi de büyük ölçüde etkilemiştir. Bunun üzerine bir de Kıbrıs Harekâtı ve bu harekât nedeniyle ABD'nin 5 Şubat 1975'te Türkiye'ye silah ambargosu koyması ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Bu sırada Avrupa'nın Kıbrıs konusunda bir ilerleme sağlanamadığı için ekonomik yaptırımlar uygulayarak her türlü yardım ve krediyi engellemesi kötü olan ekonomiyi daha da kötüleştirmiştir. Ahmad'ın belirttiğine göre "Türkiye bu dönemde, uzun vadeli borçlanma yerine nakit ödemelerle askeri ekipman satın almak zorunda kalmıştır" (1995: 209).

Sonuç olarak 1970'li yıllarda hükümetler ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar nedeniyle bir taraftan tasarruf çağrısında bulunurken diğer taraftan da yüksek

istihdam ve kamu yatırımlarıyla hedefledikleri ekonomik büyüme sayesinde gelecek seçimlerde oy kazanmak amacındaydılar. Hükümetler her ne kadar büyümeyi hedefledilerse de ekonomik sıkıntılar, devam etmiş işsizlik giderek artmış ve bu işsiz gruplar radikal sağ veya solun saflarına katılmışlardır.

1.6. 12 Mart 1971 Muhtırası

Türkiye’de yeni bir dönemi başlatan 12 Mart Muhtırası’na giden yolda pek çok gelişme olmuş ve birçok faktör rol oynamıştır. On yıl sonra gerçekleşen Muhtırayla karşı karşıya gelmesinde altmışlı yıllardaki sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmelerin büyük rolü olmuştur. Bunu bir süreç içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Aslında Mart 1971’de herkesin olağanüstü bir takım gelişmelerin beklentisi içerisinde olduğu ve muhtıranın sürpriz olarak karşılanmadığı gerçeği açıkça görülmektedir. 12 Mart Muhtırası’nın sürpriz olmamasında 27 Mayıs Darbesi’nden itibaren yaşananların ve uygulamaların etkili olduğu görülmektedir. 12 Mart’a giden süreçte bir yandan iç toplumsal gelişmelerin, diğer yandan ise dünyada meydana gelen oluşumların etkisi olmuştur. Bir bakıma iç ve dış dinamik faktörlerin etkisiyle ortaya çıkan bir yeni durumla karşı karşıya olunduğu söylenebilir.

12 Mart’a giden yolda etkili olan gelişmelerden biri altmışlı yıllarda sosyal ve ekonomik alanlarda ortaya çıkan değişimler ve bu değişmelerin siyasal hayat üzerinde yarattığı baskıdır. Altmışlı yıllar hem Türkiye’nin iç kamuoyunda, hem de dünyada önemli yeni yönelişlerin gözlemlendiği bir dönem olmuştur. Bu dönemin ilk yarısında iktidarın askerlerden sivillere geçmesiyle ilgili sıkıntılar yaşanmış, birbiri arkasından gelen darbe girişimleri ortaya çıkmıştır. Çeşitli baskı ve zorlamalarla oluşturulan koalisyon hükümetlerinin altından kalkamadığı iç ve dış gelişmelerin bunalttığı bir Türkiye gözlenmiştir. Basında da istikrarsız koalisyon hükümetleri, uygulanamayan hükümet programları, zaman zaman ortaya çıkan darbe girişimleri, yeni anayasanın getirdiği yeni kurumların işletilememesi, temel hak ve özgürlüklerin hayata geçirilememesi, ekonomik ve sosyal kalkınma çabaları, planlı kalkınma sistemi üzerindeki tartışmalar yer alıyordu. Ahmad’a göre “1970’lerin başlarına gelindiğinde, Türkiye’deki durum patlamaya hazır hale gelmişti. Öğrenci ve işçi militanlığı, toplumsal ve ekonomik değişiklikler, büyüyen politik çatışma ve dünyanın durumu tehlikeli bir durum yaratmıştı. Ortada bir ‘yükselen umutlar devrimi’ vardı; toplumun çoğunluğu için gerçekleşmeyen umutlar. 1960’lar boyunca işçi transfer eden ‘Alman ekonomik mucizesi’ nin sona ermesiyle birlikte başlayan yaygın bir işsizlik vardı. İş ve eğitim çevreleri gençlere yeterli yer açmazken hızlı bir nüfus artışı

yaşanıyordu. Gereğinden kalabalık okullar ve üniversiteler hem sol hem de sağ için militan bulma yerleri olarak idealdi ve bu gençler 12 Mart 1971 askeri müdahalesine yol açan istikrarsızlığın meydana gelmesinde hayati bir rol oynadılar” (2008: 163). 1970 yılının başından itibaren giderek artan anarşik olaylar Milli Güvenlik Kurulu’nun devamlı gündeminde idi. Her geçen gün ülkede artan gerilim Silahlı Kuvvetler’de de hareketliliğin artmasına ve çeşitli düzeylerde toplantıların sıklaşmasına yol açmıştır. Beklenen muhtıra 12 Mart 1971 günü saat 13.00’de TRT radyolarından okunurken muhtıra Türkiye’de yeni bir dönemi başlatacaktır. 1971’de Meclis’te Grubu olan dört parti vardı. İktidarda Adalet Partisi, muhalefette ise CHP, Güven Partisi ve Demokratik Parti yer alıyordu. Kumlu’nun da belirttiği gibi “Komutanlarca imzalanıp Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanlıkları’na sunulan muhtıra mevcut hükümetin çekilmesini ve partiler üstü bir hükümetin kurulmasını istiyordu” (2009:82). Muhtıra meclislerde okunmuş, hükümet istifa etmiş, parlamento ise açık tutuluyordu. 26 Nisan 1971 'de on bir ilde sıkıyönetim ilan edildi. 12 Mart Muhtırası'nın verildiği gün Süleyman Demirel Hükümeti istifa etmiştir. Bülent Ecevit de CHP'nin Nihat Erim Hükümeti'ne üye vermesine tepki olarak CHP Genel Sekreterliği görevinden istifa etmiştir. Bu olağanüstü dönem 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan genel seçime kadar devam etmiştir.

1.7. Siyasal İslam: Milli Nizam, Milli Selamet Partisi

1970’den sonra Türk siyasi hayatında din-siyaset bakımından en büyük gelişme, ideolojisi dine dayanan, dini değerleri ön planda tutan ve İslami parti olarak kabul edilen MNP-MSP partisinin oluşmasıdır. Sarıbay’a göre “Milli Nizam Partisi’nin kuruluşunu hazırlayan olaylar Adalet Partisi’nin iktidara gelmesi ve daha sonrasında uygulamaya başladığı iktisat politikalarıyla işlevsel bölünmelerin kesinleşmesine yol açması ile başlamıştır” (1985: 94). Partinin oluşumunu hızlandıran olay ise Sarıbay’ın ifadesi ile “Türkiye Odalar Birliği içindeki kişisel düzeyde görülen bir çekişmeyle ilgilidir. 1966 yılında Türkiye Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanlığına getirilen Prof. Dr. Necmettin Erbakan 1968’de büyük ticaret ve sanayi çevrelerine karşılık küçük ve orta çaptaki iş adamlarının temsilcisi olarak Odalar Birliği başkanlığına seçilmiştir. Fakat görüşleri büyük ticaret ve sanayi kesiminin etkin olduğu İstanbul ve İzmir Ticaret Odalarının tepkileriyle karşılaşan Erbakan, Adalet Partisi iktidarının Ticaret Bakanı tarafından tanınmamıştır ve bu önemli karar merkezinin yönetiminden uzaklaştırılmıştır. AP’den verdiği milletvekilliği aday adaylığı da veto edilmiştir. 1969’da Konya’dan bağımsız aday ve sonra milletvekili olan

Erbakan küçük girişimcilerin de desteğini alarak 28 Ocak 1970’de Milli Nizam Partisini kurmuştur” (1985: 98-99).

Sencer’e göre “Erbakan daha 1969’da adayken milliyetçi ve mukaddesatçı Türkiye yapmak sloganını kullanmıştır. Erbakan partisinin Adalet Partisi’nin sola kaydığını kast ederek sağı dolduracağını betimleyerek siyasal yaşama yeni bir oluşum katmıştır” (1971: 366-367). Bundan sonra Türk siyasi ve sosyal yaşamında dini mesele, gitgide önem kazandı ve 1969’da İslami profile sahip ilk siyasi parti kuruldu. Erbakan’ın oluşturduğu milli görüşün amacı “manevi ve maddi alanlarda kalkınmayı sağlamak, manevi gelişmeye ve ahlakçılığa gereken ağırlığı vermektir. Erbakan partisinin Türkiye’de yaşanan ahlaki çöküntüye son verecek İslamcı bir parti yapısı olduğu imajını verdi. Milli Nizam Partisi 12 Mart 1971 muhtırası ile kapatılan partiler arasına girmiştir. MNP’nin kapatılmasından kısa bir süre sonra 11 Ekim 1972’de Milli Selamet Partisi kurulmuştur. Böylece Türkiye’de milli görüşün temsilcisi olan Milli Selamet Partisi oluşmuştur. Özdalga’nın ifade ettiği gibi “1970’ler boyunca iki büyük siyasi partiden hiçbiri çoğunluğu elde etmeyi başaramayınca, MSP yaklaşık yüzde 10 olan seçmen desteğini bir hayli aşan biçimde iktidar ortağı konumunu elde etti. Milli Selamet Partisi 1973’te oyların yüzde 11.8’ini ve 1977 seçimlerinde yüzde 8.6’sını aldı” (2007: 56).

Sayarı’ya göre “Milli Selamet Partisi Nakşibendi tarikatının desteğini almıştır. İslam siyasal yelpazeye katılmış, Cumhuriyet tarihinde ilk kez laik düzenin değişimini isteyen bir partinin seçimlere katılmasına izin verilmiştir” (1994: 143). Güngör’ün belirttiğine göre “MSP’nin siyasi yaşamdaki önemi iki tanedir. Birincisi burada ortaya çıkan ve şekillenen çekirdek kadro 30 yıl boyunca Türkiye’de tek bağımsız siyasi İslam hareketini temsil etmesidir. İkincisi de İslami grupların zaman zaman desteklediği sağcılıkla, sağcıların da solculukla suçlamalarıyla siyasi yelpazede yerini almıştır” (2002: 24).

Güngör’e göre “1970’den sonra Türk siyasi hayatında din-siyaset bakımında en büyük gelişme, ideolojisi dine dayanan, dini değerleri ön planda tutan ve sosyal bilimcilerin İslami parti olarak kabul ettiği MNP-MSP partisinin oluşmasıdır” (2002: 226). MSP’nin kurulmasıyla İslamcılık ve sağ anlayış birbirleriyle ayrılmaya başlamıştır. Dağı’ya göre “MSP, çevresel-dinsel muhalefete dayanan, muhafazakar ve gelenekçi bir hareket olmuştur. MSP sosyal adaleti savunurken, antikapitalist bir tavır gösteriyordu, bu da kasaba ve küçük esnaftan oluşan bir toplumsal taban meydana getirmişti. Büyük kapitalist şirketlerin karşısındaki taşra ekonomisinin önde gelenleri MSP’ye yönelmişti” (1998: 189). Akdoğan MSP’nin gelişmesinde kamuda çalışan dindar bürokrat, Anadolu’daki dindar sermayedarlar ve aydın kesimlerin öncülük ettiklerini ifade eder (2000: 228).

Sonuç olarak Toprak'a göre "MSP'nin dayandığı taban iktisadi ve sosyal yönden Kemalist merkezin dışında kalan kenardır. MNP-MSP hareketi sadece dindar oldukları için ikinci sınıf muamelesi gören, kendilerini merkezden uzaklaştıran, sisteme İslami kaygılarla karşı çıkan vatandaşların tepkisini sosyo-ekonomik taleplere dönüştürerek bu kenarı siyasal sisteme sokmuştur. Türkiye'de dinin denetim işlevi açısından MSP'nin laik devlet içinde, dinsel güçlerin yapıya ağırlık koymalarını meşru olarak kabul ettirmiş olması büyük bir başarıdır" (1986: 395).

1.8. 1980 Askeri Darbesi

Türkiye'de 1970'li yıllar siyasi istikrarsızlığın, artan ekonomik sorunların oluşturduğu kaosun, giderek tırmanan terörün, her geçen yığılan problemlerin, hâkim olduğu yıllardı. 14 Ekim 1973 genel seçimlerinde alınan sonuçlar istikrarsızlığı artırmıştı. Hiçbir parti hükümeti kurmak için salt çoğunluğu elde edemiyordu. Uzun süren müzakerelerden sonra CHP ile MSP Ocak 1974'te bir koalisyon hükümeti kuruldu. Birand'ın da belirttiği gibi "Kıbrıs bunalımının yaşanmasının ardından CHP Kıbrıs Zaferi'nin verdiği güvenle tek başına iktidar olma kararı verince MSP ile koalisyonu bozmuş ve ülkeyi tüm gücüyle erken seçime zorlamıştır" (1984: 44). Aylar süren hükümet krizi Süleyman Demirel liderliğinde 1975 yılında kurulan Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti (AP – MSP – MHP – CHP) ile son buldu. Artan şiddet ve ekonomik bunalım ortamında 5 Haziran 1977'de erken seçimler yapıldı. Yapılan genel seçimlerle I. Milliyetçi cephe Hükümeti son bulmuştur. Fakat seçim sonuçları Kumlu'ya göre "Türkiye'yi yine koalisyon hükümetlerine mahkûm etmekteydi. CHP'nin güvenoyu alamadığı bir aylık hükümet girişiminden sonra AP lideri Demirel, partisinden bazı milletvekillerinin itirazına rağmen MSP ve MHP ile birlikte İkinci Milliyetçi Cephe Hükümetini 21 Temmuz 1977'de kurdu. AP'deki istifalardan sonra II. Milliyetçi cephe de Ocak 1978'de uzun ömürlü olmayarak son bulmuş ve 3 Ocak 1978'de Ecevit Hükümeti kurulmuştur"(2009: 90-91). Birand'ın belirttiği gibi "Ekim 1979'a kadar görev başında kalan Ecevit hükümeti sırasında terör ve ekonomik darboğaz gitgide artmıştır" (1984: 45). 19-26 Aralık 1978 tarihleri arasında Kahramanmaraş'ta yaşanan olaylar Dursun'un ifade ettiği gibi "108 vatandaşın ölümüne yol açmıştır. Ecevit arzu etmemesine rağmen 13 ilde sıkıyönetim ilan etmek zorunda kaldı" (2003: 43). İstifa eden Ecevit'in yerine MHP ve MSP' nin dışarıdan desteklediği azınlık hükümeti kuruldu.

Koni'nin ifade ettiği gibi "Türkiye, 12 Eylül 1980 harekâtına kadar Cumhuriyet tarihinin en trajik günlerini yaşamıştır. Bu noktaya gelinmesi gerçekte uzun süren bir olaylar

zincirinin sonucudur” (1984: 179). 27 Aralık 1979 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri’nin görüşünü yansıtan ilk uyarı mektubu kuvvet komutanları tarafından imzalanmış ve Evren tarafından Cumhurbaşkanı Korutürk’e sunulmuştur. Mektupta ülkenin içinde bulunduğu krizlere değinilmiş, bunda herkesin sorumlu olduğu hatırlatılmıştır. Nisan 1980’de görevi biten Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’ün yerine yeni Cumhurbaşkanı seçilememiştir. Bu durum Birand’a göre darbe hazırlığı yapan Silahlı Kuvvetler’in gerekçelerine önemli bir fırsat vermiştir (2005: 200). 12 Eylül 1980 tarihinde saat 04.00’da Türkiye radyolarından “Yüce Türk Milleti” hitabıyla okunan Milli Güvenlik Konseyi’nin 1 numaralı bildirisi ile başlayan ve Anavatan Partisi lideri Turgut Özal’ın 13 Aralık 1983 tarihinde Birinci Hükümeti’ni kurmasıyla sona eren olağanüstü dönem 12 Eylül Rejimi olarak isimlendirilir. 12 Eylül’ü gerçekleştiren üst komutanlar gurubu kendilerine Milli Güvenlik Konseyi (MGK) ve üyeleri sıfatını verdiler. Birand’ın ifade ettiği gibi “Arkasında emir ve şu yasaklar sıralanıyordu: Parlamento ve hükümet feshedilmiştir. Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edilmiştir. Yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır. Vatandaşların can ve mal güvenliği için saat 05.00’den itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konulmuştur” (1984: 289). 12 Eylül 1980’de kuvvet komutanlarının yönetime el koymalarından sonra hak ve özgürlükler askıya alındı. Özdalga’ya göre “1970’lerin siyasi istikrarsızlığı –uzun süreli hükümet krizleri, zayıf koalisyon hükümetleri ve aşırı sağcı ve solcu gruplar arasındaki kanlı çatışmaların neden olduğu- 1980 Eylül’ünde bir diğer askeri darbeye neden oldu. Bu defa bütün siyasi partiler yasaklandı. Türkiye üç yıl boyunca Mili Güvenlik Konseyi’nin atadığı bir hükümet tarafından yönetildi. 1983’te siyasi partilerin yasağı kaldırıldığında, İslamcılar Refah Partisi adı altında ortaya çıktı. Askeri darbenin yol açtığı sorunlar nedeniyle parti ancak 80’lerin sonuna doğru kendini toplamayı başardı ve Aralık 1995’teki parlamento seçimlerinde oyların yüzde 21.3’ünü aldı” (2007: 208).

Tek’e göre “Türkiye’nin 12 Eylül’e sürüklenmesinde siyasi olumsuzluklar önemli rol oynamıştır. Ülke yönetimine el koyan komutanlar siyasetteki tıkanıklığı, Cumhurbaşkanı’nın bir türlü seçilemeyişi, liderler arasındaki kavgaları toplumda kamplaşmalara neden olan siyasi söylemi yaptıkları darbenin gerekçeleri olarak göstermişlerdir” (2006: 169). 12 Eylül 1980 Darbesi 1961 Anayasası’nın ve onun kurduğu siyasi sistemi ortadan kaldırmıştır. 12 Eylül hem bir sonuç, hem de bir ve başlangıçtır. Dursun’un ifade ettiği gibi “12 Eylül aynı zamanda 70’li yıllarda sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi kaosun bir sonucudur. 70’li yılların Türk siyasi hayatına egemen olan bölünmüşlük partiler arasında gerçekleştirilemeyen işbirliği ve diyalog noksanlığı, sosyal ve ekonomik gelişmelerin siyasi sistem üzerinde yarattığı baskılar ve karşılanamayan taleplerin sebep olduğu arayışlar sorun çözemeyen siyasi

kurumlar, uluslar arasında gözlemlenen bölgesel güvenlik sorunları Türk siyasi liderliğinin bölgesel güvenlik sorunlarının dünya sistemi için taşıdığı önemi yeteri derecede değerlendirememesi ve buna uygun davranışta bulunamaması gibi hususlar 12 Eylül'ün arka planını süsleyen gelişmeler arasında ön plana çıkar" (2005: 7).

Yalçın'ın ifade ettiği gibi "1980 askeri darbesinin ardından, Erbakan dahil olmak üzere tüm büyük partilerin liderleri tutuklandı ve iki askeri kampa götürüldü. Merkez partilere üye olan siyasetçiler, nispeten daha kısa bir sürede özgürlüklerini kazanırken, MSP ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) liderleri, önde gelen birçok ve diğer MSP' liler 1981 Temmuz'unda serbest bırakılmalarına rağmen askeri mahkemedeki davaları 1985 Şubat'ına kadar partisinin savunmalarını hazırlamak için bizzat uğraştı. Erbakan savunmasında, yetkililerin darbenin ardından, MSP' nin ülke çapında dört bin civarındaki bürosunu aradığına, ancak partiye karşı herhangi suçlayıcı bir kanıt bulunamadığına dikkati çekti. Aynı zamanda, MSP üyelerinin "şeriat devleti" söylemini asla kullanmamasına rağmen, savcılık suçlamasında bundan çok sık söz edildiğini söyledi. Erbakan mahkemeye, partisine yönelik bu suçlamanın, MSP sekiz yıldır aktifken değil de, darbenin hemen ardından yapılmasının nedenlerini de sordu" (1984: 123-124). Dört buçuk yıl süren yargılamalar, Erbakan ve arkadaşlarının beraatıyla sonuçlandı. Askeri yönetim terör ve anarşiyi önlemek için ülkenin her yerinde ilan edilen sıkıyönetim ile geniş bir tutuklama ve yargılama kampanyaları başlatılmış, bu süreçte on binlerle ifade edilen her kesimden insan içeri alınarak sorgulanmış, işkenceye uğramış, askeri mahkemelerde yargılanmış ve pek çok kişi idama çarptırılmıştır. Acımasızca uygulanan baskı rejimi sivil toplumu tamamen pençesine almış, gençlik örgütleri, sendikalar, siyasi örgütler birer birer kapatılmıştır.

12 Eylül ihtilali ile Türk siyasi yaşamına damgasını vuran pek çok parti kapatılmış, fakat siyasi yasakların kalkmasıyla da eski liderler yeni isimlerle kurulmuş yeni partilerin başlarına geçmişlerdir.

1.9. ANAP Dönemi: Muhafazakâr Liberalizmin Yükselişi

Türkiye'de Anavatan Partisi (ANAP) 12 Eylül döneminden sonra kurulan ve 1980'ler sonrası Türkiye'deki siyasi ve toplumsal yaşamda oldukça önemli değişimleri ve gelişmeleri sağlayan önemli bir partidir. Anavatan Partisinin genel başkanı olan Turgut Özal, hem 1980 askeri darbesi öncesinde ve hem de darbe ile darbeden sonra gerçekleştirilen ilk genel seçimler arası dönemde önemli mevkilerde görev almış bir teknokrat ve bürokrattı. Özal,

parti kurma çalışmalarına başlamadan önce yürütmekte olduğu Ulusu Hükümeti'nin Başbakan Yardımcılığı ve Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı görevinden istifa ederek kendi partisini kurmak için çalışmalara başlamıştır. 20 Mayıs 1983'te Turgut Özal başkanlığında kurulan Anavatan Partisi, 6 Kasım 1983'te yapılan Milletvekili Genel Seçimleri sonucunda ezici bir üstünlükle tek başına iktidara gelerek TBMM'de sahip olduğu milletvekili çoğunluğunun vermiş olduğu rahatlıkla kendi politikalarını hızla uygulamaya koyarak Türkiye'de yeni bir siyasi, ekonomik ve ideolojik dönemin başlamasının öncülüğünü yapmıştır.

12 Eylül döneminde tüm siyasi partilerin kapatılması, ANAP içinde merkez sol, merkez sağ, milliyetçilik ve muhafazakarlık gibi dört siyasi eğilimin bir arada temsil edilmesini sağlamıştır. Ahmad'a göre "Özal'ın partisi, kapatılan partilerin en nitelikli unsurlarını bir araya getirmekle birlikte, bunların hiçbirinin devamı değildi. Anavatan Partisi, tıpkı Adalet Partisi gibi muhafazakar, Milli Selamet Partisi gibi geleneklere bağlı, Milliyetçi Hareket Partisi gibi milliyetçiydi ve hatta sosyal demokratlar gibi sosyal adalete inanıyordu" (1995: 227). ANAP, diğer partilerden farklı bir anlayışta ve vatandaş odaklı bir parti görüntüsü vermiştir. Vatandaş devletten önde gelir, devlet millet için vardır düşüncesi partinin ana ilkelerini oluşturmuştur. Bu şekilde şimdiye kadarki gelenekselci güçlü ve otoriter devletin yanında bireyi ön plana çıkararak devlet anlayışını getirerek farklı bir yaklaşımda bulunmuştur. Devlete karşı demokrasi, insan hakları ve sivil toplumu öne çıkaran yapısı ile kendine özgü bir çizgi izlemiştir. Gündüz'e göre "Özal'ın Dünya Bankası'nda çalışmış olması, ABD'de eğitim görmesi, bürokrat olarak çalışması ve 24 Ocak Kararları'nı alarak iş dünyası ve batı dünyası ile ilişkilerini sağlamlaştırmış olması, kurduğu partinin MGK tarafından kapatılmasını da engellemiştir" (2001: 64).

6 Kasım 1983'te yapılan genel seçimlere 15 siyasi partiden 12'sinin kapatılması ve siyasi yasaklıların siyaset sahnesinde olmamaları nedeniyle sadece Turgut Sunalp'ın Milliyetçi Demokratik Parti'si, Necdet Calp'ın Halkçı Parti'si ve Özal'ın Anavatan Partisi girmiştir. Eştürk'e göre "Sivil bir görüntü vermesi ve askeri yönetimden rahatsız olan kesimin desteğini alması, Anavatan Partisi'nin diğer partiler karşısında daha avantajlı hale gelmesini sağlamıştır. Ayrıca seçimlere eski siyasilerin girmemesi ve ANAP'ın milliyetçi, muhafazakar ve liberal eğilimleri parti bünyesine katması, bu kesimlerin oy tabanının ANAP'a kaymasını sağlamıştır. 1983 Seçim sonuçlarına göre oyların %45,14'ünü alan ANAP, 211 milletvekili ile tek başına iktidara gelmiştir" (2006: 54-56). 25 Mart 1984 yılında yapılan Yerel Yönetim Seçimlerine ise 6 siyasi parti (ANAP, HP, MDP, SDP, DYP ve RP) katılmıştır. Seçim, iktidardaki Anavatan Partisi'nin kazanmasıyla sonuçlanmıştır. ANAP üç

büyük şehir de dahil olmak üzere toplam 54 il ve 328 ilçede belediye başkanlığı seçimlerini kazanmıştır. Tanör'ün belirttiği gibi “1986 yazında partiler ve yasaklı siyasetçiler Eylül ayında yapılacak ara seçime hazırlanırken Meclis bunun gerektirdiği yasal çalışmalar için seçim yasasında bir takım değişiklikler yapmıştır” (2000: 66). 1986 yılı siyasi yasaklarla ilgili gelişmelerin en yoğun olduğu yıl olmuştur. Eştürk'ün ifade ettiği gibi “Hükümet tırmanan enflasyonun önüne geçemeyince, bu durumu fırsat bilen yasaklı liderler kamuoyuna seslerini yükseltmeye başlamışlardır. Yasaklı liderler basını da arkalarına alarak yasakların kalkması yönünde hükümete baskı yapmışlardır. Bu gelişmeden memnun olmayan Özal, meclisten referanduma gidilmesi yönündeki kararı çıkartmıştır. Özal'ın “Hayır” propagandası ile yürüttüğü 6 Eylül 1987 tarihindeki gerçekleştirilmiş olan referandum %49.7 “Hayır” oyuna karşılık %50.2'lik “Evet” oyuyla sonuçlanmış ve ANAP'ın yürüttüğü "referanduma hayır" kampanyası başarılı olamamıştır” (2006: 65-66). Bu referandumdaki yenilgi üzerine Özal Hükümeti, Kasım 1987'de erken genel seçime gitme kararı almıştır. 6 Eylül 1987 yılında siyasi yasaklılar için yapılan referandum sonucu yasakları kalkan eski parti liderleri siyasi çalışmalarına hız vermişlerdir.

29 Kasım 1987 tarihinde yapılan seçime 7 parti (ANAP, DSP, DYP, IDP, MÇP, RP, SHP) ve 72 bağımsız aday katılmıştır. Anavatan Partisi seçim yasasında yapılan değişikliklerle oyların %36.3'ünü almıştır. Tanör'ün de belirttiği gibi “1989 yılında Özal bu defa yerel seçimlere gitmeye karar vermiştir. Yerel seçimlerin erken yapılmasına ilişkin karar Anayasa değişikliğini gerektirdiği için referanduma gitme zorunluluğu doğmuştur. Referandum öncesi propaganda sürecinde muhalefet ve basın yapılacak olan referandumu Özal hükümetinin güven oylamasına dönüştürmüş ve yapılan referandumun %65'lik oy oranıyla reddedilmesi Özal'ın prestijini kaybetmesine neden olmuştur” (2000: 74). 26 Mart 1989'da yapılan yerel yönetim seçimlerinde iktidar partisi olan ANAP büyük bir oy kaybına uğramıştır. Hiçbir siyasi partinin %30'un üzerinde oy alamadığı bu seçimler sonucunda SHP %28.7 oranıyla birinci parti olurken, DYP'de %25.7 oranındaki oyuyla ikinci parti konumuna gelmiş, ANAP'ın oy oranı ise %21.8'de kalmıştır. 1989 yazında ülkenin önemli siyasal sorunlarından birisi cumhurbaşkanı olarak Evren'in yerine kimin geçeceğiydi. TBMM'deki oylama sonucunda kendi partisine bağlı üyelerin oylarıyla Özal sekizinci cumhurbaşkanı olarak seçilmiş, fakat muhalefet partilerine bağlı milletvekilleri bu seçimi boykot etmişlerdir.

Kalaycıoğlu'nun belirttiğine göre “ANAP, liberal bir ekonomik politika, serbest piyasa ekonomisi, teşebbüs özgürlüğü, devletçiliğin terk edilmesi, yerel yönetimlere insiyatif verilmesi ve bürokrasinin azaltılması gibi görüşleri muhafazakar bir görüntüyle savunarak iş başına gelmiş ve iktidarını sürmüştür” (2000: 405). Erdoğan ise Anavatan Partisi'nin siyasal

özelliklerini şu şekilde tanımlamaktadır: “Anavatan Partisi her ne kadar milliyetçilik, muhafazakarlık, piyasa ekonomisi ve sosyal adalet kavramlarında ifadesini bulan dört eğilimi birleştirdiğini iddia ediyorduydu da; ANAP yine de esas itibariyle muhafazakar yani, sağcı bir parti olmuştur. Özal’ın bazı piyasacı temalara tutkulu bağlılığı ve devlet karşısında bireyin bağımsızlık ve önceliğini vurgulaması partiye kısmen liberal bir renk vermiştir” (2003: 15-31).

Özal’ın muhafazakâr anlayışını daha iyi anlayabilmemiz için Anavatan Partisi’nin parti programındaki muhafazakârlık tanımına bakmak önemlidir. Özal hükümeti parti programında muhafazakarlık şu şekilde tanımlanmıştır: “ Muhafazakârlık anlayışımız milli, manevi, ahlaki değerlerimize, kültürümüze, tarihimize, örf, adet ve geleneklerimize bağlılığımızın bir ifadesidir. İyi olanın, güzel olanın, kıymetli olanın muhafazasıdır” (1983). 1983 yılında iktidar olan Milli Selamet Partisi üyesi ve Nakşibendi Tarikatı üyesi olan Başbakan Turgut Özal dönemi ve sonrasında dini yapılanmaların önünü açan, İslamcılığın yükselişini hızlandıran politikalar yürütülmüştür. Erdoğan’ın ifadesiyle (2003) Özal, partisinin kadrolarını oluştururken de, siyasal İslam’ın eğilimlerini dikkate almış, bu çevreler tarafından lider olarak görülen politikacıları etrafına toplamıştır. Gerek başbakanlığı gerekse cumhurbaşkanlığı dönemlerinde Özal, özenle bu ilişkiyi korumuştur. Tarikat şeyhleri ve cemaat liderleriyle kişisel ilişkilerini sürdürmüştür. Özal, kendinden önceki siyasi liderlere göre daha muhafazakâr bir tutum sergilemiş, dindar kimliğini ön plana çıkarmış ve bu yapısını gizlemek ihtiyacı duymamıştır. Cuma namazlarına giden, tarikatlara olan yakınlığıyla bilinen Özal, bunun yanında laikliği benimsediğini de açıkça vurgulamıştır. Özal, hem muhafazakâr kimliği taşıyor, hem de değişim fikrini sürekli söylemlerinde ve icraatlarında gündeme getiriyordu. Bu anlamda Özal, hem muhafazakârlık ve hem de Batılı değişim fikrini bünyesinde bir arada barındırabilen ender siyasetçilerdendi. Yavuz’un belirttiği gibi “Özal’ın kişiliğine bakıldığında dindar kimliği göz ardı edilebilecek bir konu değildi. Gerçekten de Özal, devletin zirvesinde görev yaparken dindar kimliğinden de taviz vermiyordu. Böylece Özal ülkedeki belli tabuları inatla yıkmaya çalışıyordu. Cuma günleri Cuma namazına gitmiş, hac mevsiminde hacca gitmiştir. Gürültüsüz patırtısız bir şekilde sabah namazlarında arka sıralarda saf tutmuştur. Çoğu zaman cami cemaati Başbakan’ın varlığını ancak namaz bitiminde fark edebilmiştir. Özal’ın dindarlığı, üzerindeki gömleği, ceketi kadar doğal ve iğretilikten, yapmacıklıktan uzaktır” (1997: 65). Yavuz’un belirttiğine göre “Ekonomik liberalizm, bürokrasi karşıtlığı ve İslami eğilimleri Özal’ı oldukça popüler yaptı. Cumhuriyet döneminin hacca giden ve dinsel pratiklerini açıktan telaffuz eden ilk başbakanı Özal’dı. ANAP dinsel tezahürleri teşvik etti ve dinsel kurumlara devlet desteğini

artırdı. Yönetici elitin artan dindarlığının işaretlerinden biri ramazan süresince iftar yemeklerinin verilmesi ve bunun kurumsallaştırılmasıydı” (2005: 109).

Tanör’e göre 1980 sonrası dönemde “siyasal yaşamda çeşitli iç ve dış etkenler yardımıyla laiklik karşıtı akımların hızla siyasallaşması süreci başlamıştır. 1983 sonrası Türk siyasal hayatı ve demokrasisi önceki dönemlerle kıyaslanamayacak ölçüde dinsel ağırlık kazanmaya başlamıştır” (2000: 100). Güldemir’e göre “Özal dış politika anlayışında da İslam dini ile ilgili olarak, İslam dininin hem kapitalist bir ekonomik modelle hem de Batı yanlısı bir dış politika stratejisiyle bağdaşabileceğini kanıtlamak istemiştir” (1992: 360). Bu yüzden Özal Türkiye’yi önemli bir bölgesel güce dönüştürmek için İslami bağlantılar kurma yolunda İslam ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmuştur.

Özal iktidara gelişinin ardından ilk olarak ekonomik konularda istikrarı sağlamaya çalışmış ve değişimi en fazla ekonomik konularda gerçekleştirmeye çalışmıştır. Duman’ın ifadesi ile “Parti politikası daha çok liberalizmin ekonomik ilkelerini ve muhafazakârlığın kültürel yönlerini öne çıkarmıştır. ANAP’ı serbest piyasa ekonomisini ve teşebbüs özgürlüğünü savunan, yabancı sermaye girişini özendiren, kısacası devletin ekonomik alandan çekilmesini takip eden ama aynı zamanda din, aile, devlet ve toplum değerleri konusunda tutucu bir politika izleyen bir “liberal-muhafazakâr” parti olarak tanımlayabiliriz” (2010: 177-251). Özal’ın muhafazakar tavrının bir sonucu olarak onun döneminde dini grupların faaliyet alanları genişleyerek o döneme kadar gizlice yürütülen pek çok faaliyet açıkça yapılmaya başlanmıştır. Dindar kesim, siyasal ekonomik ve sosyal pek çok alanda boy göstermeye başlamıştır. Ataman’ın belirttiği gibi “İslami vakıflar, dernekler, örgütler, holdingler kurulmaya başlandı. İslami radyo, dergi, gazete ve yayınlarda patlama yaşandı” (2001: 359). Bu anlamda ANAP’ın Türkiye’deki Kemalist devlet geleneklerini zorlayan bir parti olduğu söylenebilir. Çünkü Ruşen Çakır’ın da belirttiği üzere, “Ülkede 80’li yıllarda görünürlük kazanan İslami canlanma büyük ölçüde ANAP sayesinde olmuştur. Ekonomik pazarda her alanında yatırımlara girişen İslami burjuvazi, neo-liberal ekonomik politikalar sonucu oluşan yeni imkan alanlarını kullanmış ve devletin kontrolcü ve sınırlayıcı gücünden kurtulmayı talep etmiştir. Dolayısıyla İslami sermayenin yükselişi sadece İslamcılığın yükselişini değil, aynı zamanda kendi içinde değişimini de belirleyen bir süreç olmuştur. Bu süreç içerisinde yükselen Anadolu sermayesi Türkiye’de yeni bir dindar-muhafazakar işadamları sınıfının oluşmasına yol açmıştır” (1994: 92).

Küresel gelişmelere paralel bir biçimde ekonomik liberalizm ile kültürel muhafazakarlığı birbirine eklemlenmeye çalışan Turgut Özal, sıkça muhafazakarlığın “tutuculuk” anlamına gelmediğini dile getirerek temsil ettiği seçmen kitlesinin temel dinsel

ve kültürel taleplerini karşılamak amacıyla bir dizi yasal düzenlemeler yapmıştır. Duman'ın da belirttiği gibi, Özal “demokratikleşmeyi sadece insan haklarının gelişmesi olarak algılamadı. Aynı zamanda temsil ettiği ve organik bir ilişki içinde bulunduğu dindar ve muhafazakar kesimlerin sisteme entegre olmasını ve bireysel kimlik ve yaşam tarzlarının kabulünün sağlanmasına da çalıştı. Kemalist rejimin dışladığı ve kamusal yaşamdan adeta kovduğu dinsel grup, cemaat ve tarikatlar, Özal dönemiyle birlikte sivil toplum örgütleri adı altında yeniden ortaya çıkmışlardır” (2010: 259-267). Yavuz'a göre “1980'lerin ihracata dayalı yeni ekonomi politikası, liberalleşmeye, ekonomik gelişmeye ve İslami cemaat söyleminin doğuşuna yol açtı” (2005: 115). 1980'den sonra farklı kimliklerin tanınma talebi ile varlık göstermeye başlamalarında neo-liberal politikalar etkili olurken 1980 ve sonrasında en fazla görünürlük kazanan kimlik “İslami” kimliktir. Yavuz'un da belirttiği gibi “çeşitli Sufi tarikatlar ve İslami gruplar kapitalist piyasadan elde ettikleri mali kaynaklar vasıtasıyla örgütsel birlikteliklere dayalı bir hayatın oluşumuna katkıda bulundular” (2005: 115).

Türkiye'de toplumsal bir muhafazakâr tabanın varlığı, darbe dönemleri sonrasında birbirlerine benzer siyasi partilerin seçilmeye devam etmesi şeklinde kendini göstermektedir. Bıçak, bu dönemde önemli sosyolojik ve ekonomik mefhumların daha çok hayat bulduğunu şu şekilde ifade etmektedir: “1980 sonrası siyasi hayatta sık sık karşılaşılmaya başlanan, piyasa ekonomisi, özelleştirme, özgürlük, insan hakları, kültürel haklar, kadın hakları, çevre, siyasal katılım gibi kavramlar bu dönemden sonra sivil toplum kavramının çok daha fazla önem kazanmasına neden olmuştur” (2001: 49).

Duman'a göre “Özal, başörtüsü konusunda da resmi ideolojiden ayrılmış, türban konusunu bireysel hak ve özgürlük çerçevesi içerisinde değerlendirmiş aynı zamanda insanların düşüncelerine, inanç ve değerlerine karışılmaması gerektiğini düşünmüştür. Özal açısından dinsel semboller taşıyan giyim ve kuşam, resmi görüşün iddia ettiği gibi cumhuriyetin temel ilkelerine aykırılık taşımamaktadır ve bu durum bütünüyle bireysel hak ve özgürlük konusuna girmektedir. Özal, iktidar olduğu dönem içerisinde üniversitelerde baş gösteren kılık kıyafet uygulamasını, türban yasağını ve YÖK'ün bu konudaki tavrını da eleştirmiştir. Her ne kadar Özal, bu kılık kıyafetle ilgili yasakların; hükümeti değil, Anayasa Mahkemesi ve YÖK'ü ilgilendirdiğini dolayısıyla iktidar olarak bu konuda ellerinin bağlı olduğunu söyleyerek sorumluluğu bu kurumlara tevdi etmiş olsa da, bu tür uygulamaları tasvip etmediğini söylemekten de çekinmemiştir” (2010: 368-376).

1.10. İslamcı Kadının Kamusal Alana Giriş Denemeleri Ve İslamcı Kimlik Mücadelesi

İttihat ve Terakki hareketiyle başlatılan Türkiye'deki modernleşme süreci genel olarak Batılı bir toplum yaratma idealiyle toplumun gelenek ve dinle olan bağlarının sosyal hayattan dışlanması üzerine kurulmuştur. İslami çevreler ve İslamcılar tarihsel bir perspektiften incelendiğinde, 80'li yıllarda yaşanan gelişmelerin arka planında 60'lı ve 70'li yıllardaki yaşanmışlıkların ve olumsuz deneyimlerin etkili olduğu söylenebilir. Aslında 1920'ler sonrası Türk modernleşmesiyle başlayan bu olumsuz ve baskıcı süreç, başta İskilipli Atıf hoca olmak üzere Şapka Kanunu sonrası birçok kişinin idam edilmesi, “miskinlik yuvası” olarak tabir edilen tekkelerin kapatılması, Ezan'ın Türkçe okutulması, Kur'an öğrenmenin yasaklanması, Risale-i Nur'ların yasaklanması ve Said-i Nursi'nin defalarca mahkûm edilmesi gibi olaylarla kendini göstermiştir. Hasibe Turan'ın da ifade ettiği gibi “bu olaylar halkın çoğunluğunun Müslüman olduğu bir toplumda “İslami” uyanışa sebep olmuştur” (2005: 73). İslamcıların gerçek anlamda seslerini yükseltmeye başlamalarının Demokrat Parti'nin ortaya çıkışından sonraki döneme tekabül ettiğini gözlemekteyiz. Başka bir deyişle, Demokrat Parti'nin kuruluşuyla birlikte Türkiye'deki İslamcıların direnişi pasif olmaktan çıkarak aktif bir mecraya girmeye başlamıştır. Bunun yanında 1950 sonrasında başlayan göç ve kentleşme sürecine eşlik eden toplumsal hareketlilik 1960'lardan itibaren İslami hareketleri de görünür kılmıştır. Söz konusu hareketler daha sonraki süreç içinde dindar kadını ve örtüsünü modernlik karşısında İslam medeniyetinin varlığının temsiline dönüştürecek ve başörtüsünü dindar kadının kendi kimliğinin bir ögesi olmaktan çok daha öte bir misyona taşıyacaktı. Kadınlar İslamcılığın yükselişinde de merkezi bir rol oynamışlardır. Göle'ye göre “İslami harekette kadına verilen taşıyıcı misyon Cumhuriyet kadınına verilen rollerle benzer. Cumhuriyetin modernlik projesinin Batılılaşma hedefleri doğrultusunda Kemalist ideoloji kadınlara “yeni hayat”ı inşa görevi yükler, kadınların bedenleri, duruşları, hayat tarzları modern yaşam biçiminin göstergesidir aynı zamanda. 1960'larda yükselen İslamcı hareketler de kadınların örtünmesini hayatın İslamlaşmasının en açık simgesi kabul ederler” (2000: 104).

Dindar kesimin Müslüman kadınlara biçtiği roller; bir yandan kadını evine ve erkeğine itaatle hakiki mümin kılacak bir dindarlık anlayışı, diğer yandan tesettür kurallarına riayet ederek kamusal alana çıkmasını teşvik etme gibi birbirleriyle örtüşmeyen özellikler arz etse de, kadın bireyselliğinin henüz gelişmediği bir ortamda bu durum sorun teşkil etmiyordu. Ancak, Nur cemaatinin önderi Said-i Nursi'nin Müslüman kadınları muhatap alarak onlara toplumsal rollerini hatırlatması, İslamcı kadınların ‘kolektif kimlik’ algılarının ortaya

çıkışında önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. İslami kesimin önde gelen kadın yazarlarından Cihan Aktaş, kadınların o dönemini şöyle değerlendirmektedir: “Said Nursi’nin söyleminin, dinlerinin gereklerini yaşayacakları şartları oluşturmada kadınlara mekan ve işlevsellik açılarından kısıtlanmaya mecbur olmakla birlikte, dini sorumluluk açısından kendi faaliyet alanını oluşturmakla yükümlü tebliğciler olarak bir rol yüklediği söylenebilir. Bu söylemler Müslümanların yeni düzen içinde cemaat ve birey olarak kendilerini yeniden tanımlamalarını hem yönlendirirler hem de bu tanımlama çabalarının aynası olurlar” (2004: 828).

1960’lı yıllardan itibaren İslamcı kadınlar bir yandan yapmış oldukları ev içi toplantılarda Risale dersleri yapıyor, diğer yandan da çeşitli dernek ve vakıflarda çalışıyorlardı. “Bugün”, “Yeni Asya” ve “Yeni İstiklal” gibi dindar kesime ait gazeteler ise Batılılaşmanın yol açtığı toplumsal yabancılaşmayı eleştiren ve dindar kadınının vasıflarının, tesettürün ve gündelik yaşam pratiklerinin İslami yaşama uygun hale getirilişini ön plana çıkaran yazılar aracılığıyla İslam kadını kimliği belirginleştirilmeye çalışılıyordu. Bu yıllarda gazete yazılarıyla ön plana çıkan ve başörtülü olan Şule Yüksel Şenler, İslamcı kadın kimliğinin kamusal alandaki ilk temsilcisi olmuştur. Şenler, 1960’lı yıllarda hem İslami hareketin temsilinde hem de dindar kadınların başörtüleriyle kamusal alana çıkışlarında önemli bir yer tutmaktadır. Şenler, Said Nursi ile tanışarak onun hizmetinde bulunan ağabeyinin, ailesinin yaşadığı asri hayatı bırakması yönündeki telkinlerinden etkilenerek onun isteğiyle Risale okumalarına katılır, dindarlaşır ve başını önce yarım örter, sonrasında kendi uyarladığı şekliyle o gün için oldukça modern bir şekilde başını tamamen örter. Çaha’ya göre “1960’lı yıllar, İslamcı kesimlerde Şule Yüksel Şenler’in sahnede yer aldığı ve “resmi giyinme” tarzından köklü biçimde bir kopuş sürecini başlattığı yıllardır.

1960’lı yılların ortalarından itibaren eli kalem tutan, *Yeni İstiklal* gazetesinde yazılar yazan, kentli ve modern genç bir kadın olan Şenler “Şık ve zarif” bir giyim tarzı geliştirerek tesettüre bürünmüştür. Kendi geliştirdiği tesettür stilini yaymak için mücadeleye girişmiş, beş yıl boyunca ülkeyi boydan boya dolaşarak seri konferanslar vermiş, bu konferanslarla kendi davasını ve kadınlarda tesettürün önemini anlatmıştır. Şule Yüksel Şenler’in yaymaya çalıştığı başörtüsü, modern-laik kesimlerde büyük bir tepkiyle karşılanmış, Şenler’in geleneksel başörtüsünden ayrıştırdığı “şık” ve zarif” başörtüsü, “Şule baş” olarak isimlendirilerek aşağılanmıştır. Bu isimlendirme 1980’lerde “türban”a dönüşecektir” (2010:310). Aksoy’a göre “Onların bu şekilde lanse edilmeleri, rejimin, yani gücü elinde tutan söylemin bir tanımlamasıdır” (2005: 208). Örtünme eyleminin görünürlüğü dindar kadını İslami hareket içerisinde önemli bir yere taşımıştır. O yıllarda kadınların İslami bir

şuura erişmesi için önderlik yapan Şule Yüksel Şenler Türkiye'nin dört bir yanında konferanslar vermiş, her konferansın sonunda katılan kadınlara üç defa tekrarlattığı örtü ayetiyle zihinlere "İslami tesettür" bilincini aşlamaya çalışmıştır. Şenler, konuşmalarında her ne kadar geleneksel kadın-erkek rollerini vaaz ediyor ise de, bir yandan da başörtüsünü modern hayatın içinde kullanan bir gazeteci olarak verili "dindar kadın" kalıbını bozuyor ve kızların başörtüleriyle okumalarının yolunu açıyordu.

Şenler'in 25 Ocak 1967'de, İslamcı yazar Mehmet Şevket Eygi'nin çıkarmış olduğu haftalık *Yeni İstiklal* gazetesinde yayınlanan ve kadınları örtüye davet eden, 'İslam Kadınına Hitap' yazısı Pakistan'da peçeleriyle üniversiteye giren kızların fotoğraflarıyla birlikte basılınca Şenler hakkında dava açılmıştır. Şenler'in yazıları kamuoyunda tartışmalara sebep olmuş; hatta dönemin cumhurbaşkanı Cevdet Sunay bir konuşmasında Şenler'i kastederek "Ankara sokaklarında kapalı kadınlar ve kızlar görmekteyim. Her şeyden önce şunu bildireyim ki Kur'an'da örtünmek veya açılmakla ilgili hiçbir ayet yoktur. Kapalılığa teşvik eden öncüler mutlaka cezalarını göreceklendir" demiştir. (Aktaran Özkan, 2005: 25). Şenler, o yıllarda gazete yazılarının dışında İlk İslami kadın dergisi olan Seher Vakti'ni çıkarmıştır. 'Türkiye'de Manevi Buhran', 'İslam'da Kadının Yeri ve Mükellefiyetleri', 'Dün, Bugün, Yarın' konu başlıklarıyla 67 il ve 600'den fazla kasabayı dolaşarak konferanslar vermiş ve pek çok konferansından sonra hakkında dava açılmıştır. Tezcan'ın ifadesi ile Şenler konuşmalarında "Batılılaşma, komünizm, solculuk eleştirileri yaparken, bir yandan da milliyetçi, mukaddesatçı değerleri savunarak," öz vatanında İslam'ca yaşamak isteyen kızları en az sosyalist kızlar kadar hareketli ve cevval cihat meydanlarına atılmaya davet etti" (2010: 111-123). Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın başörtülü kadınların artışından duyduğu rahatsızlığı dile getiren bayram mesajı üzerine yazdığı 'Cumhurbaşkanına Açık Mektup' adlı yazı dizisinden dolayı yargılanmış ve 13 ay 10 günlük hapse mahkum edilmiştir. Şule Yüksel'in dindar kadınların kamusal alanda görünürlüğünün ilk modern figürü olduğunu söylenebilir. O yıllarda dindar kadınların eğitilmesi, bilinçlendirilmesi gibi İslami bir misyonu güdüleyen bazı amaçlardan da söz edilebilir. Bunlardan biri, toplumda görülen yozlaşmanın giderilebilmesi için kadınlara çocuklarına İslami eğitim verebilme, mücahit ve mücahideler yetiştirme misyonu yükler. Bu amaçla kadınlara yönelik toplantılarda bu misyonlar hatırlatılır, başörtüsünün geleneksel olandan farkına vurgu yapılarak İslami bilinç geliştirilir.

Başörtüsünün kamusal alanda "sorun" addedilmesi 1980 öncesi döneme rastlar. Ama bunun öncesinde de başörtülü öğrenciler bazı engellerle karşılaşmışlardır. Örneğin 1967'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencisi Hatice Babacan'ın derse girerken başını

açmayı reddetmesi derslere devam etmesinin yasaklanmasıyla sonuçlanır. Çakır'a göre (2004) 1970'li yıllara gelindiğinde hem siyasette boy gösteren Milli Görüş cephesinde, hem de başta Nurcular olmak üzere, Türkiye'deki değişik dinsel cemaatlerin ve sıradan vatandaşın gündemine girmeye başlayan konulardan birisinin başörtüsü, kadın ve kadının eğitimi olduğunu ifade eder. İslamcı kadınların kamusal alan talepleri dönemin öğrenci çatışmaları arasında da olsa 1970'li yıllarda sürmüştür. Ülkedeki siyasi gerginlikler arasında Türk-İslam sentezli genç üniversiteli başörtülü kızların eğitim ve meslek edinme talepleri ve çabalarında artışlar gözlenmiştir. 1977 yılında ilk kız İmam Hatip liseleri açılmış, Mukaddesatçı Hanımlar Derneği ile Hanımlar İlim ve Kültür Derneği gibi dernekler vasıtasıyla muhafazakâr kadınlar sosyal hayata, ev içi rollerinin dışındaki bir dünyaya adım atmaya başlamışlardır. Üst kuşak buralarda hayır işleri yaparak ilk defa emeğini ev dışında değerlendirirken, genç kadınlar İslam'da kadının yerini, ideal İslam kadını, modern ev aletlerini kullanmanın İslam'daki yerini tartıştıkları yeni toplumsal alanlar yaratmışlardır.

1970'lerde İslam dünyasının önemli düşünürlerinin eserleri tercüme edilmeye başlanmış ve İslami kesimin içinden yetişen yazar ve aydınlar çoğalmıştır. 1970'lerde köyden kente göçle değişen sosyal yapı, Cumhuriyet aydınının hayal ettiği modern Türk toplumu resminden hayli uzaktı. Cumhuriyet seçkinlerinin kültürü ile halk kültürü arasındaki farklılık ve kopukluğa ek olarak kırsal nüfusun kentlileşerek modern hayat pratiklerine dahil olması sonucunda İslam, bireysel kimlikleri bütünleştirici bir kaldıraç rolü oynamaya başlamıştır. Öte yandan Çakır'ın (2004) İmam Hatip liselerinde sadece kız öğrencilerden oluşan sınıfların oluşturulması uygulamasına geçilmesiyle birlikte muhafazakâr babalar için kız çocuklarını gönül rahatlığıyla okutma fırsatı doğmuştur. Kuran Kursları ve İmam Hatip Liseleri 1970'lerde muhafazakâr aile kızlarının okullaşmasında önemli birer kanal olmuşlardır. 1970'lerde kamusal alanda kendi kimliğini vurgulayarak siyasallaşan İslami hareket içindeki kadının tesettürlü görünürlüğü İslami kimliğin tanımlamasında önemli bir unsur olmuştur. 1970'ler, kadınların kendi kimliklerini güçlendirecek ve dönüştürecek yeni bir deneyim alanı açmaları anlamında önemli bir zaman dilimini yansıtmaktadır.

İslamcı kesimlerde kadın konusuyla ilgili esas ivme 1980'lerden sonra gelişmiştir. Çaha'ya göre "Türkiye'nin 1980 sonrasında birçok alanda yaşadığı zihniyet değişimi, doğal olarak toplumsal değerlere de yansımıştır. Özal'la birlikte başlayan liberal açılımların sonucunda, Türk toplumunun modernleşme yönünde hızlı bir ilerleme kaydettiğini söylemek mümkündür" (2010:311). 1980'lerde İslamcı kadınların İslamcı erkeklerle yaptıkları tartışmaların merkezini teşkil edecek olan ve İslami kaynaklarda da yer alan 'kadının fitne unsuru oluşu' fikrinden korunmak ve kamusal alanda erkeklerle bir arada bir yaşamı

sürdürebilmek için “bacılık” rolünü gönülden kabul edeceklerdir. Göle’ye göre “Kadının mahrem alan dışında görünürlüğü, erkeklerin bakışlarına maruz kalabilmesi, İslami kültürün damgasını vurduğu toplumlarda düzeni tehdit eden, “fitne” unsuru olarak algılanmıştır (2008:101). Aktaş, kamusal alanda İslamcı erkek ve kadınların ilişkisindeki değişim üzerine yazdığı bir yazıda; ‘bacı’nın eril bir toplumsal karakteristiğinin sürdürücüsü olduğunu, başörtülü Müslüman kadının fesat kaynağı olarak görülmeden kamusal alanda tutunabilmek için bacı kalıbına sığındığını, ağabey himayesinin kabulü demek olan bacılık söyleminin aynı zamanda Müslüman kadının tezlikle özel alana gönderecek hissiyatı da dillendirdiğini, davanın selameti, yozlaşmanın önlenmesi için kadınların Müslüman erkekler tarafından nasıl ‘bacı’ kimliğinde sabit tutulmak istendiğini, eleştirel bir şekilde dile getirir (2005: 23). “Bacı’dan Bayan’a “ adlı kitabında Aktaş bacı kavramını şöyle tanımlar: “Bacı kentleşme sürecinde kadını muhafaza eden, kollayan şifresel nitelikte bir kelime, bir kavramdır” (2005:2).

İslamcıların kendi aralarındaki meselelerden biri de kadın ve erkeğin konumudur. 1985’ten sonraki 15 yılı Çakır şöyle özetler: “1) İslami harekete en büyük damgayı kadınlar bastı, 2) İslami harekette en büyük çileyi kadınlar çekti, 3) İslami hareket bir erkek hareketidir” (2000: 14). Çünkü Çakır’a göre İslami hareketlilik çerçevesinde bütün çileyi kadınlar çekerken, Müslüman erkekler ise sistemle işbirliği yaparak uzlaşmışlar ve kadınları yalnız bırakmışlardır. RP ve FP örneğinde de görüldüğü gibi, elde ettikleri siyasal konumları, kendilerine borçlu oldukları kadınlarla paylaşmamışlardır. Elbette ki bu süreçte zarar gören erkekleri de yok saymamak gerekir. Eşi başörtülü olduğu için veya “irticai fikirleri ya da faaliyetleri” nedeniyle işten atılan birçok erkeğin olduğu bilinmektedir. Yüksek Askeri Şura (YAŞ) kararlarıyla savunma hakkı verilmeden ordudan atılanların sayısı, bu dönemde artış göstermiştir. Çakır’a göre hem İslamcı ve hem de kadın oldukları için sistemle sorunları olan İslamcı kadınların girdikleri mücadeleyi kaybetmelerini kaçınılmaz hale getiren en önemli neden tarafların sahip olduğu gücün orantısız dağılımıdır. Çünkü İslamcı kadınlar ne kadar güçsüzse sistem de o kadar güçlüydü (2000).

İslami hareketin yükseldiği 1980’li yıllardan bugüne ve özellikle başörtüsü ekseninde hareketin merkezi konumunda duran kadınlar, İslam’ın kamusal alanı sınırlarını zorlayarak çatışmalı bir dönüşümü gerçekleştirmektedirler. Göle’ye göre bu çatışma zemini “mahremiyet ve kimlik, medeniyet ve modernlik gerilimi üzerinde temellenmektedir” (2009: 27). Türkiye’de İslami hareketlerin bir parçası olan dindar kadınlar, ya da en azından bu kadınların bir kısmı, bugün gelenekle modernlik arasında, her ikisinin de düşünce kalıplarını sorgulayarak eleştirel bir tutum sergilemektedirler.

Cumhuriyetin kuruluşu ile başlayan laikleşme çabalarının bir sonucu olarak yapılan 1980 Askeri Darbesinin ardından İslami kimliğe sahip kızların örtüleriyle üniversite kampüslerine alınmamaları, 80’li yıllarda toplumda kadının konumu, eşitlik, modernlik, laiklik ve kamusal alan gibi konular üzerinde yoğun tartışmaların doğmasına neden olmuştur.

Göle’nin belirttiği gibi “İslamcı hareketlerin Türkiye’nin gündeminde ağırlıklı olarak yer bulması, kadın sorunuyla, 1980’lerde türbanlı öğrencilerin Kemalist seçkinler tarafından modernizmin kalesi olarak görülen laik eğitim kurumlarında boy göstermeleriyle başlamıştır. Türbanlı öğrencilerin eğitim kurumlarında, dolayısıyla kamusal alanda var olmak istemeleri, modernleşmeden laikliğe, İslamcılıktan feminizme kadar birçok konunun tartışılması sonucunu doğurmuştur” (2009: 50-51). Bu gelişmelerin devamında Aralık 1981’de Milli Eğitim Bakanlığı, öğretmen ve öğrenci kılık kıyafetini düzenleyen 8/3349 sayılı yönetmeliği yayınlamış ve bu yönetmelik Bakanlar Kurulu tarafından onaylanarak yürürlüğe konulmuştur. İlk kez öğretmen ve öğrencilerin kılık kıyafetlerine ilişkin bu denli kapsamlı bir yönetmelik yayınlanmış ve İmam-hatipli kız öğrencilerin başlarını açmasının gerekliliği, bu kadar kesin bir dille ifade edilmiştir. Ancak dindar kadınların başörtüsü yasağına karşı tepkileri ve eylemleri 80’ler boyunca artarak devam etmiştir. Aktaş’ın belirttiği gibi “20 Aralık 1982’de YÖK üniversitelerde kılık-kıyafete ilişkin bir genelge yayınladı. Bu genelgede kız öğrencilerin açık bir baş ve düzgün taranmış saçlarla okula gelmeleri, erkek öğretim üyeleri ve öğrencilerin ise sakal bırakmamaları hususları belirtiliyordu” (2008: 84). YÖK genelgesinin 10 Ocak 1983 tarihinde başlanması ile sıkı kıyafet kontrolleri nedeniyle diploma almak üzere olan birçok başörtülü öğrenci okulunu terk etmek zorunda kalmıştır. Başörtülü kadınların üniversitelere girememesi kamuoyunda tepkilere yol açınca dönemin YÖK Başkanı İhsan Doğramacı tarafından “daha modern” olan “türban” önerilmiştir. Türban kelimesinin özellikle İslami bir anlam kazanması bundan sonra gerçekleşmiştir. Topçu’ya göre “O tarihte, siyasal bir anlamı olmadan geleneğin modernize edilmiş şekli olarak sunulan ‘türban’, sonraki yıllarda tam tersi bir anlama bürünerek geleneksel anlam taşımadığı ve İslamcı İdeolojinin siyasal simgesi olduğu gerekçesiyle dışlanmıştı” (2009: 37). Başörtülü kadınlara başlarını türban şeklinde bağladıkları takdirde üniversitelere girebilecekleri söylenmiştir. Üniversitedeki adı artık türban olan başörtüsü 1987 yılında “irtica tehlikesi” gerekçesiyle disiplin suçu kapsamına alınarak yeniden yasaklanmıştır. 1988 yılında YÖK yasasında Yüksek Öğrenim Kurumları’nda, dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik ve koridorlarda çağdaş kıyafet ve görünüm zorunludur. Dini inanç sebebiyle boyun ve saçların

örtü veya türbanla kapatılması serbesttir¹ hükmünü getiren ek-16. madde ile başörtüsü yeniden serbest bırakılmış, ancak bu madde 1989 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle iptal edilince başörtüsü yeniden yasaklanmıştır. Karaman'ın ifade ettiği gibi (2008) 1990 yılında YÖK yasasına ek-17. Madde ile “Yürürlükteki kanunlara aykırı olmamak kaydıyla yükseköğretim kurumlarında kılık ve kıyafet serbesttir” düzenlemesi yapılmıştır. 28 Şubat sürecinde YÖK başkanlığına atanan Kemal Gürüz'ün Milli Eğitim Bakanlığı'nın 15 Eylül 1997 tarihinde yayımladığı genelgeye dayanarak üniversite rektörlüklerine başörtülü öğrencilerin üniversitelere alınmaması yönünde talimat vermesiyle başörtüsü tekrar yasaklanmıştır. Hukuki bir kriz doğuran bu yasak, başörtülü öğrencilerin aylarca üniversite kapılarında eylem yapması ve konuyla ilgili pek çok davanın açılmasına rağmen devletin geri adım atmaması üzerine kanıksanmıştır. Bu süreçten anlaşıldığı üzere başörtüsünü “türbanlaşmasında” devletin bu konudaki muğlak tavrı başörtüsünü siyasi mücadelenin sembolü olarak gören İslamcı ideolojiye paralel bir şekilde belirleyici olmuştur. Başörtüsü yasağına ciddi tepkiler verilmiştir, bunlardan biri 11 Ekim 1998'de yapılan, “İnanca Saygı, Düşünceye Özgürlük İçin Elele Zinciri”dir. Türkiye'nin birçok ilinde aynı anda yapılan bu eylem, 5 milyona yakın insanın katılımıyla Türkiye tarihinin en geniş katılımlı eylemi olarak gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra bazı başörtülü kızların başlarını açtığı bazılarının ise dersliklere girerken peruk taktıkları görülmüştür.

Çayır'a göre “Geleneksel örtü eğitimsiz, pasif ve eve kapalı kadını simgelerken yeni örtü ya da kamuoyunda adlandırılan haliyle ‘türban’ genç, şehirli ve eğitimli kızları simgelemektedir. İlki modern karşıtı olmaktan çok modern-öncesi iken, ikincisi Batı modernliğine alternatif geliştirme iddiasındaki bir hareketin aktif ve görünür aktörlerini simgelemektedir. Türbanlı kızların görünürlüğü bir yandan kadını özel alanla tanımlayan geleneksel İslami anlayışın, bir yandan da Kemalist seçkinlerce oluşturulan homojen laik kamusal alanın sorgulanmasına yol açmıştır” (2009: 42). Türban, alışılmış geleneksel örtü biçiminden farklı olarak dinin siyasi yönü ile ilişkilendirilmiş ve “irtica” tehlikesini hatırlatarak dikkatleri üzerine çekmiştir. Başörtülü öğrenciler meydanlarda kamusal alan yasağına karşı, dışlanıp çeşitli muamelelere maruz kalırken, aynı yıllarda Müslüman erkekler,(sünnet olan sakala ilişkin yargıların esnemesiyle birlikte) bazı İslamcı kadınlara göre kamusal alanda bir bedel ödemededen sisteme adapte olmuşlardır.

28 Şubat 1997 post modern darbesi sonrasında kamusal alan yasaklarının artışı ve muhafazakâr İslamcı erkeklerin başörtülü kadınları -bazı Müslüman kadınlara göre- yalnız

¹ Erişim: <http://okul.selyam.net/docs/index-118214.html>, Erişim Tarihi: 03.03.2012

bırakmaları, kadınların özeleştiri yaptıkları bu sürecin de başlangıcı olmuştur. Bugünün İslami kesim erkekleri, ait oldukları kültürel kodları belli olmasın diye kendi bedenlerini her türlü koddan arındırıp, işyerlerinde başörtülü kadın çalıştırmamaları, hatta eş seçimini buna uygun yapmaya başlamaları ile çatışmaların sorgulamalarla çözümlenmesi sürecine yol açmıştır. Dindar kadınların ifadesi ile bu dönemde kendilerini yalnız bırakan ve sisteme daha kolay adapte olan erkeklere karşı İslamcı kadınlar seslerini yükseltmişlerdir. Topçu'ya göre “Bu, aslında İslamcılık ve başörtüsü üzerinden kurulan kutsal ittifak'ın bozulduğunu göstermektedir. Çünkü 28 Şubat sonrası bir zamanlar İslamcı bir iktidar talebinin temsili olan başörtüsü, şartların değişimiyle ‘engel’ olarak algılanmaya başlanmıştır” (2009: 84). Tuksal'ın (2000) kadınların bu dönemde “akıl gözlerinin açıldığı”, artık bireysel var oluşlarını daha fazla düşündükleri tespitini yapması ise kadınların artık kimlik muhasebelerini İslamcı geçmişlerini değerlendirerek yapabildiklerini göstermektedir. Yine benzer şekilde yazar Cihan Aktaş'ın “Yeni muhafazakarlar davaya hizmet etmek adına başörtülü kadınları geri plana çektiler”(2008) ifadesindeki tespiti kutsal olanın “dava”, araçsal olanın “başörtüsü” olduğunu göstermektedir. Ruşen Çakır ise, “İslamcı kadınların bu dönemde çok ciddi çatışmalar yaşadıklarını, yasağa karşı direnmeyi seçenlerin mesleklerini ve okullarını kaybederken, direnmeyip itaati seçenlerin de büyük bir burukluğun içine yuvarlandıklarını ve bazılarının fiziki ve ruhsal sağlıklarını yitirdiklerini” söyler (2000: 15). Bu yorum başını açanları “itaat edenler”, açmayanları ise “direnenler” olarak kategorize ettiği için sorunludur. Çünkü birçok çalışmada görüldüğü üzere, başını açıp içeri girenler de birçok şeye direnip mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

Göle'ye göre “1980 sonrası İslamcı hareketlerin modernliğin kalesi laik eğitim birimlerinde, üniversitelerde ortaya çıkması kamuoyunu derinden sarsmış, on yıl boyunca meşgul etmiştir. Büyük kentlerde ve en modern üniversitelerde dahi İslamcı kız öğrencilerin oturma ve açlık grevleri yaparak üniversitelerde türban yasağının kaldırılmasını talep etmeleri, sadece Kemalist kadın gururunu kırmakla kalmamış, aynı zamanda Tanzimat'tan bugüne elde edilen laiklik ve Batılılaşma kazanımlarına bir tecavüz olarak değerlendirilmiştir” (2008: 116). Laikçi kadın profili, Şişman'a göre “90'ların ikinci yarısından itibaren ağırlığını hissettirmeye başlamış ve laikçi kadınlar kendi kimliklerini, İslamcı kadınların kamusal alanda yer almalarını engellemek noktasında gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu kadınlar “çağdaş kadın” klişesinin ötesine geçebilmiş bir söyleme sahip olmamakla birlikte, kendi kimliklerini, İslamcı/gerici kadın tiplemesinin deşillemesinden yola çıkarak tanımlamışlardır ve tanımlamaya devam etmektedirler. Bunun yanı sıra, Laikçi kesim kendisini başörtüsü ile ifade eden “dindar kadın”ları, bazen fazla dindar bulduğu için,

bazen başlarındaki örtüyle uyuşmayacak şekilde modern bulduğu için eleştirir” (2004: 99-100). Kamuoyu “türban” yasağını uzun yıllar tartışmıştır ve hala da tartışmaya devam ederken, İslami kesim Kuran’a göre kadının başını örtmesinin Allah tarafından Müslüman kadına verilen bir hak ve farz olduğunu savunurken, bu durumun laikliği tehlikeye düşüreceğine inanan Kemalist kadınlar olarak adlandırabileceğimiz bir kesim “Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği”, “Türk Kadın Hukukçular Derneği” ve “İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi” gibi çatılar altında örgütlenmişlerdir. Hatta Göle’ye göre “80 sonrası İslami hareketler karşısında, laikliği en sistematik biçimde bu Kemalist kadın derneklerinin savunduğunu öne sürebiliriz” (2008: 116).

Çaha’ya göre “İslamcı kadınlar için türbanda somutlaşmış olan başörtüsünün, bir yönüyle kamusal yaşamda yer alma aracı, bir yönüyle de bir “varoluş” biçimi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türbana karşı gösterilen Kemalist reaksiyon, dindar kesimlerin bu sembol etrafında yoğunlaşmasına ve bu sembol üzerinden bir dinamizm kazanmasına yol açmıştır. Geleneksel İslam anlayışında Müslüman kadın, evine bağlılığı, eşine itaati ve anneliğiyle ön plana çıkan bir kadındır. Bir bakıma kadın, erkek tarafından sarmalanmış ve gölgelenmiştir. Oysa kamusal yaşamda yer alma süreci, kadınları için bir erkeğin arkasındaki ya da altındaki pasif obje olmaktan çıkma şansını getirmiştir “(2010: 316). İslamcı kadınlar 80’lerin ortalarına kadar artık evde oturmak istemediklerini, ev işi yapmak, çocuk emzirmek zorunda olmadıklarını vurgulamaktaydılar. 1980’lerin sonuna kadar kadın konusu “İslam’da kadın” olarak yer bulabilmiştir. Fatma Barbarosoğlu’na göre “Kadın, gündelik hayattaki rollerinden arındırılarak İslam’ın kadına aslında ne çok “hak” verdiği ispat edilmeye çalışıldı ve bu “hakların” çocuğuna süt vermek, evinin işini yapmak zorunda olmamaya vardığını, kadından beklenin ise sadece iyi bir eş olması gerekliliği olduğu vurgulandı” (2009: 139). Bu kadınlar aslında İslam ideolojisini eleştirmekten ziyade, İslam’daki ataerkil yorumlamaları eleştirmiş ve karşı çıktıkları şey, erkeklerin İslam’ı bu şekilde yorumlayarak kendi “lehlerine” kullanma istekleri olmuştur. 1980’li yılların sonunda İslamcı erkeklerle yapılan tartışmalar yoluyla dinin ataerkil yorumları sorgulanmaya başlanmış ve feminist hareketin de etkisiyle o yıllardan itibaren İslami camiada toplumsal cinsiyet kalıpları, ev içi roller ve kamusal alan rolleri tartışılabilir olmuştur. İslamcı kadınların bu bakış açısının getirdiği durumlar ve kendi konumları ile ilgili yaptığı sorgulamalar ve beraberindeki başörtüsü tartışmaları İslamcı kadın için birçok zor dönemeci de beraberinde getirmiştir. Barbarosoğlu, dışımızdaki hayatın her yönüyle değiştiğini ve İslami kesime getirilen her yasağın Müslümanların direncini pekiştirmekten ziyade modernleşmesini hızlandırıcı bir etki yaptığını söyler (2009: 219). Ama bu etki yalnızca

İslamcılarda değil, laikçi kesimin kadınlarında da farklı şekillerde tezahür etmiştir. Laikçi kadınlar da bu dönemde kamusallaşır ve siyasal alanda daha çok söz sahibi olmaya başlar. Murat Aksoy, başörtüsü tartışmalarının, İslami kesimdeki kızları ve kadınları hem sosyalleştirdiğini, hem de bu bağlamda modernleştirdiğini söyler (2005: 280). Artık geçmişe nazaran daha fazla sayıda kadın başörtüsünün kadın sorunu olduğu ve İslami temsil özelliğine vurgu yapılmasının başörtüsü sorununu çözümsüzlüğe ittiğini fark etmiştir. Kadın aktörlerin bugünkü eylem ve söylemleri tüm bu çatışmalı süreçte edindikleri eleştirel tutumun, otoriteyi sorgulayıcı yaklaşımlarının devam ettiğini göstermektedir. Bu kadınlar artık kendilerini özel alanla tanımlayan geleneğe eleştiriler getirmekte, İslamcı hareketin en önemli aktörlerinden biri olarak kamusal alanda yer almaktadırlar.

1980’lerde dindar kadınların geleneksel rolleri pekiştiren erkek egemen sisteme eleştirel bakış getirmelerinde, aynı yıllarda etkin tartışmalar yapan feminist söylemin etkisi de yadsınamaz. Başörtülü kadınlar modern hayatın sunduğu eğitim, kariyer, sosyal hayata dahil olma gibi imkanları kullanmaya, bireyselleşmeye başladıkça, muhafazakar erkeklerden tepki almaya başlamışlardır. 1987 yılında Zaman gazetesinde Ali Bulaç’ın ‘Feminist Bayanların Kısa Aklı’ başlıklı yazısı, başörtülü kadınları cinsiyet kimlikleri ile cemaat kimlikleri arasında bırakmış, ancak Cihan Aktaş, Mualla Gülnaz, Tuba Tuncer, Elif H. Toros gibi başörtülü kadın yazarlar Bulaç’ı eleştirerek erkek tahakkümüne karşı kadın hakları savunusuna girişmişlerdir. İslami kesimin erkekleri, ‘İslam’da kadın sorunu yoktur’ derken, kadınlar dinin ataerkil zemine oturmuş yaygın anlayışını sorgulamışlardır.

1990’lar tepkisel/radikal söylemin ağırlığını yitirdiği ve İslamcı kadınların kendi üzerlerinde daha fazla düşünmeye başladıkları bir dönemi yansıtmaktadır. Dindar kadınların bugün hem bireyselliklerini daha fazla ortaya koymalarının hem de, özgürlük ve insan hakları temelli çoğulcu yaklaşımlarının zemininde, İslami kesimde o günlerde sarsılan ‘kolektif kimlik’ algısının etkili olduğunu, bizzat dindar kadınların 28 Şubat sonrası sıkıntılı yaşantılarını örnekledikleri yazılarında görebiliriz. Tesettürün üniversitelerde yasaklanmasına “tesettür mücadelesi” ile karşı durulmaya çalışılırken, İslami kesimin söylemi “kendini daha iyi ifade edebilme” kaygısıyla feminist kavramsallaştırmaları kullanan bir yapı göstermeye başladığı söylenebilir. 70 ve 80’li yıllarda ayet ve hadislerle savunulmaya çalışılan başörtüsü 90’ların ortalarından itibaren “kadın hakları” ve “kadın ayrımcılığı” söylemi üzerinden ifade edilmeye başlandığı görülmektedir. Başörtülüler, 70’li, 80’li yıllarda, kamusal alanlardaki çağdaş kadınlara benzemezliklerini ispat etmeye çalışırken, 90’lı yıllarda, ne kadar benzediklerini ispat etmeye çalışmışlardır. Farklılığı sadece başörtüye indirgeyerek, başörtüsünün kadın hakları çerçevesinde değerlendirilmesini savunan görüşler

ortaya çıkmıştır. 90'lı yılların başlarından itibaren dindar insanlar bazı hak ihlallerine maruz kalmış ama bundan en çok genç kadınlar etkilenmiştir. Bunun sonucunda bu kadınlar kendilerini çeşitli şekillerde, bazı gruplara karşı ispatlama çabası içine girmişlerdir. Bu çaba da beraberinde; Barbarosoğlu'na göre "başörtülü ama özgür, başörtülü ama pervasız, başörtülü ama elinde sigara ile dolaşan anarşist bir tutumu doğurmuş ve bu çabayı "taltif" için söylenen 'A! sen ne kadar farklısın! Hiç öteki başörtülülere benzemiyorsun' yargısını getirmiştir" (2009: 155). Göle'ye göre "1990'lara gelindiğinde 80'lerin tepkisel tavrının yerini daha çok kendi üzerine düşünen bir İslami söyleme bırakmıştır" (2009: 43). Bu dönemde Çayır'a göre "kadın-erkek ya da mücahit-mücahide uyumu bozulmuş ve kadının hem Türkiye toplumundaki hem de İslamcı hareket içindeki yeri İslamcı kadınların kendileri tarafından sorgulanmıştır" (2009: 44). Bu değişim ve dönüşümle birlikte, İslam'ın ideolojik yanından ziyade baskın olarak kültürel boyutunun ön plana çıktığı görülmektedir. 1990'larda İslami aktörlerin modern hayatın içinde eğitim, kariyer gibi sosyal kültürel imkânlarla daha fazla etkileşim içine girmeleriyle 1980'lerdeki çatışmacı üslup, farklılaşmış, siyasal İslam'ın yerine kültürel İslam kavrayışı ön plana çıkmıştır. Çayır'ın ifadesiyle, "İslamcılığın bu yeni aktörlerinin en önemli özelliği eğitilmiş, meslek sahibi ve kentli orta sınıf oluşlarıdır. Dolayısıyla klasik pasif Müslüman kadın tezleri bu aktörleri açıklayıcı değildir. Bu kadınlar hem biyolojik ve toplumsal kimliklerini hem de yerleşik toplumsal normları sorgulamakta, kimliklerini yeniden inşa etmek istemektedirler. Dolayısıyla bugün Türk toplumunda İslamcı kadınların görünürlüğü, sadece inançla ya da başını kapamayla değil, kültürel terimlerle çerçevelenmesi gereken bir fenomendir. Çünkü bu kadınlar sadece başlarını kapamakla yetinmemekte, yeni bir hayat tarzını, değişik günlük ve sosyal pratikleri görünür kılmakta, modern kent ortamında tutarlı bir inanç ve yaşam sistemi geliştirmeye çalışmaktadır. Sonuçta eğer bir hareket olarak tanımlayacak olsak, İslamcı kadın hareketi, dışlanmış ve marjinal bir gruba, kimliğin yeniden inşası süreciyle beraber merkeze taşımaktadır"(2009: 44). "Müslüman kadının görünürlüğü" Barbarosoğlu'na göre, "1970'li yıllarda en önemli tartışma meselelerinden iken, özellikle 1990'ların başından sonra bu tartışma "en sık şekliyle görünme"ye çevrilmiştir ve bunun yanı sıra, başörtülü genç kızların şehrin her yerinde olma istekleri, başörtüsünün toplumun alt tabakasına ait olduğu anlayışının karşısında bir nevi reaksiyoner bir tavidir. Bunun nedeni de Cumhuriyetin ilk yıllarından beri bu anlayışın oluşması için özellikle sarf edilen çabadır" (2009: 96-155).

1990'ların başında dinin toplumsal yapıyla ve kültürle iç içeliği, modernlikle etkileşimi bağlamında ele alan çalışmalar, İslamcılığın dönüşümünü de göstermesi bakımından önemlidir. Nilüfer Göle'nin Modern Mahrem adlı kitabı modernizmin ve yerel

olanın birbirleriyle etkileşimini, başörtülü kadın üzerinden gösterir. Bu yıllarda başörtüsü yasaklarının aralıklı olarak devam edişi, modern anlamda ‘kamusal alan’ tanımının tartışılmasıyla beraber yürümüştür. 90’larda dindar kadınlar siyasi çalışmalarının yanı sıra sivil toplum çalışmalarında da aktif olmuşlardır. Dindar kadınlar Refah Partisi kadın kollarında çalışarak, parti başarısına önemli katkılar sağlamışlardır, Gökkuşluğu Kadın Platformu, Başkent Kadın Platformu gibi sivil kuruluşlarla kamuoyunda İslamcı erkeklerden ayrı, kendi temsil alanlarını üretmişlerdir. Çayır 1990’ların İslamcı kadınlarının, 1980’lerdekinin aksine, kurdukları yatay ilişkiler sayesinde ‘öteki’ni keşfederken, tepkisel ve dışlayıcı tutumlarının yerini katılımcı bir yaklaşım aldığını belirtir (2009). 1990’larda dindar kadınların yazı alanında etkinleştikleri, özellikle kendi kimlik sorunlarına yönelik düşünsel bir çaba içerisine girdikleri gözlenir. Örtülü kadınlar sadece İslami medyada ya da kadın ve aile dergilerinde değil merkez medyada yazarlık yapmakta, televizyon programları hazırlamakta- Nihal Bengisu Karaca Habertürk gazetesinde, Hidayet Şefkatli Tuksal Star gazetesinde, Cihan Aktaş ve Hilal Kaplan Taraf, Yıldız Ramazanoğlu, Sibel Eraslan Zaman gazetesinde ve çeşitli bazı internet sitelerinde köşe yazarlığı yapmakta, Ayşe Böhürler iki kadın gazeteciyle birlikte Kanal 1’de 3Yüz adlı programı hazırlayıp sunmuştur- uluslararası toplantılarda, konferans ve panellerde kadına karşı ayrımcılıkla mücadele etmekte, insan hakları ve demokratikleşme hareketlerinde farklı görüş ve fikirlerle ortak platformlarda alışverişte bulunmakta (AKDER-Ayrımcılığa Karşı Kadın Hakları Derneği ve Hazar Derneği gibi derneklerinin faaliyet raporları uluslararası çalışmaları örnekler niteliktedir) siyasi partilerin teşkilatlarında üst kademe görevlere talip olmaktadır. Ayrıca Nazife Şişman, Halime Toros, Cihan Aktaş, Yıldız Ramazanoğlu, Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, gibi yazarların başörtülü kimliği anlatan romanları, hikâyeleri, ayrıca meselenin sosyolojik boyutunu içeren çalışmaları olmaktadır. Uğradıkları kamusal alan yasakları sebebiyle demokratik hak ve özgürlüklere karşı duyarlı bir tavır edinen başörtülü kadınlar etnik dini ve cinsiyete yönelik ayrımcılıklarla mücadele etmekte ve bildirimler yayınlamaktadırlar. Üç başörtülü kadının yayınladığı “Henüz Özgür Olmadık” bildirisi (2008) başörtüsü mücadelesini diğer hak ve özgürlük arayışlarıyla birlikte savunmaktadır. Zaman (2008) Başkent Kadın Platformu’nun yayınladığı basın açıklamasının özgür ve demokrat bir Türkiye için her türlü ayrımcılığa karşı dindar kadınların tepkisini dile getirdiğini belirtmektedir. İlahiyat alanına kadın düşüncesiyle yaklaşım ise kendini ‘İslamcı feminist’ olarak nitelendirmekten çekinmeyen Hidayet Ş.Tuksal’dan gelmiştir. Tuksal ‘Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümü’ adlı eserde hadislerdeki ataerkil yorumların izini sürmüş ve sorgulamıştır. Dini söylemde kadınlara karşı eril iktidar kodlarına yer açan bakış

açısının sonradan üretildiği tezini hadis incelemeleriyle işleyen Tuksal, yazılarıyla İslamcı erkeklerin tepkisini çekmiştir.

1990'lı yıllarda İslamcı kadın kimliği içerisinde farklılıklar ortaya çıkmıştır. Kamusal alan yasakları ve heterojenleşmeye başlayan İslami kimlikler; inançlar, değerler ve gündelik yaşam pratiklerinde bazı değişiklikler yaratmıştır. Ortaya çıkan kimlik çatışmaları, yapılan muhasebeler kimi kadınların başörtüsüyle kimlikleri arasında kurdukları bağı Barbarosoğlu'nun ifadesi ile (2004) 'ontolojik bir duruş' olarak kuvvetlendirirken, kimisi için de örtü ve dindarlık üzerine kurulan tartışmasız birlikteliği sorunsallaştırmıştır. Toplumun çeşitli kesimlerinden kadınlarla kurulan yatay ilişkilerin yanı sıra, bazı başörtülü kadınların örtülerini çıkarmalarının da bu algıdaki dönüşümleri etkilediği söylenebilir. 1980'ler ve 90'ların kadın hareketi ve söylemleri birbirinden farklılaştığı görülmektedir. Örneğin, 1980'lerdeki hâkim siyasal söylemin etkisi altında kalan İslamcı kadınlar kendi üzerlerine düşünmekten çok, Kemalizm, kapitalizm ve modernizme eleştiriler üretme üzerine yoğunlaşmışlardı. 1980'lerin üniversiteli kızları bir önceki nesle göre daha fazla entelektüel donanıma sahiptiler. Yerli ve yabancı edebi eserler, milliyetçi muhafazakar entelektüellerin eserleri, son dönem Osmanlı İslamcılarının eserleri, Nur Risaleleri, yerleşik iktidarlara ve statükocu söylemlere karşı çıkan sosyalist yaklaşımli fikir kitapları gibi çeşitli okumalar yapıyorlardı. Kamusal alanda daha çok erkek aktörlerin faaliyetlerinin bir uzantısı olarak görünür olmaktadır. Kadınlar erkekler tarafından düzenlenen panel ve konferansların dinleyicileri olmuşlardır. 1980'lerde dindar kadınların, geleneksel edilgin rolleri terk ederek eylemci kimliğe geçişi, kadınların bireyselleşmelerinin göstergesi olmuştur. Çayır'a göre "90'lara gelindiğinde çeşitli İslamcı kadın platformlarının kurulması kadınların kendilerine ait bir sese sahip olma arzularının bir göstergesidir. Bu platformlar aracılığıyla artık İslamcı kadınlar ulusal ve uluslar arası konferanslara aktif olarak katılıyorlar. Siyasal ve toplumsal katılım yolunda kendilerinin diğer hiçbir gruptan farklı olmadığını söyleyerek taleplerini evrensel değerler düzlemine oturtuyorlar. Konuşmalarında ve yazılarında sık sık BM raporlarına ve evrensel insan hakları bildirisine atıfta bulunuyorlar. Dolayısıyla, 90'ların kadınları önceki dönemin aktörlerinin aksine evrensel Batılı değer ve kurumlara peşin hükümlü ve tepkisel yaklaşmamaktadırlar"(2009: 57-58). Müslüman kadın daha önce seyirci kaldığı ve aslında bir bakıma bırakıldığı zamana ve olaylara artık müdahil olmaktadır. Diğer bir deyişle hayatta nesne konumundan özne konumuna yükselmek istemektedirler. Laik eğitim kurumlarından mezun ve çeşitli meslekler edinen, ekonomik özgürlükler kazanan ve daha çok ev dışı alanlarda aktif hale gelen İslamcı kadınlar aynı zamanda Müslüman kadına dair bugüne kadar öğretilen yerleşik kuralları sorgulayarak kendilerine hem özel alanda hem

de kamusal alanda yeni bir yer açmaya çalışmaktadırlar. 1980'lerden itibaren eğitimleri ve edindikleri mesleklerle kamusal alana güçlenerek giren İslami kimlikler, 1990'larda siyasette, medyada, ticarete, kültürel faaliyetlerde toplumsal aktörler olarak yerlerini aldılar. Müzikleri, radyoları, tesettür defileleri, tatil mekanlarıyla farklı bir hayat tarzını görünür kılmaktadırlar. Bunun için de sivil düzlemde birçok örgüt ve platformlar kurdular. İş dünyasında daha iyi yer edinebilmek için mücadele eden MÜSİAD, kültürel alandaki kazanımlar için çalışan Gönüllü Kültür Teşekkülleri Birliği ve sendikal alanda Hak-iş, Başkent Kadın Platformu bunlardan sadece birkaçı. İslamcı kadınlar Çayır'a göre "hem geleneksel İslam'ın hem de Kemalist modernleşmenin kendilerine biçtiği rolü eleştirip aşmaya çalışarak her iki alanı da dönüştürme potansiyeli sergilemektedirler" (2009: 66-67). Bu kadınlar başörtülerine, İslami yaşam tarzlarına ve annelik rollerine sahip çıkarak Müslüman kadının bunlar varken de eğitilmiş, zengin, doktor ya da öğretmen olabileceğini göstermeye çalışmaktadırlar. Aktaş (1992) eğitim imkanları kazanmanın İslami hareketlere katılımda göçten daha önemli bir etken olduğunun düşünülebileceğinin altını çizmektedir. Kadının annelik ve ev kadınlığı rolü de İslami kesim için çok önemlidir. Çünkü "anne" gelecek nesilleri yetiştirmekte, "ev kadını" günlük hayatı dolayısıyla aileyi organize etmektedir. Bu yüzden de İslamcı kadınlara göre kadının annelik rolü gibi ev kadınlığı rolü de yeniden tanımlanmalıdır.

Çayır'ın ifade ettiği gibi "Bugün panellerde erkeklerle beraber konuşmacı ve hatta yönetici olarak yer alan İslamcı kadınlar geleneksel mahremiyet duvarlarını yıkıyor, Asr-ı Saadete referansla yeni bir mahremiyet tanımı yapıyorlar"(2009: 67). Böylece kadınlar, hareketin hem kendi içindeki kadın-erkek ilişkisini dönüştürmektedirler ve hem de üzerine bir daha düşünülmesini sağlamaktadırlar. 1980'ler öncesinde İslamcı kadınlar Asr-ı Saadet dönemi kadınlarının ev içi rollerini, mahremiyete verdikleri önemi, itaatkarlıklarını tartışmasız olarak benimserken, 1990'lar sonrasındaki İslamcı kadınlar artık aynı kadınların kamusal alanda geleneksel olandan nasıl farklılaştıklarının izini sürmektedirler. Günümüzün İslamcı kadınları, erkeklerin egemen yapının kendilerine sağladığı iktidardan vazgeçmeyen tutumlarının ayırtına vararak erkeklerin bu tutumlarını eleştirmektedirler. İslam'ın bugünkü uygulamasıyla Asr-ı Saadet dönemindeki İslami yaşam tarzının farklılığı, İslamcı kadınlar tarafından sıkça dillendirilmekte ve İslam'ın kökenine, özüne dönüldüğünde kadın-erkek eşitliğinin var olduğu savunulmaktadır. Gündelik pratiklerde ortaya çıkan cinsiyetler arası eşitsiz rol dağılımlarının ve kadınların ezilmesinin nedeni, İslam'ın gerektirdiği gibi hayata geçirilmemesi olarak açıklanmaktadır. İslamiyet'in özünde kadınlara ve erkeklere eşit haklar tanıdığı, kadının eğitim haklarına sahip olduğu gibi ev içi sorumluluklarının da erkeklerle

paylaştırıldığı ifade edilirken Asr-ı Saadet'te yaşayan sahabelerden ve Hz. Muhammed'in hanımları ile olan ilişkisinden örnekler verilmektedir. Göle'nin ifadesi ile "paradoksal bir biçimde, İslamcı kadınlar siyasi hareketleri aracılığıyla kamusal alana doğru çıktıkça, İslamcı hareket içinde geriye dönüşü olmayan bir dönüşüm başlatmakta, 'mahrem' alan içinde 'zorlama' yaratmaktadır. İslamcı kadın 'kolektif' siyasi kimliğinden 'kişisel' yaşam stratejilerine doğru indikçe, 'iç' dünyasını yasaklardan 'dış' dünyalara doğru taşıdıkça, hem kendi kimliğini oluşturmakta hem de kadın-erkek ilişkilerini dönüştürmektedir" (2008: 181).

2000'li yıllarda gelindiğinde ise bir kısım dindar kadının geleneksel ve modern değerleri bir arada tutarak farklı bireysellikler ürettiklerini görüyoruz. Bu yıllarda İslami kadın aktörlerin şimdiye kadar alışlageldiği gibi homojen bir İslami kimlik anlayışıyla ya da cemaat kimliğiyle hareket etmemeleri, temel hak ve hürriyetleri esas alan seküler bir dilin öncülüğünde çoğulcu yaklaşımlar içine girerek farklı platformlarda bulunmaları, son derece dikkat çekicidir. 2000'li yıllarda İslami kadın aktörlerin gerek eğitimleri gerek kariyerleriyle kamusal alanda farklı aktörlerle ve seküler değerlerle etkileşim kurdukları gözlenmektedir. 1990'lı yıllardan da farklı olarak kadınlar kendi bireysel duruşlarını daha fazla vurgulamakta, İslami hareketin temsilcisi olarak uzun yıllardır içinde oldukları kolektif söyleminin dışında bir şeyler söylemektedirler. İslami kesimin kadınları, sadece başörtüsü yasaklarını tartışmanın dışında, pek çok toplumsal meselede fikir üretseler de uzun yıllardır tartışılan başörtüsü sorununun öznesi olarak, bu sorunu çözümleyebilecek yeni bir bakış açısı getirmeye çalışmaktadırlar. Böylece laiklik, batılılaşma ve muhafazakâr değerler kutuplaşmasının nesnesi haline gelen başörtüsünün anlamını daraltarak, başörtüsünün sadece bireysel hak ve tercihler temelinde kabul görmesini talep etmektedirler. Bu şekilde başörtüsü ve dindarlık talepleri seküler değerlerle yeniden ortaya konmakta, çoğulcu bir toplum fikriyle birlikte geleneğin yeniden tanımlanması sağlanmaya çalışılmaktadır. Kuruculuğunu İslami kadın aktörlerin yaptığı sivil toplum kurumlarının ayırıcılığa karşı tutarlı yaklaşımlarını, etnik ayrımcılık, 301 davaları, F tipi cezaevleri, faili meçhul cinayetler, kayıp göz altıları, cumartesi anneleri, kadına karşı şiddet, çocuklar için adalet, eşcinsel hakları gibi pek çok toplumsal soruna duyarlı duruşlarında görmek mümkündür.

2000'li yıllarda küreselleşme, kentleşme, İslami hareketin toplumsallaşması, kadın söyleminin güçlenmesi gibi çeşitli etkenler artık İslami kadın aktörleri kamusal alanda bireysel farklılıklarıyla görünür kılmaktadır. İslami hareketin kimlik mücadelesinin temsilcisi olan kadın aktörler kamusal alan rollerini sorguladıkları gibi özel alan rollerini de sorgulamaktadırlar. 2000'lerde İslami kadın aktörlerin söylemi geçmiş deneyimler ve bugünün anlamlandırılması üzerine önemli eleştiriler barındırmaktadır. Artık İslami kadın

aktörler siyasal, sosyal, kültürel pek çok toplumsal meselede kalem oynatmakta, sivil toplum kuruluşlarında aktif olarak çalışmakta ve önemli bildirimlerin altına imza atmaktadırlar. 2003 tarihinde Başörtüsüne Özgürlük Girişimi başörtü yasağının artık kanıksanmaya başladığı bir dönemde mücadelenin hala devam ettiğini göstermek amacıyla kurulmuştur. Göle'ye göre "özellikle 2000'li yıllarda kadınların gerek toplumsal rollerinde gerek düşünsel faaliyetlerinde çok yönlü eleştirel yaklaşımlar içinde olmaları, İslami kadın aktörlerin kimlik edinme süreçlerini yalnızca 'laikliğin bastırıldığı dindarlık' üzerine kurmadıklarını göstermektedir"(2005: 78).

Başörtülü kadınların 2000'li yıllarda İslami kesimin zihinsel ve toplumsal algılarında önemli bir değişimin öncülüğünü yaptıklarını ileri sürebiliriz. Çünkü eğitilmiş başörtülü kadınlar Cumhuriyet seçkinlerinin modernleşme projesinin onları hapsediği 'öteki' liğe tepkilerini yalnızca 'İslami kimlik' adına değil, fakat farklı kimliklere saygılı, çoğulcu bir toplum ideali adına dillendirmektedirler. Dindar kadınların, son yıllarda vurguladıkları en önemli şeylerden biri de, kimliklerinin 'başörtüsü' üzerinden bütüncül olarak tanımlanmasına itirazlarıdır. Dindar kadınlar, başörtüsünün hem kendilerini hem de 'öteki' kadını belirleyici bir öge oluşuna karşı çıkmakta ve başörtüsünün onların kimliği değil, kimliklerinin bir parçası olduğunu vurgulamaktadırlar. Ayrıca uzun yıllar 'namus', 'iffet' gibi ahlaki tanımlamalarla iç içe kullanılarak sadece dini değil, ahlaki anlamda da kadınlar arasında 'ötekileştirici' bir anlam üretilmesine itiraz etmektedirler.

1.11. Siyasal İslam'ın Yükselişi: Refah Partisinin Dağılıma Ve AKP'nin Kurulma Süreci

Türkiye'de siyasi alana yönelen dini taleplerin dini kimlikle siyasi alanda etkili olma süreci, siyaset bilimcilerinin "Siyasal İslam" kavramını gündeme getirmelerine neden olmuştur. Dini oluşumların güç kazanması ile hayatın farklı alanlarında dinin etkili hale gelmesi siyaset alanında dini söyleme sahip hareketlerin ivme kazanmasına zemin hazırlamıştır. 1980 sonrası dinin siyasallaşmasının Refah Partisi'nin yükselişe geçmesiyle Türkiye'de somut bir hal aldığı dile getirilmektedir. 12 Eylül müdahalesi sonrasında diğer siyasi partilerle birlikte kapatılmasının ardından çok partili sürecin 1983'te yeniden başlamasıyla eski MSP kadroları 1983 yılında kurdukları Refah Partisi (RP) adı altında siyaset sahnesinde yeniden yerlerini almaya başlamışlardır. RP, Özdalga'nın ifadesi ile "Erbakan'ın resmi katılımı olmadan, fakat onun lütfu ve onayıyla kurulmuştur" (2007: 110). RP'nin kuruluşunda Milli Görüş Hareketi'nin önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Bu hareket, mücadelesini yasal siyasi partiler etrafında yürütmüştür. Milli Görüşçüler

1970'lerden başlayarak sırasıyla Milli Nizam Partisi (MNP), Milli Selamet Partisi (MSP), Refah Partisi (RP), Fazilet Partisi (FP) ve Saadet Partisi'ni kurmuşlardır.

RP, 1983 seçimlerine katılmak istemesine rağmen, kurucular listesinin Milli Güvenlik Konseyi (MGK) tarafından veto edilmesi üzerine 1983 genel seçimlerine katılamamıştır. RP ilk sandık başarısını Çakır'ın ifadesi ile "26 Mart 1989'daki yerel seçimlerde oyların yüzde 9,7'ini ve Konya, Van, Sivas, Şanlıurfa ve Kahramanmaraş il merkezlerinde belediye başkanlıklarını alarak gerçekleştirmiştir" (2004: 548). 20 Ekim 1991 erken genel seçimlerine Milliyetçi Çalışma Partisi ve Islahatçı Demokrasi Partisi ile ittifak yaparak giren RP, TBMM'de altmış iki milletvekili ile temsil hakkı kazanmıştır. 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde ise yüzde 19'luk oy oranına ulaşarak İstanbul, Ankara, Kayseri, Konya, Diyarbakır ve Erzurum büyükşehir belediye başkanlıklarını kazanan RP, çıkışını sürdürerek 1995 genel seçimlerinde yüzde 21.4 oy alarak Türkiye'nin birinci partisi haline gelmiştir. 1995 genel seçim sonuçları üzerine yapılan araştırma ve gözlemler, Bayramoğlu'na göre "RP'nin büyük ölçüde dışlanmışlardan oy aldığını göstermekle birlikte, bu dışlanmışların önemli bir kısmının dindar kitlelerin dışlanmış kesimi ile taşra kesimi olduğu da iddia edilmektedir" (2001: 55). O dönemin bazı gazeteleri, 27 Mart 1994 yerel ve 24 Aralık 1995 genel seçim sonuçlarını; "Seçimi Öteki Türkler Kazandı", "Siyah Türkler Beyaz Türklere Karşı" ya da "Harbiye karşısında Fatih kazandı" gibi başlıklarla vermişlerdir. Yavuz'a göre, (2008) Türk tarihinde yeni bir devlet-toplum ilişkisi arayışının ve ulusal kimliğin yeniden ifadesinin sonucunda ortaya çıkan bir psikolojik dönüm noktası olan bu seçimler, Refah Partisi için zafer olarak nitelendirilebilir.

28 Haziran 1996'da RP'nin Doğru Yol Partisi (DYP) ile kurduğu koalisyon hükümeti sonucu Erbakan nihayet başbakan olmuştur. Bu durum, 1970'li yılların başından itibaren parlamenter İslamcı görüşlerin ve Milli Görüş'ün liderliğini yürüten, siyasal felsefesi ve şahsi kimliği açıkça İslam'a dayalı bir siyasetçinin Türkiye'nin başbakanı olması sonucunu da beraberinde getirmiştir. Erbakan'ın başbakan olmasından sonra medyada laiklik ilkesinin tehdit altında olduğuna dair haberler yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Örneğin Kocabaş'ın ifade ettiği gibi Cumhuriyet Gazetesi'nin 8 Temmuz 1996 tarihli manşeti "Türkiye Refah'a Teslim" şeklinde olmuştur (1997: 55). RP, bir yandan demokratik-laik sistemin bir parçası olduğu görünümünü vermeye çalışırken öte yandan destekçilerine sunduğu mesajla "İslami düzen"i arzuladığını ve bunun için mücadele ettiğini belirtmiştir. RP bu yönüyle İslami bir düzen için mücadele eden radikal İslamcı gruplarla arasına önemli bir mesafe koymakla birlikte, 1970'li yılların 'Milli Görüş' çizgisinin devamı olma özelliğini korumaktadır. RP'nin yükselişindeki etkenler arasında, 1980'li yıllardaki dönüşüm içinde etkinliğini arttıran

dinsel unsurların ve iş çevrelerinin merkezi ve yerel iktidarlara yönelik ekonomik taleplerinin merkez sağ partiler tarafından dışlanması ve siyasi partilerin toplumun karşılaştığı sorunlar karşısındaki kayıtsızlıkları önemli bir yer tutmaktadır. Göle'ye göre "RP, İslami değerlere dayanarak kentlerde çözülen ve tekillişen kimliklere talep ettikleri etnik ya da dini kimlikleri sunmayı vurgulayan bir söyleme sahiptir" (1994: 13). RP'nin siyasal platformda öne çıkmasına zemin hazırlayan etkenlerden bir diğeri de şehirlere göç eden geniş halk kitlelerinin iş ve adalet arayışına çözüm üretebilecek partilerin yokluğudur. Öte yandan, partinin İslamcı kimliklerin rahatça yaşanması ve inanç özgürlükleri konusundaki liberal tavrı dindar birçok kimsenin bu yıllarda partiye yönelmesine neden olmuştur. Cihan Aktaş'a göre ise (2005), Refah Partisi'nin 90'larda bu denli güçlü bir çıkış yapmasını sağlayan etmen, İslamcılığın iki çizgisinin, yani Kemalist modernleşmeye alternatif öneren çizgi ile modernleşmeyi reddettiği için Kemalizm'i de reddeden çizginin, aynı siyasal hareket içinde bir araya gelmesidir.

1990'ların dünyada ve Türkiye'de bazı önemli politik (Kürt sorunu, Körfez Savaşı vs) ve iktisadi (İşçi hareketinin yükselişi, 94 yılındaki ekonomik kriz, ihracattaki büyümenin yavaşlaması) sorunların yaşandığı bir dönem olduğu düşünüldüğünde, Refah Partisi'nin yükselişinin sadece kültürel faktörlerle açıklanamayacak bir olgu olmadığını söylememiz gerekir. Çünkü Refah Partisi, Kemalizm'e yönelik eleştirisinin ötesinde, önemli iktisadi ve toplumsal projeler de sunmaktadır. Yavuz'a göre "Erbakan bazı yeni politikaları da seslendirdi. Mesela başörtüsü takan kız öğrenciler ve devlet memurları üzerindeki yasağın kaldırılmasını önerdi; Başbakanlıkta geleneksel Sufi tarikat liderlerine bir iftar yemeği verdi; Taksim meydanında bir cami inşa etme planları yaptı ve hukuki çoğulculuğa (İslam hukuku dahil) destek verdi" (2005: 327). Fakat RP tarafından atılan bu adımlar 28 Şubat Darbesinin de habercisi olmuştur. Erbakan'ın ilkin İran'a ve ardından Libya'ya yaptığı geziler ve özellikle Kaddafi'nin çadırında gazeteciler karşısındaki duruşu darbeyi hazırlayan, hem kendi siyasi geleceği açısından hem de rejimin itibarı açısından olumsuz sonuçlara yol açabilecek faktör olarak değerlendirilebilirler. Başbakanlık konutunda tarikat şeyhlerine verdiği iftar yemeği laik çevreler tarafından rejimin temel taşlarının başbakanlık konutunda yerinden oynatılması olarak yorumlanarak kamuoyunu ve askeri çevreleri fazlasıyla germiştir. Öte yandan dönemin Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın Susurluk Olayı neticesinde ortaya çıkan temiz toplum ideallerini dile getirmek için yapılan protesto eylemlerini "Mum Söndü oynuyorlar" söylemi ile nitelendirmesi ve Ankara'nın Sincan ilçesinde 31 Ocak'ta düzenlenen Kudüs Gecesi'nde RP'li belediye başkanı Bekir Yıldız'ın yaptığı konuşmalar tankların Ankara sokaklarından geçmesine neden olmuştur. Kısacası, gerek siyasal İslam'ın 1990'lı yıllardaki

hızlı gelişme ivmesi, gerek Refah-Yol hükümetinin uygulamaları ve gerekse hükümetin inisiyatifi dışında gerçekleşen ve toplumu rahatsız eden bir takım olaylar üzerine, 28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısında alınan kararlar ile askerin sivil iktidar üzerinde uyguladığı baskı ve bu baskı sonucunda Refah-Yol hükümetinin istifaya zorlanması “Post-modern Darbe” olarak adlandırılmıştır.

28 Şubat post-modern darbesi öncesi Refah Parti’sinin genel seçimlerde elde ettiği siyasi başarı, Erbakan’ın kurulan hükümetin başına geçerek başbakan olması ve İslamcılarının hem siyasi hem de sosyal alanlardaki görünürlüklerinin artması, İslamcılarının görüntülerinin olumluya çevrildiğini göstermektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana “gerici”, “cahil”, “köylü” sıfatlarıyla tanımlanan ve “aydınlatılması gereken” İslamcılar, artık ülkeyi yönetecek “seviyeye” kadar gelebilmişlerdi. Bu durum, neredeyse bir yüzyıl boyunca bu durumu değiştirmeye çalışan insanlar için adeta kaybedilmiş bir savaş anlamına geliyordu. Bunun için medya, üniversite rektörleri, yargı mensupları ve daha bir çok “üst düzey” insan da bu sürece dahil edilerek bir “operasyon” başlatılmıştır. Bu operasyonun boyutları genişletilerek sokaklarda Aczimendi avına çıkılmış, televizyon kanalları gün aşırı tarikat şeyhlerinin masum genç kızları kandırıp, nasıl da ahlaksızlıklar yaptığını gösterir hale gelmiştir. Bir “mürteciler” ve “irticai faaliyetler” furyası başlatılarak ülkenin her yerinden yapılan boy boy irtica haberleri gazete sayfalarından ve televizyon ekranlarından kamuoyuna sunulmaya çalışılmıştır. En az askeri çevreler kadar, askeri bir müdahaleye davet çıkaran bir takım sivil çevrelerin katılımıyla 28 Şubat’tan önce yazılmış bir senaryoyu hayata geçirmek için herkes payına düşen oyunculuk rolünü gayet ‘doğaçlama’ bir şekilde oynamaktadır.

Refah-Yol Hükümeti’nin düşmesi için bu dönemde medya önemli roller oynamıştır. Rejimin tehdit altında olduğu medyada çeşitli şekillerde işlenerek hükümet yıpratılmaya çalışılmıştır. Şubat ayından itibaren medyada hükümet karşıtı yapılan haberlerde büyük bir artış olmuştur. Özellikle 28 Şubat tarihli MGK toplantısından sonraki MGK toplantılarına basının büyük ilgi gösterdiği ve hükümet ile ordu arasındaki gerilimi sürekli gündemde tuttuğu kaydedilmektedir. Özipek’e göre “28 Şubat sürecini yaşayanlar, onu gazetelerde, radyolarda ve televizyonlarda sürekli yer alan ‘irtica’ görüntüleriyle, ana haber bültenlerinin neredeyse tamamına yayılan Aczimendiler, cin çıkarma törenleri, gizli çekim ayinler ve RP mensuplarının seçim sırasında yaptıkları sakıncalı konuşmalarla, yeşil bayraklı ve çember sakallı ‘mürteci’ görüntüleriyle hatırlayacaklardır. Toplumun seküler hayat tarzına sahip bireylerinde ciddi bir tehditle karşı karşıya oldukları hissi uyandırıldı.” (2004: 641). Süreç işlerken mağduriyetler de artmaya devam etmiş, birçok İslamcı kadın ve erkek farklı alanlarda dışlanmalara ve yok sayılmalara maruz kalmışlardır. Ancak Metin Sever’e göre

“özellikle erkekler, bir zamanlar reddettikleri sistemin sunduğu ilişki kalıplarına kolayca uyum sağlamayı başarmışlardır. Ne var ki, kariyerini, diplomasını davaya adanmış kadınlar türban mücadelesi içinde çok büyük bedeller ödemişlerdir” (2006: 11).

28 Şubat süreci İslamcılarını, en çok da başörtülülere etkilemiş, başörtüsü yasağı bütün üniversitelerde, kamu kuruluşlarında, askeri bölgelerde ve daha birçok alanda uygulamaya konmuştur. O dönemde memurların eşleri bile bu yasağın etki alanına girmiş, Cihan Aktaş’ın deyişiyle “İslamcılık dalgası içinde ön plana çıkan kimi erkekler, başörtülü olmayan kadınlarla evlenmeyi tercih etmeye başlamış, bazen de başörtüsü açılmayan eş feda edilebilmiştir” (2005: 24). 28 Şubat’ta kılık kıyafetle ilgili alınan MGK kararı, o dönemdeki başörtüsü yasağının hem ateşleyicisi hem de gerekçesi olmuştur. Yıldız’ın aktardığı üzere MGK’nın kararı şu şekildedir: “...kıyafetle ilgili kanuna aykırı olarak ortaya çıkan ve Türkiye’yi çağdışı bir görünüme yöneltmek uygulamalara mani olunmalı, bu konudaki kanun ve Anayasa Mahkemesi kararları taviz vermeden öncelikle ve özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında titizlikle uygulanmalıdır.” (2000: 97). MGK kararlarının kılık kıyafete ilgili kararı hemen yürürlüğe girmiş, 13 Mart 1997 tarihinde üst düzey ordu mensupları tarafından başörtülü öğrencilerin üniversiteye alınmaması yönünde rektörlere daha sonra da yargı mensuplarına brifing verilmiştir. Ferhat Kentel bu konuda “koca koca akademisyenler, hakimler, gazeteciler ve daha bilumum meslek erbabı tehlike hakkında Batı Çalışma Grubu’ndan, brifing aldılar, ikna oldular, biat ettiler” der (2008: 140).

Bu dönemde görüntüyü tersine çeviren en önemli olaylardan biri, tesettürlü kadınların saygınlığının medyada art arda gösterilen kötü örnekler vasıtasıyla tüketilmesi olmuştur. Şişman’a göre “Fadime Şahin olayına kadar kamusal alanda tesettürün irtica sembolü olarak görüldüğü çevrelerde bile, tesettürlü kadınların bir saygınlığı vardır. Ancak bu saygınlık, 28 Şubat süreciyle birlikte “onlar da her şeyi yapıyor” söylemiyle yok edilmiş ve bu söylem hala devam etmektedir” (2004: 147). Nilüfer Göle ise (2000), Fadime Şahin’i tarif ederken bir üniversite öğrencisi olarak modern, eleştirel tartışma mantığına hâkim; dindar bir kişi olarak da İslami ahlaki söyleme aşına olduğunu ve insanların, onun utanmadan yaptığı itirafları, kendini ortaya koyuş tarzını, çekici görünüşünü ve özellikle gözyaşlarından öfke krizlerine varan tiyatroyu performansı ile hayrete düştüğünü söyler. Bu süreçte bütün büyük medya organları vasıtasıyla birçok “haber programı”, “irtica tehlikesi”ne karşı yayın yaparken, başörtülü kadını Fadime Şahin’in kimliğinde Özipek’in ifadesi ile “aldatılmış cahil ve dolayısıyla bu durumdan kurtarılması gereken aciz bir varlık, kimi zaman da Merve Kavakçı’nın kimliğinde ‘rejimi yıkmaya kararlı sinsi bir düşman’ olarak göstermiştir” (2006: 641). Bu tür olaylar sıklaşmış ve ardından 28 Şubat dönemi başlamıştır. 28 Şubat’taki

yasakların öncekilerden farkı, daha geniş kapsamlı ve daha çok kişiyi etkileyen nitelikte olmasıdır. Yasaklar artık sadece üniversitelerde ve kamu kurumlarında hizmet sunan kişilerle sınırlı kalmamakta, fakat aynı zamanda eğitim ve sağlık hizmeti alanlara da uygulanmaktadır.

18 Haziran 1997’de Erbakan Başbakanlıktan istifa etmiştir. Genelkurmay Başkanlığı’nın brifinglere devam ettiği bu dönemde hükümet kurma görevi Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından Mesut Yılmaz’a verilmiş, böylece Refah-Yol hükümeti sona erdirilmiştir. Zaten daha önce, yani 7 Aralık 1996’da Ankara DGM Başsavcılığı RP’nin kapatılması için Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı’na başvuruda bulunmuştur. RP’ye açılan kapatma davası 16 Ocak 1998’de sonuçlanmış ve laikliğe aykırı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle oy çokluğu ile partinin kapatılmasına karar verilmiştir. Türk hukuk tarihinde ilk kez bir basın toplantısı ile açıldığı ilan edilen bu dava aynı zamanda Cumhuriyet tarihinde iktidar partisi aleyhine açılmış ilk dava olma özelliğini de taşımaktadır (Zaman, Milliyet, 22.05.1997).

Refah Partisi’nin iktidar zaferi İslamcıların da zaferi olmuştur. Bu zaferde en büyük payı olanlar ise, kendilerini anlatmak ve oy istemek için kapı kapı gezen Refah Partili kadınlardır. Refah’ın gücü, bu harekete gönül vermiş ve yaptıkları işi de Allah rızası için yapan kadınların yaptıklarıyla artmıştır. Refah Partisi’nin kurulmasıyla birlikte Refah Partisi Kadın Kolları Komisyonu, başörtülü kadının siyasete katılamamaktan ötürü içine düştüğü boşluğu büyük bir gayretle doldurma çabasını üstlenmiş ve başörtülü kadının taleplerini karşılama iddialarıyla örgütlenmiştir. İslamcı kadınların siyasete katılımındaki en önemli pratik süreç, Refah Partisi ile yaşanmıştır. Refah Partisinin Kadınlar Komisyonu MNP-MSP-RP geleneği için yeni bir olguydu. 1991 öncesine kadar kadınların siyasi yaşama aktif katılımı yaygın bir politika olarak uygulanmamıştır. Kadınlar o güne kadar daha çok seçmen kimlikleri ile algılanmışlardır. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadının Tarihi Dönüşümü adlı kitapta Sibel Eraslan, Refah-Yol Hükümeti hakkında şöyle der: “Binlerce kadının bu vesileyle aktif siyasetin içinde yer alması, gönüllü çalışması, ‘işlerin’ coşku ve heyecan içinde görülmesi herkesin de fark ettiği gibi siyasi hayatımızın ilk kez tanık olduğu bir şeydi” (2007: 245). Milli Gazete Yazarı Mine Alpay Gün (1998) o dönemin sonunda varılan noktayı “Refah Partisi kadın komisyonları ilk olarak 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde Türkiye sathında ev ev, mahalle mahalle, bölge bölge dolaşarak müthiş bir organizasyon gerçekleştirdiler ve Partileri’nin başarısında birincil derecede etken oldular” şeklinde açıklamaktadır. Fakat kadınlar açısından bu dönemi, toz-pembe bir dönem olarak görmemek gerekmektedir. Bu dönem, karar mekanizmalarında kadınların rollerinin erkeklere göre oldukça sınırlı olduğu, dolayısıyla kadının ancak araçsal bir rol üstlendiği bir dönemdir.

Ayrıca başörtüsünden dolayı milletvekilliği, belediye başkanlığı gibi resmi görevlerde bu kadınların yer alması mümkün olmadığı için politikaya verilen emeğin görünürlük kazanmakta yine de pek başarılı olmadığı söylenebilir. Zaten bunun en sert örneği TBMM’de büyük tepkiler ile engellenmeye çalışılan Merve Kavakçı’dır. Kavakçı’yla birlikte büyük bir kırılmaya uğrayan başörtülü kadının aktif siyasete katılım serüveni bugün bile sadece gönüllülük üzerinden devam etmektedir.

1991’de RP’li kadınlar İstanbul’dan başlayarak partinin mesajını toplumun uzak köşelerine taşımada çok önemli bir rol oynamışlar ve mahalle mahalle, sokak sokak, ev ev sabırlı ve özverili bir politika biçimi geliştirmişlerdir. Örneğin, İstanbul’daki kadın kollarının lideri Sibel Eraslan, 22 ilde her biri 33 kadından oluşan kadın gruplarının bulunduğunu, ayrıca her bir mahallenin şehir grubunun kontrolü altındaki 14 kadından oluşan bir gruba sahip olduğunu ve bunların da altında 6 kadından oluşan ve mahalle grubuna karşı sorumlu bir sokak grubu yer aldığını ifade etmektedir (1994). O dönemin Refah Partili kadınların sayısının yaklaşık 1 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Şengül Özerkan ve Yasemin İnceoğlu “İletişimde Etkileme Süreci: Seçim Kampanyalarından Örneklerle” adlı kitaplarında belirttiklerine göre “Yüz yüze iletişime dayalı kampanya etkinliğini daha stratejik bulan RP; 1995 yılında kamuya açıkladığı ve yayımladığı, 1992 Faaliyet Raporu’na göre, 6857 ev sohbeti ve 6350 çay sohbeti ile o güne kadar hiç rastlanmamış kapsamda bir kadın kolu faaliyeti gerçekleştirmiştir” (1997: 163). Bu kadınlar hem partinin gülümseyen yüzü ve hem de Parti’nin görünen kısmında yani vitrininde yer almışlardır. Cihan Aktaş’a göre geleneksel rolleri açısından bakıldığında kadınların ev dışı kamusal alanlara çıkmaları “devrim niteliğinde bir değişimdi” (1994: 38-39). Geleneksel olarak kadınlar kamusal alana kendi çıkarlarını savunmak için katılmazlardı ama şimdi Eraslan’a göre “Türkiye’nin ve dünyanın sorunlarının bilincine varmayı, kadınlığı ve kadının toplumdaki yerini tanımlamayı ve kadın hakları için mücadele etmeyi amaçlıyorlardı” (1994: 27).

RP, siyasete eğilim gösteren kadınların siyasallaşmasının kurumsal aracı haline gelmiş ve onları evlerinden, mahallelerinden çıkararak kamusal alana dâhil etmiştir. RP’li kadınlar, yaptıkları çalışmalar ile ilgi çekmişler ve övgü almışlardır. Hatta Pınarbaşı’ya göre Müslüman Türk kadını siyasette bugünkü çizgisine ulaştıran kadınlar olarak tanımlanmakta ve Müslüman kadının siyasetteki örneği olarak kabul görülmektedirler. 1989-95 yılları arasında İstanbul RP İl Hanımlar Komisyonu Başkanlığı yapan Sibel Eraslan, “RP’li kadınların, sorunları televizyonlara, Meclis’e, kürsülere taşınması gibi şeyleri yaparak, feminizmi solladıklarını ileri sürmektedir. Dünyadaki en büyük kadın teşkilatı olarak tanımladığı RP’li kadınların bu başarısını, kadınlarla duyarlı bir politikanın kurulmasına

bağlayan Eraslan, Türkiye’de kadın söyleminin kimsenin tekelinde olmadığını gösterdiklerini belirterek, bu konudaki kararlılıklarını dillendirmektedir (1996). Bu durum, “Kadınlar bu kadar etkili ve aynı zamanda aktifken parti içinde neden daha önemli mevkilere gelemiyorlardı?” sorusunu akıllara getirmektedir. Bu soru, zaman içerisinde kadın gruplarının parti içinde resmi makamlar talep etmelerine yol açmıştır. Kadın Kolları Komisyonunda aktif olarak yer alan ve aynı zamanda avukat kimliği de olan Eraslan (1994), içlerinde kadın adaylar bulunduğunu ve bulunmaya devam edeceğini açıklamıştır. Bunun yanı sıra Müslüman kadınların seçme haklarını kullanmalarından sonra, seçilme haklarını kullanmak istediklerini de dile getirmiştir. Bunu takip eden süreçte Kadın Komisyonunun başkanı Süheyla Kebapçioğlu 14 Eylül 1994’te görevinden istifa ederken, kadınların parti içinde daha fazla yetki almak istediğini açıklamıştır. Eraslan’a göre “kadın gruplarının etkisi, RP’nin mesajının kentlerdeki evlere girmesini sağlamış ve kişisel ziyaretler yoluyla evlerdeki kadınların herkesin oyunun önemli olduğunun bilincine varmalarına sebep olmuştur” (1994: 28). Ama İslami kesim tarafından kadını ev içi alanda olumlayan yayınlar ve söylemler, kamusal alanın bir parçası olan siyaset konusunda da kadına pek şans tanımamıştır. Kadının siyasi hayata katılmaması gerektiği kesin bir dille ifade edilmemiştir ama İslamiyet’in bu konudaki belirlemeleri farklı yorumların yapılmasına neden olmuştur. Hülya Demir, “İslamcı Kadının Aynadaki Sureti” adlı araştırmasında, siyasal İslam’ın referans kitapları ve İslamcı kadın hareketinin kaynağı olarak nitelenebilecek kadın dergilerini temel alarak, bu konuda farklı yazarlar tarafından yazılan yorumları aktarmaktadır. Bu kaynaklarda kadının konumu çeşitli şekillerde dile getirilmektedir. Bazı görüşlere göre siyasette kadın-erkek ayrımı yapılmamakta ve hatta buna Asr-ı Saadet dönemindeki kadınların konumlarından örnekler verilmektedir. Ayrıca bu dergilerde Refah’lı kadınların kendi siyasal gelişimlerini nasıl değerlendirdikleri, siyasete nasıl baktıkları gibi sorular, kadın dergilerinde yapılan röportajlarda sık sık gündeme gelmiştir.

Sever’e göre “1994 seçimlerinden sonra özellikle Büyükşehir Belediyelerini kazanan Refah Partisi, çok sayıda başörtülü kıızı belediyelerde sekreter olarak veya başka şekillerde konumlandırdı. Ancak buradaki anlayış, gerçekten sadece tabanı memnun etmeye, ‘görüntüyü kurtarmaya’ yönelikti. Etkili makamların hiçbirine örtülü kadınlar getirilmedi” (2006: 13-14). Bu anlayış Milli Görüş geleneğinden kopan AKP’de de değişmemiş, şu ana kadar kurucu üyeleri arasında ve kadın kollarında görevli olan birçok başörtülü kadın olmasına rağmen, milletvekili adayı olarak gösterilmemişlerdir. Tabanına “zamanı gelince, biraz sabredin” mesajı veren AKP de, bu çizgiden çıkmamıştır. Ancak 2011 seçimleri için Başörtülü Milletvekili İstiyorum İnsiyatifi, “başörtülü aday yoksa oy da yok” sloganıyla bir kampanya

başlatmışlardır. Bu kampanya ile bazı kadınlar, artık “sabretmek” istemediklerini göstermişlerdir. Başörtülü Milletvekili İstiyoruz İnisyatifi, Güneş’in belirttiği gibi her fırsatta meydanlarda başörtüsü sorununu çözeceğini beyan eden siyasi parti liderlerine parti örgütlerindeki başörtülü milletvekili aday adaylarını listelerinde seçilebilecek sıralardan aday gösterme çağırısında bulunmuştur. Elbette bu kampanyanın tüm başörtülü kadınlar ve özellikle Müslüman erkekler tarafından kabul gördüğü ileri sürülemez. Ancak, bundan sonrası için bir adım olması nedeniyle bu kampanya önem arz etmektedir.

Akdoğan’a göre “Refah Partisi çizgisi İslamlaşmayı destekleyen bir görünüm taşımasına ve dini cemaatlerin ulaşamadığı kesimler üzerinde İslamcılığın yaygınlaşmasında etkili olmasına rağmen, ideolojik muhalefetin ehlileştirilmesi ve sisteme entegre edilmesinde önemli fonksiyonlar görmüştür. Partinin kurulduğu yıllardaki devletçi yapısından serbest piyasa ekonomisini savunan daha liberal bir yapıya evrilmesi gibi, sosyal tabanı da demokrasiyi reddeden ve sistemi kökten eleştiren bir tepkisellikten, sistemle uyuşma içinde olan, uzlaşma ve hoşgörüyü arzulayan bir noktaya gelmiştir. İslami hakların demokratik bir hak olarak ortaya konması ve mücadelenin demokratik ve yasal platforma taşınması da partinin önemli etkilerinden birisidir” (2000: 41). Erbakan’ın başbakanlığı 28 Şubat 1997’de Türk Silahlı Kuvvetleri’nin MGK aracılığıyla gerçekleştirdiği “Post-Modern” müdahale sona erip partinin kapatılmasına ilişkin gerekçeli karar Anayasa Mahkemesi tarafından açıklandıktan sonra bağımsız kalan eski RP’li milletvekilleri kısa süre önce kurulan Fazilet Partisine katılmışlardır. 18 Nisan seçimlerinin -Refah Partisinin kapatılmasından kısa süre önce kurulan ve kapatılan RP’li milletvekillerinin de katılımıyla Meclisin en büyük partisi haline gelen- Fazilet Partisi’nin izleyeceği siyaseti etkileyebilecek önemli sonuçları olmuştur. Bu olumsuz sonuçlar kısaca tasfiye edilen bir partinin mirasçısı olmak, yeni olmak ve her an yeni yasaklarla karşılaşmak gibi üç ana başlık altında tanımlanabilir. Bu olumsuz siyasal gerekçelerden dolayı FP, mirasçısı olduğu RP’ye göre düzen muhalifliği kimliğinden kaçınmaya ve uzaklaşmaya özen göstermiştir. Yıldırım’a göre “RP 1995 seçimlerinde düzeni eleştiren, muhalif bir tavır geliştiren, adil gelir dağılımından ve dışlanmışların haklarından bahseden, holdingleri eleştiren, dinsel özgürlükleri savunan bir üslup kullanırken; mirasçısı FP 18 Nisan 1999 seçimlerinde siyasal dil olarak demokrasi, insan hakları, laiklik ve hukuk devletini kullanmıştır. Bu siyasal dille daha çok üst politik güçlere mesaj vermek istemektedir” (1999: 50).

Refah Partisi’ndeki kadınların örgütlülük ve siyasete katılım düzeyini bu partinin yerine kurulan Fazilet Partisi’nde de görmekteyiz. Fakat kadınların parti içindeki konumları açısından birbirlerinin devamı olan bu iki parti arasında önemli bir farklılık gözlenmektedir.

Özellikle 1995 Yılı seçimlerinde çok etkin çalışan RP'li kadınlar, sarf ettikleri onca emeğe karşın Partinin üst organlarında ve milletvekilliklerinin dağılımında yeterince temsil hakkı elde edememişlerdir. Recai Kutan'ın başkanlığında kurulan Fazilet Partisi, bir ilke imza atarak Genel İdare Kurulu'na gazeteci Nazlı Ilıcak, Gülten Çelik ve Oya Akgönenç'i getirmiştir. Ayrıca Recai Kutan tabandan gelen istekler üzerine türbanlı milletvekili adayı göstereceklerini açıklamıştır. Sosyolog Ümit Meriç, gazeteci Nazlı Ilıcak, avukat Sibel Eraslan ve Hafize Çiftçi bu adayların arasında sayılmıştır. Böylece Fazilet Partisi ile kadınlar ilk kez, politika içinde bir karar alma organına taşındılar. TBMM'nin 21. Dönem açılışına Fazilet Partisi'nden milletvekili seçilen Merve Kavakçı'nın başörtüsü ile gelmesi büyük tartışmalara yol açmıştı. İnceoğlu'nun belirttiği gibi "Merve Kavakçı'nın TBMM oturumuna türban ile katılmasıyla başlayan siyasi kriz, başsavcı Vural Savaş'ın FP aleyhinde, ' T.C. Anayasası'nın 68. ve 69. maddelerine aykırı hareket ettiği ve kapatılan Refah Partisi'nin devamı olduğu' iddiasıyla kapatma davası açmasıyla sürmüştü ve Fazilet Partisi, 22 Haziran 2001'de kapatılmıştır" (2009: 101).

Türkiye siyasi tarihi, bir partiyi kapatarak, o partinin sahip olduğu ideolojiyi, siyasi varlık nedenini ve uzun vadede sahip olduğu kamu desteğini ortadan kaldırmanın mümkün olmadığını göstermektedir. Fazilet Partisinin 18 Nisan seçimlerinden yenilgiyle çıkması ve hakkında kapatma davasının açılmasından sonra parti içinde görüş ayrılıkları başlamış, yenilikçiler ve gelenekçiler şeklinde iki ayrı grup oluşmuştur. Anayasa Mahkemesinin Fazilet Partisi hakkında kapatma kararı vermesinin ardından gelenekçiler 20 Temmuz 2001'de Saadet Partisi'ni, yenilikçiler ise 14 Ağustos 2001'de Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP) kurmuşlardır. 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan milletvekilliği genel seçimleri sonucunda AKP oyların %34'ünü alarak 550 sandalyeye sahip TBMM'de 365 milletvekilliğini kazanarak Demokrat Parti'den sonra parlamentodaki en güçlü siyasal grup sahibi olmuştur. Çavdar'a göre "AKP'yi meclise, bölgesel eşitsizliğe ve kültürel farklılaşmaya, merkezi yönetime ve (radikal sağın iki partisi) SP ve MHP'ye olan tepkiler taşımıştır (2004:354). Gülalp ise (2002) Refah Partisi'nin yerine geçen Fazilet Partisi'nin bölünmesi sonucunda ortaya çıkan iki siyasal partiden birisi olan Saadet Partisi'nin "Milli Görüş" geleneğini sürdürmeye çalıştığını, eski tabanına yeterince hitap edemediği için oy kaybına uğradığını, bölünmeden sonra yeni doğmuş olan AKP'nin ise, Refah Partisi'nden çok daha geniş bir kitlenin desteğini kazandığını ileri sürmektedir. Seçimler dolayısıyla yapılan kamuoyu araştırmalarında AKP'nin kazandığı desteğin "İslamcılık" tan çok, sınıfsal bir nitelik taşıdığı ortaya çıkmaktadır."(2002: 182). AKP'nin üçüncü kez tek başına iktidar olduğu 2011 Genel

Seçimleri sonucunda almış olduğu %50'lik bir oy oranı, Partinin Türkiye'de çok geniş bir halk kitlesinin desteğine sahip olduğunu göstermektedir.

Bünyesinde dindar-muhafazakar, milliyetçi ve demokrat öğeler barındıran AKP'nin oluşum sürecine ve lider kadrolarına bakıldığı zaman, Partinin Milli Görüş hareketinin evrimleşerek yetkinleşmiş bir siyasal uzantısı olduğu söylenebilir. Ayrıca AKP kadroları izledikleri politikalarda bir yandan Refah Partisi gibi "*Siyasal İslamcılık*" söylemine müracaat etmemeye özen göstermekte fakat icraatlarına İslamcılıkla ilişkilendirilemeyecek bir görünüm vermeye çalışmaktadırlar. AKP'nin geleneksel Milli Görüş çizgisinin uygulamalarının önemli bir bölümünü pratikte tekrarlamadığı, Refah-Yol döneminin hatalarından da uzak durmaya çalıştığı gözlenmektedir. AKP temel sloganını, "değiştik ve yenilendik" kavramları üzerine kurmuştur. AKP'lilerin Milli Görüş Hareketi'nin bir devamı olmadıklarını birçok defa yinelemeleri Yıldırım'ın belirttiği gibi (2012) Erdoğan'ın "*Milli Görüş gömleğini çıkarttık.*" demesine karşılık, Erbakan "*Milli Görüş gömleğini çıkartıyoruz dediler. Ne oluyorsunuz. Gömleksiz oluyoruz. Siz zaten çömleksizdiniz, şimdi de gömleksiz oldunuz*" diyerek cevap vermiştir (Çakmak, 2003:2). Erbakan, Erdoğan'ı milli görüşün değil "gayri milli" görüşün temsilcisi olmakla suçlamıştır. Erdoğan "biz hiçbir partinin devamı değiliz" mesajını sık sık dile getirmiştir. Akdoğan, (2004) muhafazakâr bir parti olan AKP'nin dini değerleri arka plana atmak yerine, bu değerleri de içerecek şekilde, toplumsallığa önem vermeye çalışarak yeni bir siyaset tarzı geliştirmeye çalıştığını ifade etmektedir.

Siyasal anlamda ortaya çıkan yeni bir aktör olarak AKP, eskiye dair söylemleri arkasına alarak "değiştik" mesajı ile politikalarını Avrupa Birliği'ne ve kalkınma hedeflerine çevirmiştir. Özgürlükler anlamında tabanına verdikleri vaatleri bir türlü yerine getiremeyen AKP, önceliklerinin 'başörtüsü', dolayısıyla da özgürlükler meselesi olmadığını ifade etmiş, yasaklarla mücadelede bir kereliğine denenip kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya kalındıktan sonra, bir sonraki seçim dönemine kadar çözümü rafa kaldırmıştır. Çözüm sürecine girilemedikçe umutlar da yavaş yavaş tükenmiş, İslamcı kadınlar yaşadıkları birçok sıkıntının yanı sıra, oy verdikleri ve uzun bir zamandan bu yana yaşadıkları sorunları çözeceğine inandıkları insanlara, çevrelerinde bu sorunu kendi sorunları olarak görmeyen İslamcı erkeklere karşı da ciddi bir güven kaybı yaşamışlardır.

AKP'lilerin dikkat çekici en önemli özelliklerinden birisi, toplumu türban konusunda bir gerginlik içine sokmama çabası içinde olmalarıdır. AKP'nin bu ihtiyatına karşın gerek İslamcı gerekse diğer çevreler zaman zaman tartışmayı alevlendirmektedirler. Türban yasağına karşı çıkanlar AKP'liler tarafından hükümeti güç durumda bırakmakla

suçlanmışlardır. Göle'nin (2003) tespitiyle artık türban, ezikliğin simgesi olmaktan çıkıp, son dönemde iktidar ve prestij simgesi haline gelmiştir ve AKP'nin iktidara gelmesi de bunu hızlandırmıştır denilebilir. AKP iktidar olduğu için türban meselesi daha da çıkmaza girmiştir, çünkü bu konuda atacakları herhangi bir adım, “karşı tarafta” tepki yaratacaktır. AKP söylemlerinde türban konusunu zamana yayarak çözmeyi amaçladığını belirtmektedir. AKP'nin başlangıçtaki türban söylemleri ile iktidar olduktan sonraki türban söylemleri arasındaki farkı göstermesi açısından “Peruk Tartışması” ve “Dünya Kadınlar Günü Protestosu” önem taşımaktadır. Sorunun çözümüne ilişkin baskılar artınca sarf edilen, “Peruk taksınlar” sözü, söylem değişiminin en somut örneklerinden birisi olarak değerlendirilmektedir. Bunu takip eden süreçte Hürriyet gazetesi 24 Şubat 2005 tarihinde “SP'den Emine Hanım'a Peruk” başlığı ile İzmirli Saadet Parti'li gençlerin Emine Erdoğan'a peruk göndermesini gençlerin ağzından su sözlerle aktarmıştır: “Başbakan Erdoğan, başörtüsü sorununa çözüm olarak halkına peruk önerdi. O zaman başörtülü girilmeyen kamusal alanlarda eşi Emine Erdoğan'a peruk taktırsın. Biz kendisine peruk hediye ediyoruz”. Başbakan Erdoğan'ın eşi Emine Erdoğan'ın türbanlı bir grup tarafından protesto edilmesi olayını da AKP'deki söylem değişikliğine toplumun bazı kesimlerinden gelen bir tepki olarak değerlendirebiliriz.

AKP'nin 2002 yılının Kasım ayında iktidara gelmesi ile Tuksal'a göre “Kemalist kadınların “türban meselesi” ne bakışlarında da belirgin bir kırılma gerçekleşti. Başörtüsü ile ilgili tartışmalarda artık “kalkışma-karşı devrim” retoriğinin etkisi zayıfladı, yerine bu kadınların “başörtülü yani muhafazakar/taşralı halleriyle ülkeyi temsil edebilirlik sorunu” ya da “rol modeli olma sorunu bağlamında” hayıflanmalar seslendirilmeye başlandı. Bu durum Kemalist kadınların başörtülü kadınları “eğitici, modernleştirici” rolünün ellerinden alınmasıyla ve onları sosyal yaşantı içinde kendilerine rakip görmesiyle sonuçlandı” (2006: 24-28). Yavuz'a göre “Erdoğan, kendisini 50'lerdeki Menderes ve 80'lerdeki Özal ruhuyla özdeşleştiren tek liderdir. Özal mirasına başvurmasının güçlü bir nedeni vardır; çünkü Özal, İslam'ın kodlama ve meşrulaştırmanın gerçekleştiği bir lügati temsil ettiği modern hayat tarzlarının göstergesinin oluşturmada başarılı olmuştur” (2005: 349).

Sonuç olarak din ve laiklik konusunda AKP, eski Milli Görüş hareketi partilerinden farklı bir siyasi bakış açısı sergilemektedir. Dolayısıyla din ve devlet ilişkisini farklı bir siyaset tarzı ile değerlendirmektedir de denilebilir. İktidara geldiğinden bu yana AKP'liler din ve laiklik konularında büyük çapta ortamı germemeye özen gösterdikleri ve kendi yaşam tarzları bakımından da bir sentez sergiledikleri söylenebilir.

II. BÖLÜM: SİVİL TOPLUM KAVRAMI VE TÜRKİYE’DEKİ SİVİL TOPLUM HAREKETLERİ

“Sivil Toplum” 1980’lerden ve özellikle de 1990’lı yıllardan itibaren dünyada ve Türkiye’de siyasal söylemde çokça sözü edilen kavramlardan biri olmuştur. “Sivil” kavramı, tarihi serüveni boyunca pek çok dönüşüm geçirmiş ve birçok anlam değişikliğine uğramıştır. Bu kavram her ne kadar uzun bir geçmişe sahipse de bugünkü anlamıyla ilk olarak Batı toplumlarının siyasal ve toplumsal anlamda modernleşmesinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Yıldız’a göre “On beşinci yüzyıldan sonra Batı modernliğinin iç yüzeyini oluşturan siyasal ve felsefi oluşumlar (Rönesans, hümanizma, reform vb.) sivil topluma anlam veren değerlerin ortaya çıkmasında tayin edici rol oynamıştır”(2004: 86). Batı dünyasının Rönesans’tan sonra yaşadığı gelişmeler ve değişimler yeni bir siyasal toplum arayışını doğurmuş, bu gelişmelerin sonucu olarak da ulus devletler ile birlikte daha katılımcı ve özgürlükçü bir siyasal yaşam tartışılmaya başlanmıştır. Kongar (1991), sivil toplum örgütlenmelerini devletin resmi yapısı dışında kalan, bireyin temel hak ve özgürlüklerine dayalı olan ve gerek bireylerin gerek grupların toplum içindeki kimliklerini geliştirici fonksiyonlarını kolaylaştıran oluşumlar olarak tanımlamaktadır. Çaha ise sivil toplumu (2004) demokratik bir yapılanmayı toplumsal katılım temeline oturtacak, toplumsal farklılaşmayı sağlayacak, yaygın sosyal örgütlenmelerin yolunu açacak, temel hak ve yükümlülükleri yaygınlaştıracak bir araç olarak görmekte ve sivil toplumu devletin şekillendirmediği, kendi inisiyatif ve renkliliğine terk ettiği devlet dışı bir alanı ifade etmekle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda aktif ve örgütlü siyasal katılım ve politizasyon sürecini de ifade etmektedir şeklinde tanımlamaktadır. Sivil toplum kavramı, siyasal erkin müdahalesinden uzak kalmayı gerektirmektedir. Habermas’a göre sivil toplumun “devlet-dışı ve ekonomi-dışı gönüllü birliktelikler” den oluşması gerekir (2003: 52). Bu noktadan hareketle sivil toplum örgütlerine katılımın nasıl olduğu da ayrı bir öneme sahip olmaktadır. Sivil toplum örgütlerine bireylerin kendi iradeleri ile katılmış olmaları gerekmektedir.

Türkiye’de de sivil toplum son yıllarda hızlı bir değişim ve gelişim sürecine girmiştir. Sivil toplumun en önemli öğelerini oluşturan sivil toplum kuruluşları (STK’lar) ülkenin demokratikleşme ve kalkınmasında önemli aktörler olarak ortaya çıkmakta, her geçen gün hem nitelikleri gelişmekte hem de sayıları artmaktadır. Türkiye, sivil toplumla ilgili kavramlarla yoğun olarak Haziran 1996’daki HABITAT II İstanbul Zirvesi’nde tanışmıştır. “Sivil Toplum Kuruluşları” ifadesi de Türkiye’de resmi düzeyde ilk kez burada kullanılmıştır. Bu zirve öncesinde, zirveye Türkiye’yi temsilen katılacak olan birtakım sivil

örgütlenmelerin temsilcileri, İngilizce’de NGO (Non-Governmental Organization) olarak ifade edilen kavramı Türkçe’ye ‘Sivil Toplum Kuruluşları’ (STK) şeklinde çevirip bu şekilde kullanmıştır.² Zamanla bu ifade kamuoyunda da kabul görmüştür. Türkiye’deki sivil toplum örgütlenmelerinin yakın tarihi incelendiğinde Çopur’a göre “bu tecrübenin 1950’lerdeki çok partili demokratik hayata geçişle birlikte, öncelikli olarak meslekçi muhalefet biçiminde ortaya çıktığı görülmektedir. Bunun en temel nedeni bu odaların kendilerini halkın düşüncelerini ilgili kademelere aktaran bir temsilci olarak düşünmeleri ve (çoğunlukla da mühendislik alanlarında) uzmanlaşmış kadrolar olarak, özellikle kentleşme sürecinin beraberinde getirdiği yeni yapılaşma sorunlarında danışılacak merciler olarak görmeleridir.”³

1946 yılında başlayan çok partili dönem sivil toplum konusunda yeni bir süreci başlatmıştır. Demokrat partinin iktidara gelmesiyle birlikte tek parti döneminde yasaklanmış, merkezden bağımsız, kendi öz değerlerine sahip olan ve bunu açık açık savunan toplumsal grupların ortaya çıktığını görmekteyiz. Gün yüzüne çıkan sivil toplum unsurlarının başında dini gruplar, işçi sendikaları, işveren kesimi, köylü grupları gelmekteydi. 1948’de Türkiye’nin demokratikleşme sürecine girmesi ile birlikte kadın dernekleri de yeniden kurulmaya başlanmıştır. Tekeli’nin ifadesi ile “Bunlar genellikle uluslararası kadın derneklerinin Türkiye şubeleri olarak açılmıştır. Türk Soroptimistler Kulübü, Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği, Türk Hukukçu Kadınlar Derneği, Kadın Eczacılar Derneği bunlardan bazılarıdır” (1998: 341). Bu furya ile II. Dünya Savaşı sonrası 1949’da Türk Kadınlar Birliği yeniden açılmıştır. Ama örgüt ilk halinden oldukça farklıydı. Bu kez Kılıç’a göre “Türk İnkılabı’nın kadınlara sağladığı hakları korumak, vatana kültürlü, haklarını zamanında ve yerinde kullanmasını bilen, erkeğine ve çocuğuna şuurlu bilgi ile hizmet ederek sadakatle her derde yetişen Türk analarının çoğalmasını, yetişmesini sağlamak amaçlarına sahipti. Böylece kadının özverili anne, eş ve sorumlu vatandaş olarak rolü pekiştiriliyordu. Artık Türk kadını bütün haklarını elde etmişti, şimdi amaç, bu hakları korumaktı. Kadınlar bu haklarını yaşama geçiremezlerse, bu eğitimsizliklerine atfedilebilirdi” (1998: 349).

1948’den 1970’e kadar kadın derneklerinin sayısında hızlı bir artış gözlenmiştir. 1950’ler, Türk siyasal yaşamına yeni bir açılım getirmiştir. Hem siyasal yapılanma ve siyasal gücün kendisinde hem de toplumsal yapılanmada önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Birçok sivil toplum unsuru 1950’lerde gün yüzüne çıkma şansı bulabilmiştir. Ancak birkaçı

---

² Erişim: www.unhabitat.org/istanbul+5/declaration.htm., Çopur, H., “*Teoriden Pratiğe Sivil Toplum*” Erişim Tarihi: 06.02.2012

³ Erişim: www.ekopolitik.org/images/cust/070522142001.pdf, Erişim Tarihi: 01.01.2012

dışında bu dernekler, kadınların birey olarak güçlenmelerine yönelik olmaktan çok, topluma hizmet ve yardım amaçlı faaliyetler sürdürmüşlerdir. 1970–1980 yılları arasında kurulan kadın kuruluşları ise, bir önceki dönemden farklı olarak, ülkedeki politik hareketlilik doğrultusunda, sol partilerin ve örgütlerin uzantıları olan ve politik amaç güden kuruluşlardır. İlerici Kadınlar Derneği 1975’den 1980’e kadar faaliyet göstermiş hem kadın sorununa, hem de genel siyasal mücadeleye yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Ayrıca Kılıç’ın belirttiği gibi “kendini emekçi kadınların örgütü olarak tanımlarken kampanyalar, çeşitli eğitim programları, örgütlenme ve dayanışma çalışmaları yapmıştır” (1998: 353). Fakat 1980 darbesi ve askeri rejiminin sivil topluma yaklaşımı son derece baskıcı olmuştur: neredeyse tüm sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri bir süreliğine durdurulmuş; pek çok sivil toplum kuruluşu ise tamamen kapatılmıştır. Dünyadaki gelişmelere paralel olarak 12 Eylül 1980 askeri darbe döneminin arkasından Abay’ a göre “birey devlet için midir yoksa devlet birey için midir tartışması bütün toplum kesimlerini tartışmanın içine çekmiş ve sivil toplum alanı genişlemeye başlamıştır” (2004: 263).

Türkiye’de daha çok 1980’lerden sonra duymaya başladığımız sivil toplum kavramı, yeni olmamakla birlikte son yıllarda daha fazla bir anlam ve önem kazanmaya başlamıştır. 1980 sonrası döneminin Türk sivil toplumu açısından bir dönüm noktası oluşturduğunu söylemek mümkündür. 1980 sonrası dönemde sivil topluma ilişkin gelişmeler, devlet alanının dışında özel bir takım konularla ilgilenen sivil toplum örgütlerinin ortaya çıkmasında görülmektedir. 1980’li yıllardan itibaren, modernleşme, ulusal kimlik, ulusal dayanışma gibi konulardan çok, insan hakları, hava kirliliği, dini haklar, sağlık, etnik haklar ve kadın hakları gibi daha somut konular konuşulup tartışılmaya başlanmıştır. Bu kavramların çoğu, gerçekte devlet katından ziyade toplum katında ve toplumsal gruplar eşliğinde gündeme gelmiştir. Kısaca, ifade etmek gerekirse, Tanzimat’tan beri süregelen ve 1920’li yıllarda kurumsallaşan devlet ağırlıklı modernleşmecilik hareketi, 1980’li yıllardan itibaren yerini toplum ağırlıklı modernlik arayışlarına bırakmaya başlamıştır. 1980’li yılların ortasından itibaren benimsenmiş olan yeni liberal politikalar çerçevesinde ortaya çıkan yeni iş ve uzmanlık alanlarına paralel olarak yeni toplumsal gruplar ortaya çıkmıştır. Bu süreçle birlikte STK’ların toplum içinde yaygınlaştığına, sayılarının ve sivil toplumun öneminin arttığına, sivil toplum söyleminin siyasi partiler ve hatta devlet aktörleri tarafından sürekli kullanıldığına tanıklık edilmektedir. Hemşehri örgütleri, vakıflar, meslek odaları, düşünce kuruluşları, kadın dernekleri, yukarıda sözü edilen STK’ların en önemli örneklerini oluşturmaktadırlar. Kadın dernekleri açısından baktığımız zaman Türkiye toplumundaki kadınların sivil toplum ekseninde yaşadıkları serüvenin genel olarak Batı’daki kadın

hareketinden biraz farklılık gösterdiğini söyleyebiliriz. Sözü edilen farklılık kendisini devlet-sosyal gruplar ikileminde dışa vurmaktadır. Batı'da daha çok sosyal gruplara endeksli olarak ortaya çıkan kadın hareketleri ve örgütlenmeleri Türkiye'de daha çok devlet tarafından ve devlet merkezli bir biçimde ortaya çıkmıştır. Türkiye'de kadının, kadının toplumsal konumunun ve kadın mücadelesinin tarihsel süreç içinde geçirdiği dönüşümler incelendiğinde, 1920'lerden bu yana Kemalist ideoloji çerçevesinde tanımlanan kadın kimliğinin 1980'lerden sonra gelişen kadın hareketine egemen olan feminist bakış açısı ile sorgulanmaya ve eleştirilmeye başlandığı görülmektedir.

1926'da kabul edilen Medeni Kanun, kadına kamusal hayatta büyük açılımlar getirmiş olmakla birlikte, 2002 yılında yapılan yeni düzenlemelere kadar, 1926 Medeni Kanunu ataerkilliği pekiştiren yasal bir belge görevini görmüştür. Kırca'ya göre (2007) 2002 yılında yapılan yeni düzenleme, Kemalist gelenekten farklı olarak toplumu ve onun ataerkil kurumlarını yeniden yapılandıracak reformların yanı sıra radikal değişimleri de desteklemiştir. Böylece yeni, devlet karşıtı bir ideoloji yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. Daha önce egemen ideolojinin kadına uygun gördüğü ve geleneksel kadın kimliğinin dışına çok fazla çıkamayan, Kemalizm'in ve bir ölçüde de milliyetçiliğin etkisi altında ilerleyen kadın hareketi, 70'li yıllarda başlayan ve 80'lerde doruk noktasına ulaşan bir canlanma ile Kemalizm'e, devlete ve milliyetçi söylemlere karşı eleştirel bir bakış geliştirerek kadının bedenine, kimliğine ve emeğine vurgu yapmıştır. Mentеш'in de ifade ettiği gibi "1980'lerden sonra Türkiye'de kadın hareketinin başlıca tartışması, cinsler arasında var olan eşitsizliğin farklı şekillerde yaşanması üzerine yapılan tartışmalar olmuştur. Kürtaj, dayak, cinsel taciz, tecavüz ve medeni kanunda var olan eşitsizlikler ilk kez kadın hareketinin etkinlikleri ile dile getirilmiştir. Yine bu dönem feminizmin Türkiye'de bir hareket olarak ortaya çıkışı ile kurumsallaşma meselesi önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir" (2008: 149). Duman'ın belirttiği gibi "Devlet sistemine, aile kurumuna, eğitim sistemine ve çalışma yaşamındaki eşitsizliklerden dolayı kapitalist ekonomiye karşı toplu bir mücadele verilmesi gerektiğini savunan dönemin kadın hareketi, çeşitli kampanyalarla etkinliğini artırmıştır. Bu kampanyalar arasında Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası, Mor İğne, 438. Madde gibi somut hedefler etrafında birleşen, kitlesel katılımlı hareketlilikler yaratılmıştır. Böylelikle daha önce kadınların toplum içindeki konumlarını güçlendirmeye yönelik yapılan çalışmalar yerini kadınların maruz kaldıkları baskıları, şiddeti protesto eden eylemlere, kampanyalara bırakmıştır" (Aktaran, Mentеш 2008:61). Bu dönem Kırca'nın ifadesi ile "1980'ler sonrası politik alana meşru katılım yollarının genişlemesiyle toplumsal alanın yeniden düzenlendiği

bir dönem olmuştur. Toplumun tüm kesimleri yeni politik katılım biçimleri, yeni bireysellik ve kimlik arayışına girmiştir” (2007: 88).

1980'lerin başında çoğu orta sınıf, sosyalist, eğitilmiş ve büyük şehirlerde yaşayan bir gurup kadın, toplumda kadın olmaktan kaynaklı sorunları araştırmaya başlamışlardır. Kadınların erkek baskısına karşı seslerini yükseltmeye ve geleneksel kadın kimliğiyle toplumsal cinsiyet konumlarını sorgulamaya başladıkları devlet karşıtı yeni bir feminist ideoloji yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. 1980'li yıllarda kadın hareketi hız kazanmaya, özellikle Ankara ve İstanbul gibi şehirlerde kadın birlikleri kurulmaya başlanmıştır. Kırca'nın belirttiği gibi “1986'da bu birliklerin ilk toplu eylemi, Türk hükümetinin de 1985'de resmi olarak imzaladığı uluslararası bir konvansiyon olan CEDAW “Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Kaldırılması Konvansiyonu" uygulamasını talep eden imza kampanyasıdır. Sekiz yıl sonra yine CEDAW tarafından belirlenmiş koşulların uygulanmasını talep eden yüz bin imza Millet Meclisine sunularak geniş çaplı bir kampanya daha yürütülmüştür “(2007: 99). 1980'lerden sonra bu eylemler ve bunlar üzerine toplumun hemen her kesiminde başlayan tartışmalarla kadın hareketi, kamuoyunda meşruluğu giderek kabul gören bir hareket haline gelmiştir.

1990'lar kadın hareketinin kurumlaşma dönemi olarak tanımlanmaktadır. Kırca'ya göre “Bu dönem 1980'lerin muhalif ve radikal feminizminin gerilediği bir dönem olmuştur. Yaygınlaşan, çeşitlenen ve güçlenen kadın hareketi kendi içinde etkileyerek ve etkilenererek bir dönüşüm sağlamıştır. 1990'lardan itibaren Türkiye'de kadın hareketi çoğulcu bir görünüm kazanmış, özgün feminist politikalar üretilmiştir”(2007: 19). Türkiye'deki toplumsal cinsiyete dayalı kadın-erkek eşitsizliğine karşı eylemleriyle sesini duyuran kadın hareketi ve içinde yer alan kadınların deneyimleri, 1990 sonrasında hem ulusal ve hem de yerel çeşitli sorunlar etrafında örgütlenen kadınlar, sivil toplum örgütlenmelerinin de temellerini atmıştır. KADER, Uçan Süpürge, Başkent Kadın Platformu, Gökkuşluğu Kadın Platformu gibi etkin kadın STK'ları oluşmuştur. 2000'li yıllar Türkiye'de genel anlamıyla bir sivil toplum alanının belirginleşmeye başladığı yıllar olmuştur. Bu süreç, sivil toplum örgütlenmelerinin önemini ortaya çıkarırken, bundan sonra bu tür oluşumların artacağına da işaret etmektedir.

2.1. Feminist Hareket

Batıda kadın hareketinin ortaya çıkışı, kadını dışlayan yeni kamusal alana bir tepki şeklinde olmuştur. Temelleri on yedinci yüzyılda İngiltere'de atılmış olan kadın hareketinin talebi, kadının erkeğe ait olan kamusal yaşam alanında yer almak istemesi olmuştur.

Feminizm, hem siyasal hem de günlük yaşamı dönüştürmeye çalışan, farklı bakış açılarını ve talepleri bünyesinde barındıran bir düşünce biçimidir. Çaha'ya göre Feminizm “temelde kadın ile erkek arasındaki iktidar ilişkisini değiştirmeyi amaçlayan siyasal bir harekettir. Kadın-erkek arasındaki ilişkiyi aile, eğitim, iş dünyası, siyasal hayat, kültür ve tarih gibi geniş bir yelpaze içinde sorgular” (2010: 55). Ataerkil yapı içinde kadınların eşitlik taleplerini daha önce olmadığı bir biçimde politik kılan belirli özellikler vardır. Çakır'ın kadınların mücadelesinin toplumsal boyut kazanmasına ilişkin yaklaşımına göre, kadınlar tarafından başlatılan tartışmaların bir toplumsal harekete dönüşmesinde üç faktör etkilidir. Bunlardan ilki, toplumun siyasal, ekonomik, sosyal ve düşünsel alanlarda köklü değişimler geçirerek belirli bir gelişme ve karmaşıklık düzeyine ulaşması; ikincisi, düşünsel alanda gerçekleştirilen eşitlik ve özgürlük taleplerinin kadına ilişkin yönünün gerçekte uygulanmaması ve bunun kadınlar tarafından fark edilmesi; ve üçüncüsü, kadınların bir kısmının sorunun çözümsüz olmadığı konusunda bilinçlenmeleri, bireysel düzeyde başlayan talepleri giderek örgütlü yapılara dönüştürerek hareketi başlatmalarıdır” (1996: 21).

Birinci Dalga Kadın Hareketi olarak adlandırılan feminizm, kadınlar tarafından hukuksal, ekonomik ve siyasal haklar elde etme mücadelesi etrafında gelişmiştir. Çaha'ya göre “Kendileri dışında formüle edilen toplumsal sözleşmeyle gelen sivil toplumun dışında kalmak istemeyen kadınlar, kamusal alanda kocaları tarafından değil bizzat kendileri tarafından temsil edilmeyi istediler. Bunun için Batı'da çok yoğun oy hakkı kampanyaları başlatıldı. Bu kampanyaların biricik talebi, dışlandıkları kamusal alanda kendilerine de bir yer açılmasıydı” (2010: 58). İkinci Dalga Kadın Hareketi olarak adlandırılan feminizmin esas gelişme noktasını 1960'lardaki öğrenci hareketleri oluşturmuştur. Çaha'nın belirttiği gibi bu tarihten sonra “feminizm hem teorik tartışmalarla hem de fiilen gerçekleştirdiği siyasal eylemlerle gelişme gösterdi. Kürtaj hakkı feminist eylem ve kampanyaların merkezi kavramıydı. Bu aynı zamanda ataerkil ideolojiye karşı savaşın da sembolü olarak kabul edildi. Bununla beraber cinsiyet ayrımının sadece birtakım toplumsal kalıpları getirmekle yetinmeyip aynı zamanda davranış kalıplarına ve kişilik oluşumlarına kadar yansıdığı işlenen konular arasındaydı” (2010: 59). İkinci Dalga Kadın Feminist Hareketi içindeki kadınlar özgürlük taleplerini yükselterek feminizmi bedenlerine, emeklerine ve kimliklerine sahip çıkma mücadelesi olarak tanımlamış ve hayatın her alanında cinsiyetçilikle mücadele etmeyi hedeflemişlerdir. Kadınlığı yücelten Üçüncü Dalga Kadın Hareketi ise, Çaha'ya göre “kadınlık ve insanlık arasındaki ilişkiye dikkat çekerek kadınlığın barındırdığı üstün değerleri insanlığa kazandırma amacına yönelmiştir. Doğrudan doğruya “kadınlık” gibi pozitif bir

değer etrafında yoğunlaşan bu kadın hareketi aynı zamanda kadınlığı “farklı” ve “özgün” bir kimlik kaynağı haline getirmeye çalışmaktadır. Özellikle post-yapısalcı ve post-modernist tartışmaların etkisi altında şekillenen bu kadın hareketi birinci ve ikinci dalganın aksine “siyasal” olmaktan çok, “felsefi” ve “kültürel” alanda var olmaya çalışmakta ve bu yönde tezler geliştirmektedir. Kadının fizyolojik yapısını ve yetiştirme sürecini referans alan bu kadın hareketi, kadının erkekten farklı bilişsel bir kognitif yapıya, farklı bir algı sürecine, farklı bir kişilik yapısına, dolayısıyla farklı bir bilgi çerçevesine sahip olduğunu ileri sürmektedir.”⁴

Kadın hareketi ve Feminist düşünce içindeki farklı yaklaşımlar ve gelişimindeki üç aşama dikkate alındığında, feminizmin bir tanımını yapmak yerine feminist söylemin ortak noktaları üzerinde durulabilir. Feminist söylemin merkezinde, kadınların ezilmişliği ve ataerkil sistemin eleştirisi yer almakta, ataerkilliğin toplumdaki kadın düşmanlığını ve cinsiyetçi düşünceyi ortaya çıkardığı kabul edilmektedir. Feminist söylem, kadınların ataerkil sistem içinde ezildiğini varsaymakta ve bu ezilmenin nedeni olarak da kadının bedensel özelliklerini göstermektedir. Ataerkil sistem içinde kadını bedeni yoluyla sömüren erkeklerin kadın bedenini kullanım hakkına sahip olmadığı, bu hakkın sadece kadınlara ait olduğu “bedenimiz bizimdir” sloganıyla ifade edilmiştir. Feministler 1960’lı yıllarda kadınların bedensel özellikleri ile sahip oldukları, ancak yine bedensel özellikleri nedeniyle yitirdikleri haklarını geri istemişlerdir. Bu dönemde feministler, bedenimiz bizimdir derken, toplumsal aşağılanmaya ve kadın bedeninin bir meta gibi görülmesine karşı çıkmışlardır.

Türkiye’de ilk feminist bilinç Osmanlı’nın son dönemindeki modernleşme faaliyetleri içinde varlık kazanmıştır. Son dönem Osmanlı modernleşmesi özellikle üst tabakadan ve yönetimle bağlantılı olan kadınları toplum sahnesine çıkarmıştır. Kurtuluş mücadelesine eklenen bu hareket, Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra tek parti iktidarı karşısında suskunlaşmış, merkezi gücün kontrolünde belli toplumsal görevler üstlenmiştir. Bağımsız bir bilincin oluşması açısından verimsiz geçen bu yıllardan sonra 1980’lerde bilinç edindirme çalışmaları sonucu özgünlük kazanan hareket, ataerkil yapının hiç sorgulanmayan mahrem alanlarını sorgulayarak, örgütlenmeler kurarak kampanyalar aracılığıyla sokağa çıkmış ve artık görünürlük kazanmıştır. Takip eden yıllarda kazanılanların kalıcılığını sağlayan kurumsallaşma faaliyetleri görülmüş ve devlet politikalarına yansımıştır. Tekeli’ye göre “Türkiye’de feminist hareket olayların, eylemlerin, taleplerin yoğunluğu bakımından iki ayrı döneme ayrılmaktadır. Bunlar, 1910-1920 arasında özgünlük kazanan daha sonra silikleşen ilk dönem ile 1980’lerden günümüze gelen ikinci dönem” (1998: 337). Tekin’in de belirttiği

---

⁴ Erişim: <http://www.fatih.edu.tr/omercaha/Makale>, Erişim Tarihi:01.04.2012

gibi “Türkiye’de ilk feministlerin gözünde kadınların kurtuluşu ülkenin kurtuluşuyla mümkündür, dolayısıyla o dönemin feminizmi, dönemin temel akımlarıyla iç içe geçmiştir. İkinci dalga feminizminde ise kadın kimliği, temel akımların belirledikleri kimliklerin önüne geçmiştir. Feministlerin, devlet ya da parti programlarına mesafeli olmaları feminist hareketin daha çok küçük gruplarla formel olmayan örgüt yapılarıyla sınırlı olmasını getirmiştir” (2007: 59).

1980 sonrası Türkiye’inde meydana gelen toplumsal ve siyasal değişimler feminizmi de dönemin toplumsal sahnesine yerleştirmiştir. Koray’a göre “Geçmişte genel olarak mevcut siyasal ve idari örgütlenmeler paralelinde veya onların himayesinde kurulan ve kadının evdeki rolüne benzer bir rolü kamu yaşamında da oynamasını özendiren kadın derneklerinin yerini, özellikle 1980 sonrasında, kadın adına bir şeyler isteyen, bunların mücadelesini veren örgütlenmeler almıştır” (1998: 362). Türkiye’de de 1980 yılında başlayarak kadın haklarını savunan birçok dernek, kuruluş ve yayın organı kurulmuş ve bu alanda yazılmış birçok kitap Türkçe’ye çevrilmiştir. Kendini feminist olarak tanımlayan kadınlar 1983 yılında haftalık ‘Somut Dergisi’nde Feminist bir sayfa çıkarmışlar, 1983 sonlarında ise ‘Kadın Çevresi’ adında bir yayıncılık, hizmet ve danışmanlık şirketi kurmuşlardır. Tekin (2007) 1980’ler boyunca yayınladıkları dergilerle seslerini duyuran kadınların aynı zamanda sokaklarda da görünmeye başladıklarını, farklı söylemlere sahip olmalarına rağmen, ortak hareket eden eşitlikçi, sosyalist ve radikal feminist grupların birlikte bir takım sokak eylemleri, kampanyalar ve gösteriler gerçekleştirdiklerini belirtmektedir. 1982-1990 yılları arasında öncelikle İstanbul ve Ankara gibi büyük kentlerde az sayıda küçük grupların katıldığı ama anlamlı bir dizi eylem yapılmıştır.

Kılıç’ın belirttiği gibi “1982’de İstanbul’da YAZKO tarafından Gazeteciler Cemiyeti’nde düzenlenen sempozyumla "feminizm" kamuoyu önünde ilk kez açıkça savunulmuştur” (1998: 355). Feminist kadın dernekleri Türk kadınına seçme ve seçilme hakkının verildiği 5 Aralık gününü Kadın Günü olarak her yıl büyük törenlerle kutluyorlardı. Daha sonra 1986 yılından itibaren onlar da batıdaki feministlerin kutladığı 8 Mart’ı Dünya Kadınlar Günü olarak kutlamaya başlamışlardır. 1987’de 8 Mart Dünya Kadınlar Gününde “Feminist” dergisi çıkmaya başlamıştır. Yine 1987 yılında “Dayağa Karşı Dayanışma” kampanyası açılırken, diğer taraftan Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği (AKKD) kurulmuştur. Savran’ın belirttiği gibi “1 Mayıs 1988’de Sosyalist Feminist Kaktüs Dergisi çıkmıştır. Ocak 1989’da da Ankara’da Kadın Dayanışma Derneği, 1990 yılında ise Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı kurulmuştur” (2005: 119). Çaha’ya göre kadına yönelik şiddetle mücadelede ilk kurumsallaşma çabaları sonucunda “1980’den sonra siyasal partilerin programına yoğun bir

biçimde giren feminist talepler, resmi çerçevede de bu yönde politikaların oluşmasında etkili olmuştur. Aile Araştırma Kurumu, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı gibi atılımlar bu etkinin uzantılarıdır. Devletin, kadınların talepleri karşısında yeni uygulamaları başlattığının en önemli göstergesi, 1990'lı yılların başında valiliklerce kutlanması zorunlu hale gelen 8 Mart Dünya Kadınlar Günü uygulamasıdır" (2003: 269). 1997 yılında kurulan KA-DER (Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği) de kadın hareketi içinde kurumsallaşmayı göstermek açısından önemli bir örgüttür. Bu çabaların tümü dönemin önemli bazı kadın hareketi kazanımları olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Tüm bu kazanımlara rağmen, Türkiye' de feminizmin, ataerkil yapıyı kadın bakış açısıyla tam olarak dönüştüremediği söylenebilir. Ancak, geldiği nokta ve kazanımları dikkate alındığında, önemli bir toplumsal aktör olduğu bir gerçektir.

Feminist kadınlar 1980'li yıllar boyunca Türk kamuoyunda dikkat çeken eylemlere imza atmalarına rağmen Çaha'ya göre "sınırlı sayıda bir kadın grubuna ancak ulaşabildiler. Feminizmin etkinlik alanı geniş kadın kitleleri olmaktan çok, dar üniversite çevreleri, sanat ve siyaset çevreleri olmuştur. Bunun en temel nedenlerinin başında feminist kadınların Türk kadınının yerel sorunlarına karşı kayıtsız kalması, daha çok "cinsel özgürlükle" sonuçlanabilecek tarzda bir söylem dizisi geliştirmesi olmuştur. Buradan hareketle feminist kadınlardan bir kısmının 1980'li yıllar boyunca Türkiye'de kız öğrencilerin üniversitelerde yaşadığı "türban yasağına" karşı kayıtsız kalmayı yeğledikleri gözlenmiştir. Feminist hareketin, Türkiye'de yaşayan kadınların yerel sorunlarına karşı ilgisiz kalması ve Batıdaki feminist söylemleri tekrar etmenin ötesine gidememesi bu hareketi 'asotik ve elitist' bir hareket olmaktan kurtaramamıştır.⁵" Seçkin feminist kadınların bu tavırlarına rağmen başlatmış oldukları bu hareket, kadın konusunu özellikle de entelektüel çevrelerde 1980'li yılların en önemli, en hararetli ve en canlı konusu haline getirmiştir. Bu yıllarda medyada, sanat çevrelerinde, sinema dünyasında kadın konusu en fazla işlenen konular arasında yerini almıştır.

Sonuç olarak Tüm gelişmelere paralel olarak devlet nezdinde de kadın konusu ve kadın-erkek eşitliği daha fazla konuşulmaya başlanmıştır. Çaha'nın da belirttiği gibi "Karanlıkta kalan ve arka sokaklarda yaşanan kürtaj, dayak, evlilik içi cinsel taciz, tecavüz, sarkıntılık, iffet, bekaret, flört, kadın cinselliği, aile içi şiddet, ailedeki eşitsiz işbölümü, aile yaşamındaki ast-üst ilişkisi, vb. konular feminist hareket içinde gündeme gelmiş ve

---

⁵ Erişim: <http://www.fatih.edu.tr/omercaha/Makale>, Çaha, Ö., *Türkiye'de Kadın Hareketinin Tarihi: Değişen Bir Şey Var mı?*, Erişim: 23.04. 2011

kamuoyunun gündeminde geniş bir tartışma alanı bulmuştur” (2003: 268). Bu döneme damgasını vuran Feminist akımın söylemlerini ve taleplerini genel olarak şu şekilde özetleyebiliriz: Kadınları özel alan olarak nitelendirilen ailenin dışına çıkarma, kamusal hayatta erkekle tam anlamıyla eşit statüye kavuşma, kadın aleyhine mevcut olan hukuksal normları tespit edip bunların üzerine gitme ve geleneksel ataerkil kültürü sorgulama.

2.2. İslamcı Kadın Hareketi Ve İslami Feminizm

Batı’da başlayarak hızla tüm dünya ülkelerini etkisi altına alan Feminist Hareket, uygulamadaki farklılıklara rağmen Türkiye’ de etkisini sürdürmektedir. Kadınların iş hayatında, ev yaşantılarında, ailede, sosyal mekanlarda ikincil planda tutulmaları, özgürlüklerinin kısıtlanmasına karşı yürütülen kadın hakları söylemi, Türkiye bağlamında örtülü kadınları da içine alarak alanını genişletmektedir. Çok partili hayatın başladığı 1950’li yıllarda, Türkiye’de baş gösteren politik ve ideolojik ayrışmalar, ülkede yükselen dinsel hava, doğal olarak kamusal alanda, modern kurumlarda yer alan bir kısım İslamcı kadınları da etkilemiştir. Çaha’ya göre “Demokrat Parti’nin geliştirdiği özgürlükçü politikalarla üzerindeki baskıdan kurtulan İslamcı gruplar giderek, ‘okumaya’ ve ‘siyasetle ilgilenmeye’ başlamışlardır” (2010: 306). İslami kaynakların -Kuran, Hadis, Tefsir, Fıkıh, Siyer vs.- Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Türkçe’ ye çevrilmesi İslami kesimlerin aynı zamanda İslam’ın ana kaynaklarıyla tanışmasını da sağlamıştır. 1950’lerde ve 60’larda kadınlar arasında bireysel düzeyde baş gösteren dine yönelme ve tesettüre bürünmenin devlet tarafından sert biçimde cezalandırılması -eğitim kurumlarındaki türban yasağı- Çaha’nın da ifade ettiği gibi “toplumsal düzeyde bu konuya karşı bir ilgiye ve hatta bir dirence yol açmıştır. Ancak 1960’lı ve 70’li yıllarda ülkede yaşanan iç çatışma, başörtüsü sorunu etrafında derinden derine oluşan bu ilgiyi ve direnci ikinci planda bırakarak görünmez kılmıştır” (2010: 309). İslami kesimde, 1970’lerden itibaren kız çocuklarını okutmaya dönük bir eğilim ortaya çıkmıştır. Ancak bu eğilimin yansıdığı iki eğitim kurumu İmam Hatipler ile Kur’an Kursları olmuştur. Bu tarihlerde etkin biçimde faaliyet gösteren cemaatler ve siyaset sahnesine çıkan Milli Selamet Partisi kadınının eğitimine ve tesettüre özel bir önem vermişlerdir.

1970’lerde İslami kesimdeki kadınlarda da kadın konusuna bir yönelme olmuştur. Çaha’nın ifade ettiği gibi “Birleşmiş Milletlerin 1975 yılını Kadın Yılı olarak ilan etmesi, diğer kesimler üzerinde olduğu gibi, İslamcı kesimler üzerinde de derin bir etki bırakmış, kadın konusuna karşı uyanan ilginin giderek artmasına yol açmıştır. Bununla birlikte,

siyasette aktif hale gelmekle kadınlar değişik siyasal grupların gündemine girmişlerdir. 1970'lerde derinleşen ve çatışmaya dönüşen siyasal ayrışmanın ön saflarında erkekler bulunmakla birlikte, sahnenin arka planında kadınlar da yerlerini almıştır” (2010: 311). İslamcı kesimlerde kadın konusuyla ilgili esas ivme 1980'lerden sonra gelişmiştir. 1980 sonrasında genel olarak dünyanın birçok yerinde olduğu gibi, Türkiye’de de “dindarlaştırma” yönünde bir eğilim yaşanmıştır. 1980'lere gelindiğinde kadının tesettürüyle kamusal alanda yer alma isteği İslami kesimleri devletle karşı karşıya getirirken, başörtüsünü de resmi ideolojinin nabzının attığı bir alan haline getirmiştir. Başörtüsü zaman içinde laikliğin tanımlanma zeminine dönüşmüştür. Başka bir deyişle, laiklik giderek başörtüsü üzerinden tanımlanmaya başlamıştır.

Çaha'nın belirttiği gibi “1960'lara kadar alt sınıflar düzeyinde yaygın olan dinsel değerlerin ve sembollerin, giderek Türkiye'nin orta ve hatta üst sınıfından insanlar tarafından da paylaşıldığına tanık olunmuştur. Dinsel sembolün kadınlar cephesindeki yansıması olan 'başörtüsü', doğal olarak ülkenin modern kentlerinde, modern semtlerinde, mağaza vitrinlerinde, tatil beldelerinde, hatta podyumlarda kendine yer bulmuştur” (2010: 312). İslamcı kadınlar, modern kurumlarda yer almaya çalışırken, geleneksel ve dinsel değer olarak örtülerini de korumaya çalışmışlardır.

1990'lara gelindiğinde kamusal alanda dikkat çekmeye ve ön plana çıkmaya başlayan kadın hareketi, başörtüleriyle kamusal yaşamda yer almak isteyen geleneksel muhafazakar kadınların başlattığı hareket olmuştur. Bu kadınlar yaygın dünyasında, siyasal partilerde, derneklerde ve vakıflarda dikkat çeken bir varlık göstermişlerdir. Geleneksel muhafazakar kadınlar bir yandan Türkiye'nin siyasal yaşamına aktif siyasal bir dinamizm katarken, bir yandan da başta üniversiteler olmak üzere kamusal kurumlarda var olma hakkı için mücadele etmişlerdir. Devlet siyasetinde gerek erkek hegemonyası yüzünden, gerekse başörtüsü sorunu ile geri plana itilen başörtülü kadınlar, kimi zaman erkeklerin desteğini alarak kimi zaman da sadece kendi hemcinsleriyle birlikte bir kurumsallaştırma yaratmaya başlamışlardır. Bu kuruluşların büyük bir kısmı sosyal yardım ve dayanışma adı altında işlev gören fakat aynı zamanda politik özelliği olan dernekler biçiminde tezahür etmiştir. Esas itibarıyla kurumsallaştırma yardım ve dayanışma şeklinde başlamıştır. 1988 yılında üniversitelerde örtünen ilk kadın kuşağı olan Gülsen Ataseven, Mukaddes Çıtlak, Fevziye Nuroğlu ve Sabahat Boynukalın gibi kadınlar tarafından kadını sosyal, siyasal ve ekonomik yönden güçlendirmek ve statüsünü geliştirmek için kurulan Hanımlar İlim ve Kültür Derneği (HEKVA), 28 Ocak 1991'de insan haklarını savunmak için kurulan Mazlum-Der, 1993 yılında kurulan Hazar Grubu (2006 yılında Hazar Eğitim, Kültür ve Dayanışma Derneği

olarak yeniden yapılandırılmıştır), 11 Ekim 1995'te geleneksel kadın imajını masaya yatırmayı hedef alan Hidayet Şefkatli Tuksal ve arkadaşları tarafından kurulan Başkent Kadın Platformu, 1999 Şubat'ında Haksöz Dergisi etrafında şekillenerek kurulan ve anti-empyrist muhalefeti İslami bir perspektifle gerçekleştiren Özgür-Der ve 15 Şubat 1999'da başörtüsü yasağı yüzünden ayrımcılığa uğrayan çeşitli meslek gruplarından kadınlar tarafından kurulan AKDER (Ayrımcılığa Karşı Kadın Hakları Derneği) ve İstanbul'da faaliyet gösteren kadın kuruluşlarını bir araya getiren İstanbul Gökkuşu Kadın Platformu İslamcı kadınların aktif rol oynadığı STK'lar içinde dikkat çekenlerdir. Ankara'da kurulan Başkent Kadın Platformuna üye kadınlar, din, modernlik, sivil hareket, feminizm gibi farklı ve çok sayıda kavramın bir araya getirildiği bir çerçeve etrafında örgütlenmekte ve mücadele etmektedirler. Çaha'nın da belirttiği gibi "Platformun amacı, kadınların mevcut durum ve problemlerini tespit ederek onların fikri, siyasi, hukuki, psikolojik, sosyal ve ekonomik varlığını geliştirecek alternatif görüşler, teorik ve pratik çözümler üretmek, kadınlar arası diyalog, iletişim ve dayanışma sağlamak, farklı gruplardan kadınları bir araya getirerek ortak yararlar doğrultusunda çalışmalar yapmak şeklinde açıklanabilir" (2010: 331). Ankara'da Hülya Şekerci başkanlığında kurulan Özgür-Der tüm Türkiye'de başörtüsü eylemleri silsilesi oluşturacak kadar çok eylem düzenlemiştir. Ramazanoğlu'na göre "1980'li yıllarda tesettürlü kadınlar verdikleri bu mücadelede feminist kadınları hiçbir aşamada yanlarında bulamamışlardır" (2000: 152). Türkiye'de feminizmin oluşturduğu haklar ve özgürlükler söyleminin iki kutba ayrıldığı söylenebilir: Kendilerini laik olarak tanımlayan kesim ve İslamcı olarak tanımlayan kesim kadınları. Yaklaşımlarında farklılıklar olsa da, aslında her iki kesimin de hak ve özgürlükler mücadelesindeki talepleri örtüşmektedir. İslami kesim kadınları hak ve özgürlük taleplerine, örtüleri bağlamında yaklaşmakta, ancak örtünerek özgür olduklarını belirtip bu özgürlüklerinin ellerinden alınmamasını talep etmektedir. Laik kesim kadınları ise, örtünmelerinin kendilerini ikinci sınıf insan yaptığını ve dolayısıyla özgürlüklerini kazanmalarına engel oluşturduğunu ileri sürmektedirler. Çeşitli İslami dergilerde, yayın organlarında, kamusal mekanlarda kadınlar seslerini duyurmaya başlamıştır. İslamcı kesimde kadın yayınlarının ortaya çıktığı yıllar 1980'li yıllar olmuştur. 1980'lerde çıkan ilk dergi "Kadınların Kaleminden Kadın Erkek Herkese" sloganıyla yayınlanan *Mektup* dergisidir. Mektup Şubat 1985 tarihinden itibaren aylık olarak yayın hayatına başlamış ve yirmi yıl boyunca kesintisiz olarak yayınlanmıştır. Bu dergi dışında Nisan 1985'te Kadın ve Aile, 1988 yılında Bizim Aile, Ocak 1994 yılında Sena, Mart 1995 yılında Kadın Kimliği, Zaman gazetesi tarafından Aralık 2002 tarihinden itibaren haftalık olarak Ailem dergisi İslamcı kesim tarafından yayınlanan dergilerden sadece bazılarıdır. Sibel Eraslan (2002),

1990’larda İslamcı kadınlar tarafından çıkarılan yirmi yedi dergi olduğunu belirtmektedir. Bu dergiler genel olarak, kadının ev içindeki durumu, iyi bir eş ve annenin nasıl olması gerektiği, çocuk bakımı, kadın sağlığı, hamilelik, dinsel ibadetler, ev işleri, beslenme, dekorasyon ve çalışma hayatında olan kadınların yaşadıkları sıkıntıları ele almaktadırlar. Ayrıca feminist hareket içinde dile getirilen cinsel özgürlük, boşanma serbestisi, kürtaj gibi konulara hem mesafeli durmakta hem de eleştirel bir bakış açısı ile yaklaşmaktadırlar. Bu anlayışta olan dergiler, Çaha’ya göre “kadınlara ev hanımlığı ve anneliği ana görev olarak uygun görmekle birlikte, kadının okuyup kendini geliştirmesinden yanadır. Okumuş, kültürlü kadının daha iyi bir anne ve çocuğunun öğretmeni olabileceği anlayışı hakimdir” (2010: 339). Fakat bunun yanında Kadın Kimliği dergisi farklı bir bakış açısıyla bir grubun sesi olmamaya özen göstermektedir. Örneğin Aynur İlyasoğlu, Nilüfer Göle, Ümit Meriç, Nuray Mert ve Perihan Mağden gibi feminist, sosyal demokrat ya da muhafazakar kimliği ile bilinen isimlerin yazılarına da bu dergide yer verilmektedir.

İslamcı kadınlar aynı zamanda, İslam’ın altın çağı olarak gördükleri “Asr-ı Saadet” dönemini örnek göstererek kadınların hiçbir sorunu olmadığını, kadınların ezilmediğini savunmuşlardır. Çeşitli sivil toplum kuruluşları aracılığıyla İslamcı kadınlar kamusal hayatta seslerini duyurmaya, örtüleri ile görünürlük kazanmaya başlamıştır. İslam ve kadın konusu üzerindeki tartışmalar uzun bir geçmişe sahip olsa da İslamcı feminizm kavramı oldukça yeni kullanılan bir kavramdır. İslam’ın temel prensipleri ve Hz. Peygamberin kadınlarla diyalogunu kendine model alarak görüş bildiren bir yaklaşım olan İslamcı feminizmde, erken dönem İslam tarihi ve İslam toplumundaki kadınların yaşamlarına vurgu yapılarak kadın hakları tartışılmaktadır. Çaha’nın da belirttiği gibi “İslami feminizm kavramı, 1990’larda İran ve Arap kökenli bazı akademisyen ve yazarların literatüre kazandırdığı bir kavramdır” (2010: 343). 1990’lı yıllardan itibaren kullanılmaya başlanan bu kavram üzerindeki tartışmalar halen devam etmektedir. Bu tartışmalarda daha çok İslam ve feminizmin birbiri ile uyumlu olup olmadığı konusu ön plana çıkmıştır. İslam ve feminizmin birbiri ile bağdaşmayacağını düşünen görüşler olduğu gibi feminizm ve İslam kavramlarının birbirini dışlamadığını iddia eden görüşler de bulunmaktadır. Çaha’ya göre “İslamcı feministler, başta Kur’an olmak üzere İslam’ın tüm kaynaklarını (hadis, fıkıh, tefsir, siyer vs.) kurgulama gelen bağlamından çıkarıp adalet ve eşitlik temelinde kadın bakış açısıyla yeniden yorumlamak isterler” (2010: 346). Feminist hareketin etkisi altında muhafazakar İslami kesimde de geleneksel rollerini sorgulayan entelektüel kadınların feminist bir söylem geliştirdikleri dikkat çekmiştir. Türkiye’de İslam kültürü içinde yer alan ve kadın konusunda yazan kadınlar, İslamcı feminist olmadıklarını açıkça belirtmelerine rağmen yine de bu şekilde değerlendirilmektedirler. Bu

kesimdeki erkek aydınların da muhafazakar-İslami kesimdeki feminist kadınlara karşı sol aydınlar kadar sert bir reaksiyon gösterdikleri gözden kaçmamıştır. Örneğin, Nazife Şişman açıkça kendisini bir feminist olarak görmediğini belirtmesine rağmen, yine de İslamcı feminist olarak tanımlanmıştır. Aynı şekilde Sibel Eraslan siyasi tecrübesi dikkate alınarak feminist olarak nitelendirilmektedir.

İslamcı feminist söylem olarak nitelendirilen yaklaşımda İslami kaynakların yeniden yorumlanmasının ön planda olduğu söylenebilir. İslami feminizmi savunanlar, Çaha'nın belirttiği gibi "adalet ve eşitlik içeren tezlerinin Kuran'ın ruhuna daha uygun olduğunu savunmaktadırlar" (2010:345). İslamcı feminist söylemin temel argümanı, Kuran'ın bütün insanların eşitliği prensibine dayanmaktadır. Ancak İslamcı feministler, bu eşitlik prensibinin ataerkil düşünce ve uygulamalarla engellendiğini ve bu sebeple de Kuran'ın kadın-dostu bir bakış açısıyla yeniden yorumlanması gerektiğini savunmaktadırlar. Örneğin, Sisters in İslam (SIS) grubu, feminist terminolojiyi kullanarak tefsir çalışmaları yapmaktadır. İslamcı feministler, Kuran'a genellikle kadın haklarının bir dokümanı olarak bakmaktadır. Feminist yorumlarda, Kuran'daki toplumsal cinsel eşitliğe vurgu yapılmıştır. İslamcı feministlere göre Kuran'daki bu toplumsal cinsel eşitlik, yaygın ataerkil kültürlerin etkisini yansıtan tefsir külliyatlarında görünürsüzlüğünü yitirmiştir. Buradan hareketle İslam'ın kadınların gözüyle yeniden yorumunun mümkün olduğunu savunmaktadırlar.

İslamcı kadın hareketi içindeki çalışmaları ile ön plana çıkan Sibel Eraslan, Nazife Şişman, Cihan Aktaş, Yıldız Ramazanoğlu, Fatma Barbarosoğlu, Mualla Gülnaz, Ayşe Böhürler ve Nihal Bengisu Karaca gibi araştırmacı ve yazarlar "feminizm" kimliğine mesafeli durmaktadırlar. Örneğin Sibel Eraslan, İslami feminizm kavramlaştırmasının kadın bedeni üzerinden üçüncü dünya ülkelerini modernleştirme çabasının bir parçası olduğunu ileri sürer (Aktaran Akagündüz: 2006: 25). Çaha'ya göre "Feminizmin erkek düşmanlığı, sınırsız cinsel özgürlük ve aileye saldıran bir hareketle özdeşleşmesi düşüncesi, İslamcı kadınların feminist kimliğe mesafeli duruşuna yol açan ana neden olduğu söylenebilir. İslamcı kadınların, feminizmle aralarındaki mesafeye ve ayrılık noktalarına özenle dikkat çekmelerine rağmen, feminizmin çekim alanından kurtulamadıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Feministlerin kullandığı jargonu, dili, kavramları, hatta bakış açısını giderek yaygın olarak kullandıkları görülmektedir. İslamcı kadınlar arasında giderek yaygınlaşarak kullanılan kadın kimliği, bilinç yükseltme, kadın sorunu, kadın hakları, kadının insan hakları, kadın bakış açısı, kadının ezilmişliği, kadınca varoluş gibi birçok kavramın feministlerden alındığını söylemek yanlış olmayacaktır" (2010: 351-356).

Sonuç olarak, İslamcı kadınların kamusal yaşam alanında yer alma çabaları, geleneksel İslami anlayışı aşındırmakla birlikte, Müslüman kadına kendi ayakları üstünde durma imkanı sağlamaktadır. Türkiye’de Tanzimat’tan bu yana süregelen ve Cumhuriyet döneminde etkisi artan, batılı değerler üzerine inşa edilen modernleşme anlayışının aslında İslamcı kadın hareketiyle de bir değişime uğradığını söyleyebiliriz. Kısaca ifade etmek gerekirse, kadının kamusal alana çıkması konusunda önemli bir değişim ve dönüşüm yaşamış olmasına rağmen, İslamcı kesimin hala geleneksel bilinçaltından tam olarak kurtulamadığı söylenebilir.

III. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

3.1. Araştırma Problemleri

Bu araştırmanın temel problemi, modernliğin İslami kimliğe sahip STK'ların kadın kollarında faaliyet gösteren kadınların yaşam algıları ve pratikleri ile tutum ve davranışları üzerindeki etkileri ile bu etkilere bağlı olarak kadınların yaşam algıları, pratikleri, tutum ve davranışlarında yaşanan değişim ve dönüşümleri incelemektir.

Söz konusu genel problem daha somut olarak aşağıdaki alt problemler biçiminde ifade edilebilir.

1. İslamcı kadınlar, başörtüsü sorunu başta olmak üzere eğitim haklarının kısıtlanması ve mesleklerini icra edemiyor olmaları gibi sorunlardan nasıl etkilenmektedirler?
2. İslamcı kadınların başörtü deneyimlerinde başta babaları olmak üzere ailenin ve diğer yakın çevrenin etkileri var mıdır?
3. Başörtüsü takma süreçlerinde özellikle 90'lı yıllarda İslamcı kadınlar çevrelerindeki resmi ve sivil kurum, kuruluş ve kişilerden ne tür tepkiler almışlardır?
4. Özgürlük, eşitlik ve bireysel haklar bağlamında İslamcı kadınlar başörtüsüne ne tür anlamlar yüklemektedirler?
5. İslamcı kadınlar kendi mücadele anlayışları ve söylemleri dışındaki diğer kadın mücadele ve söylemlerini özellikle de feminist söylemi nasıl algılamakta ve feminizme karşı nasıl bir tutum sergilemektedirler?
6. İslamcı kadınlar kamusal alandaki varlıklarını hangi tür İslami referanslara başvurarak meşrulaştırmaya çalışmaktadırlar?
7. İslamcı kadınlar geleneksel olarak kendilerine biçilen eş ve annelik rolleri ile kamusal alandaki mücadele ve etkinlikleri arasındaki ilişki ve çelişkiyi kendi İslami anlayışları çerçevesinde nasıl değerlendirmektedirler?
8. İslamcı kadınlar günümüzün egemen tüketim, eğlence ve alışveriş pratiklerini ve normlarını nasıl algılamaktadırlar, bu pratik ve normlara karşı nasıl bir tutum sergilemektedirler?
9. Faal üyeleri oldukları STK'lar İslamcı kadınların yaşam algıları ve pratikleri üzerinde ne türden bir değişim ve dönüşüm yaratmaktadır?

3.2. Araştırmanın Evreni Ve Örneklemi

Bu araştırmanın evreni 2011 yılında Van kent merkezi sınırları içinde faaliyet gösteren İslami bir kimliği sahip Sivil Toplum Kuruluşları ile bu kuruluşların faal kadın üyelerini kapsamaktadır. 2011 yılında Van kent sınırları içinde faaliyet gösteren yedi sivil toplum kuruluşunun adları şu şekildedir: 1) Gök Kuşağı Eğitim, Kültür ve Yardımlaşma Derneği; 2) Anadolu Gençlik Derneği; 3) Mazlum-Der; 4) Umut Işığı Derneği; 5) Kardelen Kadın Derneği; 6) İnsan-Der; 7) Sevgi Kadınlar Derneği. Bu araştırmanın tasarımı başlangıç aşamasında, adı geçen sivil toplum kuruluşlarının edilgen veya pasif üyelerinden çok, bu kuruluşların her birinin en aktif kadın üyeleri arasından eşit sayıda kadınla derinliğine mülakatların yapılması planlanmıştır. Ancak bu derneklerin bazılarındaki aktif kadın üyeler özel nedenlerden dolayı mülakatlara katılmayı uygun bulmadıkları için veri toplama aşamasında mülakat yapılacak olan kadın üye örnekleminin oluşturulmasında bazı sınırlılıklarla karşılaşmıştır. Söz konusu sınırlılıklardan dolayı araştırmanın kadın örneklemini, yedisi Gök Kuşağı Eğitim, Kültür ve Yardımlaşma Derneğinden, biri Anadolu Gençlik Derneğinden, dördü Mazlum-Der'den, dördü Umut Işığı Derneğinden, beşi Kardelen Kadın Derneğinden, üçü İnsan-Der'den ve ikisi Sevgi Kadınlar Derneğinden olmak üzere toplam yirmi altı (26) aktif kadın üyeden oluşmaktadır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Bu araştırma temel özellikleri itibariyle niteliksel bir çalışma olan bu araştırmanın verilerinin toplanması sürecinde araştırmanın temel kuramsal çerçevesi ve sayıltıları ışığında alandaki uzman kişilerin görüşlerine de başvurulmuş yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar aracılığıyla ihtiyaç duyulan veriler toplanmaya çalışılmıştır. Mülakatlar her bir kadın üyeden önceden alınan randevu sonucu kadın üyelerin her birisinin koşullarına uygun mekanlarda gerçekleştirilmiştir. Mülakatlarda sorulan sorular ve alınan yanıtlar kullanılan ses kayıt cihazı aracılığı ile toplanmış daha sonra deşifre edilerek yazılı metine dönüştürülmüştür. Mülakatlardaki sorular iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, kadınların sosyal, ekonomik, demografik ve evlilik durumları ile ilgili soruları içerirken, ikinci bölüm ise kadınların dernekteki etkinlikleri, gündelik yaşam pratikleri, üretim ve tüketim alışkanlıkları, siyasi tutum ve algıları, İslam dinini kavrayış ve İslam dininin günümüzdeki yorumlanma biçimleri ile ilgili algı ve tanımlamaları ile modernliğe karşı

duruşlarını içeren sorular ve bu sorulara verilen yanıtlardan oluşmaktadır. Derinlemesine mülakatlarda yer alan tüm soruların daha detaylı bir listesi ekler bölümünde sunulmuştur.

3.4. Veri Çözümleme Teknikleri

Bu araştırma ses kayıt cihazı ile yapılan derinlemesine görüşmeler sonucunda sorulan sorulara verilen yanıtlar deşifre edilerek yazılı metinlere dönüştürülmüştür. Daha sonra görüşmecilerin her soruya verdiği yanıtlar bir takım anahtar terimlerden hareketle çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu çözümlenmeler boyunca anahtar terimler üzerinden görüşmecilerin verdikleri yanıtlar arasındaki birleştirici ve ayrıştırıcı noktalar saptanmaya çalışılmıştır.

VI BÖLÜM: İSLAMCI KADINLARIN SİVİL ÖRGÜTLENME PRATİKLERİ: VAN ÖRNEĞİ

4.1. İslamcı Kadınların Başörtü İle Olan İmtihanı

Bu bölümde İslamcı kadınların başörtü süreçlerinde ailelerinin etkisi, başörtüsünün onlar için ne ifade ettiği, başörtü taktıkları süreçte ne tür tepkilerle karşılaştıkları, Türkiye'deki başörtüsü yasağının bu kadınların hayatlarını nasıl etkilediği ve son olarak da bu sorunun bir kadın hakkı sorunu olarak değerlendirilip değerlendirilmediği gibi konular Van kent merkezinde İslami kimliğe sahip olan 7 dernekte gönüllü ve aktif olarak çalışan 26 kadının vermiş oldukları cevaplar doğrultusunda değerlendirilmeye çalışılmıştır. Üyelerin konuya ilişkin sorulara verdikleri yanıtlar ve bu yanıtların çözümlenmesini içeren tartışmalar aşağıda sunulmuştur.

4.1.1. İslamcı Kadınların Başörtü Süreçlerinde Ailenin Etkisi

Kendileriyle görüşmeler yapılan İslamcı kadınların başörtülerini kendi öznel iradeleriyle ve bilinçli olarak mı yoksa yetiştirildikleri ailelerdeki ebeveynlerin zorlamaları doğrultusunda geleneksel bir anlayışa bağlı olarak mı takmaktadırlar? Başörtü takmanın arkasında yatan bireysel veya ailesel faktörlerin sorgulanmasına ilişkin olarak görüşme yapılan kadınların verdikleri yanıtlar aşağıda sunulmuştur.

Örneğin Kardelen Derneği üyesi 39 yaşındaki lise mezunu H isimli üye başörtü takmasının arkasında yatan nedenleri şu şekilde ifade etmektedir:

Özellikle de babamın yönlendirmesi ile çok ciddi şekilde İslami bilgi ile yoğunlaştım. "Kızım örtün, İslam'ın kuralıdır." derdi. Babamın bu yönde üzerimizde çok etkisi oldu ama babam baskı yapmazdı. Kendi kararım, okularım ve edindiğim İslami bilgiler ışığında örtündüm.

İlahiyat mezunu bir din görevlisinin kızı olan Gökkuşuğu Derneği üyesi 23 yaşındaki lise mezunu S isimli üye ise din ve örtünme ile ilişkisinin başlangıcını şu şekilde ifade etmektedir:

Küçüklüğümüzde babam bizimle çok ilgileniyordu. Özellikle de dini eğitimi çok önemsiyordu ve bize İslam'ı öğretti. Allah razı olsun. Babamın bize verdiği bu eğitim sanırım çok etkili oldu bizim üzerimizde. Babam İlahiyat mezunu ve şu an imamlık

yapıyor. En çok Ali Şeriatî'nin kitaplarını okudum. Ayrıca Seyyid Kutup, Mustafa İslamoğlu okuyordum. Emine Şenlikoğlu'nun ve Ahmet Günbayıldız'ın romanlarını okurdum. Dergi olarak bazen Semerkant okurdum. Menzil cemaatinin Semerkant dergisi elime geçiyordu, böylece bazen takip ediyordum. Onun dışında bir de Mektup dergisi vardı. Tüm bunlar bilinçli olarak örtünmemi sağladı. Batılı yazarları o dönemlerde hiç okumadım. Babam onları hiç sevmiyordu ve okumamızı da istemiyordu. 18 yaşında çarşaf giydim çünkü diğer örtülerin bu kadar rahat olmadığını düşünüyordum. Daha çok özgür olmayı istiyordum. Dışarıda daha rahat olayım diye çarşaf giymiştim.

Umut Işığı Derneği üyesi 36 yaşındaki lise mezunu M isimli bir başka üye ise ailesinde başörtüsü takılmasının gereği ile ilgili gelişmeleri şu şekilde aktarmaktadır:

Ben çok küçüktüm işte çevrede söylentiler oluyordu “Kız çocukları başlarını örtmelidir, şunu yapmalıdır, bunu yapmalıdır”. Benim ablam küçükken örtünmüştü farkına varmadan. Bana da babam aynı şeyi yapmaya çalıştı. “Sen de örtüneceksin ablan gibi” dedi. Ben küçücük bir eşarp bağladığımı hatırlıyorum ve babam daireye gittiği zaman atıyordum. Sonra gelmeye yakın bağlıyordum.

Mazlum-Der üyesi 41 yaşındaki ilkokul mezunu S isimli üye başörtüsü takmasının başlangıcını aşağıdaki şekilde ifade etmektedir:

İslami okumalara başlamadan önce de ailemde geleneksel olarak örtünüyordum. Aslında ben kendimi bildim bileli örtülüüyüm. Sürekli başımda geleneksel yazma vardı. Oyun oynarken bile. Büyüdükçe açmaya meyil ederdim ama babam izin vermezdi. İslam'ı öğrendikten sonra daha bilinçlendim bir tek saçımın telini dahi göstermemeye, haremlik-selamlık yaşamaya başladım. Bu defa da babamlar baskı yapmaya başladılar. “Bu kadarına ne gerek var” diyorlardı. Üniversite mezunu olan ağabeyimin katkılarıyla ilkokul diploması aldım. Babam erkeklerin de okumasını istemezdi. Okuma-yazma bilmeleri yetiyordu. O zaman bize çok ağır geliyordu. Babam neden kız çocuklarını okutmuyor düşüncesini 18 yaşına kadar içimizde çok yaşadık. 12 Eylül öncesi toplumda Latin harflerini öğrenen kızlar fuhsa batıyordu. Komşularımızda da örnekleri vardı. Örtümüz dini motiflerden kaynaklı değildi. Tamamen geleneksel motiflerdi. Babam hep derdi “Okusun da gözü mü açılsın, okusun da falan erkeğin peşine mi düşsün”. Ahlaki boyutundan dolayı korkardı babam. Bizi korudu okutmadı. Erkekler için de faşist olmasın, sağ-sol kavgalalarına karışmasın, otobüse binerken gideceği yeri bilsin, hastaneye, bakkala giderken ihtiyacını karşılayacak şekilde öğrensün yeter denilirdi.

Görüşülen kadınların yukarıda sunulan ifadelerinden de anlaşılacağı gibi, bu kadınların başörtüsü takmalarının arkasında yatan en önemli figür aile reisi olan babadır. Aile reisi olarak babanın sahip olduğu dünya anlayışının ve değerlerin, erken yaştan itibaren kız çocuklarının nasıl davranacakları ile aile içi ve dışındaki yakın çevrede nasıl giyinecekleri hususunda oldukça belirleyici bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Babalar tarafından kız çocuklarına yönelik olarak sarf edilen “*Kızım örtün, İslam’ın kuralıdır.*”, “*Kız çocukları başlarını örtmelidir*” gibi ifadeler babaların kız çocuklarının örtünmesi konusunda kuralcı ve sınırlayıcı bir tutum ve tavır sergilediklerine işaret etmektedir. Ayrıca Gök Kuşağı Derneği üyesi S isimli kadının “*Batılı yazarları hiç okumadım. Babam onları hiç sevmiyordu ve okumamızı da istemiyordu*” biçimindeki ifadesi, babanın İslam dışı söylem ve yazıma karşı olumsuz bir tutum içinde olduğunu ve bu tutumunu kendi kız çocuğuna yansıttığını göstermektedir. Daha da önemlisi, Mazlum-Der üyesi S isimli kadının kendisinin okumasına yönelik olarak babasının: “*Okusun da gözü mü açılsın, okusun da falan erkeğin peşine mi düşsün*” şeklinde sarf ettiği sözler, babaların kız çocuklarına sadece değer ve tutumlarını dayatmakla kalmadıklarını, kendi fakat aynı zamanda ahlak dışı yollara sevk edeceği korkusuyla, kızlarının okumasına da engel olduklarını göstermektedir. Örtünmenin hem geleneğin hem de dinin bir gereği olduğu babalar tarafından kız çocuklarına sürekli hatırlatılmaktadır. Görüşülen kadınların vermiş oldukları yanıtlardan hareketle babanın İslami kimlik edinmedeki rolünün ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Görüşmelerdeki ifadeler, genel olarak İslamcı kadınların ailelerinde geleneksel bir İslam anlayışının egemen olduğunu ve kadınların bu anlayışın gereği olarak küçük yaşlardan itibaren örtündüklerini ya da örtünmek mecburiyetinde kaldıkları göstermektedir. Bazı katılımcı kadınların daha ileri yaşlarda kendi özgür iradeleriyle örtündüklerini belirtmeleri, babalarının erken yaşlarda üzerlerine düşmüş gölgelerinin silinmesinin ne ölçüde mümkün olduğu konusunda soru işaretlerine yol açmaktadır.

İslamcı kadınların çocukluk yıllarına denk gelen 1970’li yıllar onların da ifadeleriyle geleneksel yaşam biçiminin daha baskın olduğu, özellikle de kız çocuklarının okutulmadığı ve erkeklere daha fazla ayrıcalıkların tanındığı yıllardır. Fakat erkek çocukların okula gönderilmeleri ve edindikleri bilgilerin yol açtığı bilgilenme çerçevesinde erkeklerin zamanla kız kardeşlerinin sorumluluklarını da üzerlerine almalarına ve aile içinde daha fazla söz hakkına sahip olmalarına yol açmıştır. Ağabeylerin bilinç düzeylerinde gerçekleşen bu aydınlanma kız kardeşlerin okuma-yazma ve zihinsel dünyalarında da bir değişim ve

dönüşüme neden olmuştur. Kız çocukları ağabeylerinin getirmiş oldukları kitapları okuyarak ve İslami toplantılara katılarak, kendi deyimiyle “gerçek İslam” ile tanışmaya başlamışlardır.

Örneğin Umut Işığı Derneği üyesi 34 yaşındaki ilkokul mezunu S adlı üye ağabeyinin İslami bilinç edinmedeki ve örtünmede etkisini aşağıdaki şekilde ifade etmektedir:

Ben 14 yaşında örtünmeye başladım ailemin fazla dini anlamda bir bilinci yoktu, kültür olarak Van'da yaşayan geleneksel yaşantıları vardı hatta ben örtünmeye başladığım zaman tepki de verdiler, niye örtünüyorsun diye. Ağabeyim üniversite okuyordu ve onun tavsiyeleri doğrultusunda İslami bilgiler edindim. O da İslam ile tanışmış, okumuş ve öğrenmiş, okuduklarını eve getirirdi. Biz de okurduk, bizimle de paylaşırdı. Bu yüzden biz de sevmeye, ilgilenmeye, okumaya başladık. Bunların etkisi ile kendi rızam ile örtündüm.

Mazlum-Der üyesi 41 yaşındaki lise mezunu Necla simli üye ise ağabeylerinin kendi zihinsel dünyasındaki değişim üzerindeki etkilerini şu şekilde ifade etmektedir:

Genç kızken 14-15 yaşlarına kadar açtım. Sonra “Mektup Dergisi ve Emine Şenlikoğlu'nun kitapları ile tanıştım. Ağabeylerimin Vesilesiyle Zeynep Gazali'nin kitaplarını okudum ve çok etkilendim. Ufkum açıldı ve kendi isteğim ile örtündüm.

Aşiret mensubu geleneksel bir aileye sahip ve üç anneden 23 kardeş olduklarını söyleyen Kardelen Derneği üyesi 32 yaşındaki ilkokul mezunu S isimli üye ise hem aile baskısı ve hem de abisinin etkisini şu şekilde ifade etmektedir:

Geleneksel olarak örtüm her zaman vardı. Hatta ailem bu konuda baskıcı idi. Dinsel eğilimlerim ağabeyimin bize kitaplar alması ile başladı. Ağabeyim daha önce namaz kılmayan bir insandı. Namazın ne olduğunu dahi bilmezdi. Aile yapımız yani aşiretlerimiz vardır Van'da. Bizde ne olursa olsun kadın örtünmelidir. Geleneksel bir İslam anlayışı vardır. Biz sokakta bir erkek çocuğuyla asla oynayamazdık. Komşunun düğününe dahi gitmemize izin vermezlerdi. Ağabeyim namaz kılmaya başlayıp İslam ile tanıştıktan sonra en azından ne yapmamız gerektiğini, örtünün ne olduğunu öğrendik. 14 yaşında bilinçli bir şekilde örtmeye başladım.

Ailedeki ağabeyin eğitim almasının o güne kadar öğretilmiş olan geleneksel kalıpların dışına çıkmasını hem kendisinin hem de diğer aile fertlerinin geleneksel yaşam tarzında bir

değişime yol açtığı söylenebilir. Erkek çocukların aile içi ve dışı ilişkilerin yeniden düzenlenmesine, geleneksel anlayışın sorgulanmasına ve aile içerisinde kadın cinsiyetine yönelik bakış açısının değişmesine katkı sağladıkları söylenebilir. Eğitim almaya başlayan erkeklerin kız kardeşleri ile özel olarak ilgilenmeleri ve edindikleri İslami bilgileri onlarla paylaşmaları kız çocuklarında da bir algı değişikliğinin olmasına sebep olduğu ileri sürülebilir.

4.1.2. İnançın Gereği Olarak Takılan Başörtüsü

Bu bölümde İslamcı kadınların başlarını örtmelerinin gerekçelerini onların ifadesi ile “inancımın gereği” söylemi üzerinden açıklanıp yorumlanmaya çalışılacaktır. İslamcı kadınlar çocukluklarında takmış oldukları geleneksel örtünün dini bir temeli olmadığını, Kuran-ı Kerim’deki örtü ayetlerini öğrendikten sonra bilinçli olarak örtünmeye başladıklarını ve örtünün inançlarının bir gereği olduğunu ifade etmektedirler.

Örneğin Gökkuşluğu Derneği üyesi 34 yaşındaki lise mezunu F isimli üye başörtü takmasının gerekçelerini şu şekilde ifade etmektedir:

Geleneksel İslami bir ailede yaşadığım için örtü vardı zaten ilkokuldayken okulda açar eve geldiğimizde kapatırdık ayıptı çünkü bizler kız çocuklarıydık. Bilinçli olarak örtündüğüm sene 92-93 diyebilirim ve bunda en etkili olan Kuran-ı Kerim’de Nur süresi 31.ve Ahzap Suresi 59. ayettir. Bu ayetleri okuduğum zaman beni çok etkilemişlerdi. Özellikle “Mümin kadınlara söyle örtülerini yakalarından aşağı salsınlar” ayeti beni etkiledi. Yani anlayacağınız örtü benim inancımın bir gereğidir. Bugün yüklenen anlamı ile siyasi bir simge değil. Örtü Müslüman kadın için olmazsa olmaz bir gerekliliktir. Kimilerine göre kadını eve hapsetmektir ama ben göre örtü kadına özgürlüğünü veriyor.

Kardelen Derneği üyesi 40 yaşındaki ilkokul mezunu Ş isimli üye ise başörtü takmasının gerekçelerini şu şekilde ifade etmektedir:

On sekiz yaşında İslam ile tanıştım. Yani o dönem bizim Sabri hocamız vardı-Allah razı olsun-mahalleye derslere gelirdi. Ben de Kuran’ın mealinden habersizdim. Orada bana tesettürle ilgili bir ayetten söz etti. O kadar beni etkiledi ki ben tesettürün Kuran’da geçtiğini ilk orada öğrendim. Nur süresi 31. ayetini okuduğum zaman onlar bana yetti. Ayette “Mümin kadınlara söyle örtülerini yakalarından aşağı salsınlar” diyor Rabbim. Ben Kuran’ı Kerim’in Arapçasını okuyabiliyordum ama Kuran’ın Türkçe mealinin

olduğu dahi bilmiyordum. Ondan sonra bir arayış içerisine girdim ve inandığım dinin kadından ne istediğini öğrendim ve kendim isteyerek örtündüm

Umut Işığ ı Derneğ i üyesi 36 yaşındaki ilkokul mezunu G isimli bir başka üye ise başörtü takmasının gerekçelerini şu şekilde ifade etmektedir:

Ben inandığım Allah'ın emrini yerine getirmek için örtünüyorum. Dinimin emridir örtü. "İnancım gereğ i olarak örtünüyorum" diyen bir insanın inancını sorgulayamazsınız. Çünkü dini öğretiler yaşamımın belirleyici unsurlarıdır. Bu inanç ve inancın gereğ i olarak hayatıma yansıyan davranışlarım da bana bir kimlik/kişilik kazandırmıştır. Örtü, Müslüman kadının kişiliğinin ayrılmaz parçasıdır. Örtümüzün bizi eve hapsettiğ ini söylüyorlar ama aslında tam tersi. Beni özgürleştirdi örtüm. Örtü emri kadının sosyal hayatta da var olması gerektiğ ini gösteriyor. Öyle olmasaydı örtüye ihtiyaç olmazdı.

İslamcı kadınların örtünme nedenlerini Kuran-ı Kerim'de Nur Suresi 31. ve Ahzab Suresi 59. Ayete dayandırmalarından yola çıkarak inançlarının bir gereğ i olarak ifade ettikleri başörtüsünün siyasi simge olarak adlandırılmasını kabul etmedikleri söylenebilir. İslamcı kadınlar için örtü kişiliğ in de bir parçasıdır. İslamcı kadınlar örtülerine ve kişiliklerine yapılan eleştirileri inançlarına yapılmış olarak algılanmaktadır. Örtüleriyle kamusal alana çıkabildikleri için İslamcı kadınlar, özgürlükleri ile örtüleri arasında bir çelişki değ il, tam tersine, örtülerinin kendilerini özgürleştirdiğ ini ileri sürmektedirler.

4.1.3. Toplumla Aramda Bir Sınır: “Başörtüsü, Ötekilik Ve Dışlanma”

Geleneksel İslam anlayışı ile takılan örtü ailede eğitim alan erkeklerin kız kardeşlerini yönlendirmesi ve o gün için okunan İslami bilgi ağırlıklı kitaplar ile değ işmeye başlamıştır. Sorgulanmadan ve bilinçsiz bir şekilde takılan başörtüsüne daha fazla anlam yüklenmeye başlanırken aynı zamanda bu değ işim birçok zorluğ u da beraberinde getirmiştir.

Örneğ in Mazlum-Der üyesi 41 aşındaki lise mezunu N isimli üye başörtülü olduğ u için yaşamış olduğ u zorlukları şu şekilde ifade etmektedir:

Ben çok zorluk çektim, gençlik dönemim çok zor geçti. Bizim yetiştiğ imiz dönemde dernekler, Kuran Kursları, İslam'ı öğrenebileceğ imiz yerler yoktu. Bir de 12 Eylül darbesinin sonlarıydı. Doğ u kesimi genelde dindardır. Kapalıyı, namaz kılanı örtülüğ ü takdir ederler. Ama yine de akraba ve arkadaş çevremden dışlandım. Düğ ünlere

katılırken benim örtülü olmam dışlanmama sebep oldu. Ben de uzlet dönemi yaşadım, bir süre. Kendim gibi olanları bulamadım. Psikolojik olarak da bu durumlar sizi etkiliyor, yıpratıyor. Kabullenmeleri zaman aldı ama oldu sonunda. Önemli olan buydu.

Kardelen Kadın Derneği üyesi 32 yaşındaki ilkokul mezunu S isimli üye ise başörtülü olduğu için yaşamış olduğu zorlukları şu şekilde ifade etmektedir:

Takarken sıkıntı çekmedim ama sonra yakın çevremizden ve akrabalarımızdan yana sıkıntı yaşadık. 2 ağabeyimin İslami düşünceden dolayı tutuklanmasından sonra daha fazla sıkıntı yaşadık. Amcamlardan, dayımlardan tepki aldık. Babam “Neden böyle bir şeye kalkıştınız, bu örtü nedir, arkadaş çevreniz, insanlar sizi ne hale getirdiler” derdi. Akrabalar arasına giremiyorduk. Girdiğimiz ortamlarda bizimle alay ediyorlardı. Psikolojik baskı altındaydık. Yaptığımızın doğruluğundan emindik ama tercihlerimizde saygı duyulmaması, sanki kötü bir şey yapıyormuşuz gibi davranmaları üzücüydü. Suçluluk duygusu yaşattırıyorlardı.

Kardelen Kadın Derneği üyesi 40 yaşındaki ilkokul mezunu Ş isimli bir başka üye ise başörtülü olduğu için yaşamış olduğu zorlukları şu şekilde ifade etmektedir:

Anne ve babamdan değil de babamın akrabalarından tepki aldım. Neden taktın, öcülere benzemişsin, kız olduğunuz belli olmuyor, niye böyle yapıyorsunuz ve bunun gibi aşağılayıcı tavırlar, yoldan geçerken “Öcü, öcü” diyen çocuklar, gençlere şahit oldum. Karşınızdakinin sizi kılık kıyafetinizle değerlendirmesi kötü bir duygu. Çok az kişi “Ne güzel örtünmüşsün” dedi ama ben de hiçbir zaman aşağılık kompleksine girmedim.

Üniversite eğitimini aldıktan sonra çalışma hayatında bir başörtülü olarak birçok engel ile karşılaştığını ve bu engellemelerin hayatını nasıl etkilediğini Kardelen Derneği üyesi 35 yaşındaki ön lisans mezunu ve başhemşire olan G isimli üye ise “ayrımcılık, mağduriyet, hayal kırıklıkları ve psikolojik sorunlar” bağlamında şu şekilde ifade etmektedir:

Başörtümden dolayı çok tepki aldım. İlk işe başladığımda başörtümden dolayı işe alınmadım. Dört yıl bekledikten sonra işe başladım. Ve iş hayatım boyunca başörtü mağduriyeti yaşadım. Sürüldüm, sürekli birim değişikliği yaptım. Birçok kişinin çalışmak istemediği birimlerde çalıştım. İkinci sınıf insan muamelesi görüyorsunuz. Oysaki siz de başı açık kadın gibi aynı eğitimi almışsınız. Şuana kadar başörtümü hiç çıkarmadım ama

sorun yaşamamak için herkesin çalıştığının dört beş katı çalışarak, daha fazla performans göstererek bu zorluklara katlandım ve bu aşamalara geldim. Büyük bir ayrımcılık ile karşı karşıyayız. Bugün bu hastanenin başhemşiresiyim. Ama bu kolay bir süreç miydi? Değildi kesinlikle. Depresyonlar yaşadım, büyük travmalardan geçtim. Herkesin yaşadığı on yılı biz yüz yıl yaşamış gibi olduk. Hayal kırıklıkları yaşıyorsunuz. Üniversitelerde yasağın kalkmış olmasının bizim için anlamı büyük ama yeterli değil. Çünkü okulu bitirdikten sonra bu defa da çalışma hayatında engelleneceksiniz. Topyekûn olarak sorun haline getirilen bu yasağın kaldırılması gerekiyor.

İnsan-Der üyesi 40 yaşındaki üniversite mezunu M isimli üye ise başörtülü olduğu için yaşamış olduğu zorlukları şu şekilde ifade etmektedir:

94 yılıydı. Tam burs borcumun bitmesine az kala 10-11 okul vardı Van'da bana 7 okulu dolaştırdılar. O kadar sıkıntı verdiler ki. Her idareci beni başka bir okula gönderiyordu. 1.5 yıl içerisinde ne bir sınıfım oldu ve ne öğrencilerim oldu. Doğru dürüst bir sınav dahi yapmadan öğrencileri ayrılıyordum. Hatta bir okulda sınavı yaptım ama okumama fırsat bile vermediler. Yeni öğretmene verip çıktım. Yeni gittiğim yerde başka bir öğretmen arayışı içine giriyorlardı. Bu öğretmen gitse de kurtulalım diye düşünüyorlardı. O kadar sıkıntı çekiyordum ki. Öyle oldu ki biran önce şu borcum bitse de istifa edip gidip evimde otursam diye düşünüyordum.

Çalışma hayatında engellerle karşılaşan ve yaşadıklarını acı bir hatıra olarak nitelendiren Gökkuşuğu Derneği üyesi 45 yaşındaki üniversite mezunu F isimli bir başka üye ise başörtülü olduğu için yaşamış olduğu zorlukları şu şekilde ifade etmektedir:

Başörtülü olduğum için bana sıkıntı verildi, ben kendimi gösteremiyorum, ortam bulamıyorum. Benim yöneticilerim ne olacak ne bitecek diye tedirgin oluyorlar onun için hiçbir zaman gerçekten de istediğim yere geledim. İlerleyemedim hep arka planda bıraktılar bu da insanı çok yıpratıyor. 2005'ten sonra bir ara anti depresyon kullandım. Bunun sebebi de sizi her şeyimizden koparmışlar, ülkenden bile kopuyorsun ve adapta olamıyorsun. Yani ayrık otları gibi söküyorlar seni çatır çatır. Her tarafın acı çekiyor yine. Düşüne biliyor musunuz, gerçekten bu çok acı geliyor. Derler ya hani ateş düştüğü yeri kadar, normal bir insana söylersen bunu asla anlayamaz. Sen, aileden kopuyorsun, çevreden kopuyorsun, öğrencilerinden, mesleğinden, yavrundan kopuyorsun. Benim 3 yıl çocuğum yanıma gelemedi, bu çok acı bir şeydi gerçekten. Çok kırgınım...

İslamcı kadınların onların ifadeleri ile baskı altında kalmadan taktıkları başörtüsünün geleneksel olarak örtüyü teşvik eden kişilerce de tepki ile karşılandığı, sosyal ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği ve verilen tepkilerin onlarda sosyal ve psikolojik bazı sıkıntılara yol açtığı söyleyebilir. Üniversite eğitimi alan kadınların hem okurken hem de çalışma hayatlarında birçok zorlukla karşılaşmaları, yasağın başörtülü kadınları sosyal ve ekonomik olarak etkilemenin yanında psikolojik olarak da sarstığını ortaya koymaktadır. Bugün üniversitelerdeki başörtüsü yasağının kalkması bu kesimi biraz olsun rahatlatmış olsa da eğitim aldıktan sonraki uzun hayat mücadelesinde onu yasağın başka bir yüzüyle karşı karşıya bırakmaktadır. Kadınlar başlarını örttüğü için iş bulamamakta, mesleklerinin dışında başka işler yapmak zorunda kalmakta veya düşük ücretle çalıştırılmaktadırlar. Başörtülü kadınların üniversite yıllarında başörtüsü yasağı nedeniyle yaşadıkları hayal kırıklıkları, çaresizlikler iş hayatında yaşadıkları ayrımcılıklarla devam etmektedir. Başları örtülü olduğu için arka planda çalışmak zorunda kalmaları da onların ifadesi ile diğer bir “ayrımcılık” biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Meslek sahibi başörtülü kadınlar açısından, başörtü yasağının öğrencilik döneminde sona ermediğini, meslek yaşamında daha da can acıtıcı bir hal aldığını söylemek mümkündür. Özellikle genç yaşta yaşanan, biriken kırgınlık ve kızgınlıklar, araştırma sürecimizde sadece sözel olarak değil, kâh çok uzun sessizlikler, kâh gözyaşları şeklinde dışa vurulmuştur.

4.1.4. Artan Baskılardan Dolayı Çarşaftan Vazgeçiş

Katılımcılarımızdan üçü örtünmeye başladıkları ilk dönemlerde çarşafly olduklarını fakat o günün sosyal ve siyasal baskılarından dolayı çarşaf giymekten vazgeçmek zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Şuan ise bugün daha çok kabul gören pardösü ve başörtüsü kullanılmaktadır. Örneğin Umut Işığı Derneği üyesi 34 yaşındaki ilkökul mezunu S isimli üye çarşaftan nasıl vazgeçmek zorunda kaldığını şu şekilde ifade etmektedir:

Ben ilk örtündüğümde pardösü giydim sonra 14 yaşında çarşaf giydim. 20 yıl çarşafly kaldım. Çok severek, isteyerek giydim. Ben çarşaf giydikten sonra arkadaşlarım da çarşaf giydiler. İki kişi dışarı çıktığımız zaman devamlı gözler üzerimizde olurdu. Devamlı bizi takip edenler vardı. Hatta yakın akrabalarım bile psikolojik şiddet uyguladılar ama vazgeçmedim. Bunun toplumla aramda bir sınır çizdiğini gördüm. Okulda, hastanelerde, komşuluk ilişkilerinde seni farklı bir insan olarak görüyorlar, dışlayabiliyorlar ve ötekileştiriyorlar da. 28 Şubat olayları nedeniyle potansiyel suçlu

olarak gördüler bizi. Bütün bunlardan sonra çarşaf giymekten vazgeçtim. Çünkü çarşafımla daha çok rahatsız ediliyordum.

Umut Işığ ı Derneğ i üyesi 36 yaş ındaki ilkokul mezunu G isimli üye ise yaşad ığı baskıları ş u şekilde ifade etmektedir: ,

İslam'ı öğrendikten sonra kendi istediğ imle çarşaf giydim 3 yıl. Hizbullah olayları çıkınca korktum. Görümcem beni tehdit etti "Sen çarşaflısın, seni yakalarlarsa babam da sakallı babamı hapse atarlar" dedi. Ben de o korkuyla, polisten korkuyordum, yakalanmaktan ve çarşafımı çıkardım. Yakalansaydım özgürce dolaş amazdım. Polisler sana ne yaptılar deselerdi ben bunu kaldıramazdım. O korkuyla açık konuşuyorum çarşafımı çıkardım. Alternatif olarak da pardösü giyiyorum.

İslamcı kadınların bazılarının tesettürlü olduklarından dolayı ilk zamanlar aileleri ve yakın çevreleri tarafından dışlandıkları, kabul görmedikleri, tesettürlerinin toplumla aralarına bir sınır koyduğ u ve bu durumun onlarda bir ötekilik hissi oluşturduğ u söylenebilir. Bu sosyal ve psikolojik baskıların kadınların yaşamlarını yeniden organize etmeyi gerekli hale getirdiğ i ileri sürülebilir. Bu gereklilik çarşafın yerine alternatif olarak pardösü ve eşar bı tercih etmelerine neden olmuştur.

4.1.5. Yasaklarla Direncin Pekişmesi

İslamcı kadınlar yasadışı ve keyfi olarak uygulandığ ını düşündükleri başörtüsü yasağ ı için demokratik direnç ve iradenin gerekli olduğ una vurgu yapmışlardır. Bu yasağ ın onların inançlarını, başörtüsüne olan bağlılıklarını arttırdığ ını ve onlara bu yönde bir direnç mekanizması kazandırdığ ını ifade etmişlerdir. Bunun bir örneğ i olarak Kardelen Derneğ i üyesi 39 yaş ındaki lise mezunu H yasak karşısındaki tavrını ş u şekilde ifade etmiştir.

Çok tepki aldım. Ailemden, en yakın çevremden. Yani öcü diye tabir edildim. Ama bu benim özgüvenimi daha da arttırdı. Araştırdım ve yanlış yapmadığ ımı bir kez daha gördüm. Demek ki iyi bir şey yapıyorum dedim. Daha fazla örtüme sahip çıktım.

Gökkuş ağ ı Derneğ i üyesi lise mezunu ve ev hanımı olan 34 yaş ındaki F isimli üye ise yasaklamalara karşı tepkisini ş u şekilde ifade etmektedir:

Verilen olumsuz tepkiler ve koyulan yasaklar beni daha da bilinçlendirdi. Nedenlerini araştırdım bu sıkıntıların. Bunların keyfi birer dayatma olduğunu görünce bu beni daha da hırslandırdı. İnsan karşıdakinin keyfi istiyor diye ona tahakküm etmemeli. İnsan düşünen ve üreten bir varlık ise ve istediği şekilde yaşamak istiyorsa karşıdaki ona saygı duymalıdır. Bu durumlar beni daha da bilinçlendirdi diyebilirim.

Umut IşığI DerneğI üyesi ilkokul mezunu 36 yaşındaki G isimli bir başka üye ise yasaklar karşısındaki tepkisini şu şekilde ifade etmektedir:

Ailemden, kardeşlerimden tepki aldım. Özellikle de çarşaf konusunda. Pardösüm için de bol olduğundan dalga geçerlerdi işte “Üç kişi girer içine” diye. İslami kaynakları daha çok okumaya başladım. Başörtümü savunmam gerekiyordu. Bundan 9 yıl önce Van Kadın Doğum Hastanesine gitmiştim. Ben ısrarla kadın doktor istediğimi söyledim. Benden öncekiler kadın doktora görünmüşlerdi. Sıra bana geldiğinde erkek doktoru karşımda buldum. Karşı çıktım. Doktor bana hakaret etti, kovdu “Parasını dahi vermeyin” dedi. Bayan hemşire de “Ne olacak, ne fark eder” dedi. “Benim için çok fark eder” dedim. Yıldırımaya çalıştılar ama ben vazgeçmedim ve taviz vermedim hiçbir zaman. Başörtü yasağının bizi bezdireceğini düşündüler ve yıldırımaya çalıştılar ama ben vazgeçmedim ve taviz vermedim hiçbir zaman.

Başörtüsü yasağının Türkiye’de bu soruna ilişkin ilgiyi artırdığı gibi başörtülü oldukları ve İslami bir hayat tarzını seçmiş oldukları için verilen olumsuz tepkilerin ve yasakların İslamcı kadınların direncini pekiştirdiği söylenebilir. Başörtüsü yasağının İslamcı kadınları daha fazla İslami kaynakları okumaya sevk ettiği ve başörtüsüne gösterilen tepkinin bu kesime bir dinamizm kazandırdığı ileri sürebilir.

4.1.6. Tercihli Kızlarına Bırakan Anneler

Katılımcılara başörtü taktıklarından dolayı pişmanlık duyup duymadıklarına yönelik sormuş olduğumuz soruya katılımcıların tamamı “Hayır hiç pişman olmadım” cevabını vermişlerdir. Bugün Türkiye’deki başörtüsü sorunu göz önünde alındığında kızlarının başlarını örtmesine ya da örtmemesine müdahale edip etmeyeceklerine ilişkin sormuş olduğumuz soruya ise Umut IşığI DerneğI üyesi lise mezunu 36 yaşındaki M aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Biz çocuklarımızı bu konuda kesinlikle zorlamıyoruz. Benim 11 yaşındaki kızım başını örtüp geliyor, seviyor çünkü. Ben onu zorlamıyorum. Çocuklarımız bizi, çevrelerini görerek örnek alıyorlar. Bizim amacımız öncelikle onları ahlaki yönden yetiştirmektir. Çünkü biz çocuklarımıza ahlaki eğitimi verirsek onlar daha sağlıklı kararlar vereceklerdir. Benim kızım örtündü ama belki ilerde açmak isteyecek. Yani o sorgulayacaktır ve kararını verecektir. Hangi kararı verirse versin saygı duyacağım. Çünkü biz ilk örtündüğümüz zaman bu bizim kararımızla olmamıştı. Çevremizin baskısıyla olmuştu. Ben aynı şeyleri onların da yaşamasını istemiyorum.

Kardelen Kadın Derneği üyesi lise mezunu 38 yaşındaki N isimli üye ise kızı ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır:

Kızım liseye gidiyor ve başörtülü şuanda. Kendi isteğiyle örtündü. Bunda ailelerin çok etkin olduğunu düşünüyorum. Bazı şeyleri zorla yaptırmaktan ise model olmak çok daha önemli. Onlara temel İslami bilinci ve güzel ahlaki kazandırdıktan sonra tercihi onlara bırakmak lazım. Bugün sıkıntılar yaşıyor tabi okulda. Ama bu onun tercihi.

Sevgi Kadınlar Derneği üyesi 38 yaşındaki üniversite mezunu A isimli bir başka üye ise kızının örtünmesi ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır:

İslam ahlakını öğretmek önemlidir öncelikle. Benim kızım 14 yaşında. 13 yaşında kendi isteğiyle örtündü. Örtünmeseydi Allah'a dua ederdim "Rabbim gönlünü aç" diye. Ona baskı uygulamazdım zaten gördüğü okuyan, namaz kılan, işe giderken örtünen bir anne modeli var karşısında.

Bugün Türkiye'deki başörtüsü sorunu ve kimi zaman yaşamış oldukları olumsuz anılar da göz önünde alındığında bu kadınlar kızlarının başını örtmesini istemekle beraber bu konuda kız çocuklarına herhangi bir baskı uygulamadıklarını ifade etmektedirler. İslamcı kadınların kız çocuklarına yaklaşımlarından yola çıkarak kız çocuklarına ilk olarak temel İslami bilgileri vermeye çalıştıklarını, onları araştırmaya, öğrenmeye, sorgulamaya sevk ettiklerini ve örtünme kararını vermede onları özgür bıraktıkları ileri sürebilir. İslamcı kadınlara göre İslami bir bilinç kazandırmak noktasında ilk olarak ebeveynlerin sorumlu olduğu, model olunması gerektiği ve örtüden ziyade ilk önce onları ahlaki olarak yetiştirmenin önemli olduğu sonucu çıkarılabilir.

4.1.7. Başörtülü Kadınları Seçim Yapmaya Zorlayan Yasak

Katılımcılarımıza sormuş olduğumuz “Türkiye’de var olan kamusal alandaki başörtüsü sorunu ile başörtülü kadınların eğitim haklarının kısıtlanması ve mesleklerini icra edemiyor olmaları yaşamlarını nasıl etkilemiştir/etkilemektedir?” sorusuna İslamcı kadınlar, kadınların seçimler yapmak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bunun bir örneği olarak Anadolu Gençlik Derneği üyesi üniversite mezunu 41 yaşındaki Z aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Ben mezun olmama bir ay kala artan baskılardan dolayı okulu bıraktım. Diplomamı alamadım. Başörtülü kadınlar evlerine sürgün edildiler. Bir anda mesleklerinden men edildiler, okullarından atıldılar. Travma geçirdiler, hapse girenler bile var. Bir ablamız o süreçte bu yasağa uymadığından dolayı kızları ile hapis cezası aldılar. Hatta bu kızlarımız halkın gözünde “okumuş ama bir şey olamamış” muamelesi gördüler. Hukukçu, tıpçı, öğretmen, mühendis, hemşire olan birçok kardeşimiz mesleklerinden yasağa uymadıkları için ihraç edildiler. Yasaktan sonra Van’daki Araştırma Hastanesi’nin birçok hemşiresi işi bıraktı. Bazıları peruk takıp devam ettiler. Hayata bir yerlerinden tutunmaya çalıştılar.

Sevgi Kadınlar Derneği üyesi 29 yaşındaki ön lisans mezunu R isimli üye ise yasaklardan dolayı yaşadığı sıkıntıları şu şekilde anlatmaktadır:

Okurken çok sıkıntı yaşadım. İkinci öğretim okuyordum. Bazı hocalarım bana kafayı takmış durumdaydı. Pardösülü idim ve pardösümü çıkarmazdım, ondan dolayı da dikkat çekiyordum. Bu yasak maddi ve manevi olarak bu kesimi çok yıprattı. Hayata dair beklentileri kalmadı belki, umutlarının yeşermesi çok uzun zaman aldı.

Başörtülü oldukları için eğitim hakkı kısıtlanan, okullarını bırakmak zorunda kalan ya da başka alternatifler üreterek bir şekilde üniversitelerden mezun olan kadınlar bu defa çalışma hayatında kabul edilmemelerinin hayatlarını zorlaştırdığını ifade etmişlerdir. Başörtülü meslek sahibi kadınların anlatılarına baktığımız zaman başörtülü kadınlar arasında da düşüncede ve pratikte bazı farklılıkların olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle de başörtüsü yasağı ile mücadele etme stratejileri açısından bakıldığında, bazı kadınların çalışma hayatında kalabilmek için çalıştıkları kamu kuruluşlarında ya da eğitim kurumlarında başlarını açtıklarını, bazılarının başörtülerinin üzerine peruk takmayı tercih ettiklerini, bazılarının

başlarını açmayıp haklarında soruşturma açıldığını ve işten atılmayı göze alarak çalışmaya devam ettiklerini, bazılarının da bütün bu mücadelelerden yorulup çalışmamayı seçtiklerini söyleyebiliriz.

4.1.8. Başörtüsü Yasağının Olumlu Tarafı

İslamcı kadınların bazılarına göre başörtülü kadınları tercih yapmaya zorlayan başörtüsü yasağının İslami kesim için olumlu etkileri de olmuştur. Kardelen Kadın Derneği üyesi 32 yaşındaki ilkokul mezunu S isimli üye yasağın olumlu yönünü aşağıdaki şekilde ifade etmektedir:

İslami kesim için olumlu etkisi de oldu. Hani eleği elersen sağlam olanlar üstte kalır ya. Sadece kadınlar için söylemiyorum erkekler için de büyük bir imtihan oldu. Destek vermeyenler de vardı. Belki de olması gerekiyordu. Böyle bir şeyin olmasını bekleyenler de oldu. Belki isteyerek örtmüyorlardı. Ama tabi bu kadar acıyı yaşamayı da hak etmedik. Kaybedenler de oldu kazananlar da. İslami kesimi sorgulamaya ve düşünmeye sevk etti yaşananlar.

Kardelen Kadın Derneği üyesi 40 yaşındaki ilkokul mezunu Ş isimli üye ise yasağın olumlu etkilerini şu şekilde ifade etmektedir:

Kimileri için belki de daha hayırlı olmuştur. Yani başörtüsü yasağı kadınları tercih yapmak zorunda bıraktı. Aslında bu ya dünyalığı ya da ahireti tercih etme gibi geliyor bana. Mükâfatını Allah verecektir inşallah. Kimisi açtı, kimisi taviz vermedi, kimisi de peruk takarak idare etmeye çalıştı. Ben gerçekten çalışmaya ihtiyacı olan kadınlara bir şey diyemiyorum. Ben de mecbur kalmasaydım çalışmazdım.

Tüm yaşananlardan ve anlatılanlardan hareketle, başörtüsü yasağının İslami kesimin kadınları ve erkekleri arasında bazı yol ayrımlarına neden olduğu ve bu kesimin kendi üzerine yeniden düşünmesine yol açtığı söylenebilir.

4.1.9. Özgürlük, Eşitlik Ve Hak Bağlamında Başörtüsüne Yüklenen Anlam

Başörtüsü ile kamusal alanda yer alma talebini özgürlük, eşitlik ve hak bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini Mazlum-Der üyesi 41 yaşındaki lise mezunu N aşağıdaki şekilde ifade etmektedir:

Bu kadın hakkı talebi değil bir insan hakkı talebidir. İnanç özgürlüğüdür. Bir şeye inanıyorsanız onun gereklerini de yerine getirmeniz gerekir. İnandığım Allah bana örtünmemi emretmiş ve ben bunu yapmakla da mükellefim. Bu benim en doğal hakkımdır. Bu hakkı bana bir kul vermedi ki benden alıyor. Sadece kadın hakkıdır söylemini kabul etmiyorum. Bu aynı zamanda benim özgürlüğüme de müdahaledir. Siyasal bir simge olarak gösterilmeye çalışıyor ama ben bunu kabul etmiyorum ve bundan hareketle eğitim ve çalışma haklarının engellenmesini bir insan hakkı ihlali olarak değerlendiriyorum.

Gökkuşığı Derneği üyesi 21 yaşındaki lise mezunu T isimli üye ise konuya ilişkin düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

Örtü Allah'ın bana verdiği bir haktır. İncimün bir parçasıdır. Bunun için insanlardan izin almak zorunda değilim. Bu benim kendi bedenim ben onu istediğim gibi teşhir edebilirim deniliyorsa ben de ona aynı şekilde diyorum ki şu kainatın efendisi Yüce Allah bana bu hakkı vermiştir. Başı açık ve kapalı kadınlar arasında eşitlik istiyorum. Yani o bana ne kadar zorluk çıkarırsa çıkarsın benim hayatıma ne kadar setler çekerse çeksün o benim örtümü siyasi bir simge olarak görebilir. Bu benim hiç umurumda değil. Ben sadece Allah rızası için örterim. Kişi bu konuda bana saygı duymalı. Bu benim en temel hakkım. Bu yasak da hakkımın, özgürlüğümün çiğnenmesi anlamındadır.

Kardelen Kadın Derneği üyesi 32 yaşındaki ilkokul mezunu S isimli bir başka üye ise örtü emrinin geçmişte ayetlere dayandırılarak açıklandığını bugün ise kadın hakkı talebine indirgenmesini doğru bulmadığını şu şekilde ifade etmektedir,

Bu bir kadın sorunu değil. Sadece erkekleri ya da sadece kadınları ilgilendiren bir sorun da değil. İnsan hakkı ihlalidir bu. Aslında Allah'ın bana verdiği bir hak iken nasıl bir soruna dönüşüyor bilmiyorum. Ben çok iyi hatırlıyorum biz neden başımızı örtmemiz gerektiğini İslam'ın asıl kaynağı olan Kuran-ı Kerim'den öğreniyorduk. Hocalarımız bize tesettür ayetini hatırlatırlardı. Ama son dönemlerde bakıyorum da özellikle de 28 Şubat sürecinden sonra biz bunun Allah'ın bir ayeti, emri olduğunu unutmuşuz sadece kadın

olduğumuz için böyle bir hakkımız olduğunu savunuyoruz. Müslümanların bu tavrını tasvip etmiyorum.

Örtünmenin bir kadın hakkı olarak ele alınmasına tepki gösteren Gökkuşuğu Derneği üyesi 35 yaşındaki lise mezunu Ç isimli üye ise şu ifadelerde bulunmaktadır:

Sadece bir kadın hakkı sorunu olarak dillendirilmesinden rahatsızlık duyuyorum. Çünkü kadınlık üzerinden tartışma yapılıyor oysaki Allah'ın ayetini tartışamazsınız. Bu Allah'ın bana verdiği bir haktır. Eskiden ayetler üzerinden konuşurduk ama şimdi ise ayeti, emri unuttuk sadece kadın hakkı diye tartışıyoruz. Özümüze dönmeliyiz bence.

İslamcı kadınlar bugün başörtü sorununun dini muhtevasından ziyade sadece bir kadın hakkı sorununa indirgenmesini ve erkeklerin bu konunun dışında tutulmasını kabul etmediklerini ifade etmektedirler. 1970'li ve 1980'li yıllarda, Müslüman kadının başörtüsü daha çok ayet ve hadislerle açıklanırken, 90'lı yılların ortalarından itibaren “kadın hakları” söylemine vurgu yapılarak savunulması İslamcı kadınlara göre bir algı değişikliğinin olduğunu göstermektedir. İslamcı kadınların bu konuya ilişkin vermiş oldukları yanıtlar doğrultusunda örtünmenin kişinin dini inancıyla ve/veya kimliğiyle bağlantılı olduğu, siyasal simge olarak kullanılmadığı, başı kapalı öğrencilerin üniversiteye devam edememelerinin ve başörtülü kadınların devlete ait kamu alanlarında başörtülü çalışamamalarının bir insan hakkı ihlali oluşturduğu ileri sürülebilir. Başörtü yasaklarının inanç özgürlüğü bağlamında bireyin özel alanına bir müdahale, temel hak ve özgürlüklerin ihlali olarak görüldüğü söylenebilir.

4.2. İslam ve Feminizm

Feminizm bir bakıma kadınların erkeklerle eşit olmayan bir gruba mensup olduklarını, haksızlığa uğradıklarını fark etmeleriyle başlayan mücadelenin genel bir adıdır. Türkiye'deki feminizm algısı batıdakinden farklılık arz etmektedir. Bu aşamada bir takım bulgular elde edilmesine yönelik İslamcı kadınlara sorulmuş olan sorular ve alınan yanıtlar bu kadınların feminist harekete olan bakış açılarını, feminizmin İslam ile örtüşüp örtüşmediğini, İslamcı kadınların feminist argümanları kullanıp kullanmadıkları ve kadın haklarını savunan feministlerin İslamcı kadınları temsil edip etmediğini anlamaya çalışmak açısından önem arz etmektedir. Katılımcılarımızın vermiş oldukları yanıtlardan hareketle konuya ilişkin tartışmalar aşağıda verilmiştir:

4.2.1. İslamcı Kadınların Feminizme Olan Bakış Açıları

İslamcı kadınların feminizmi nasıl tanımladıklarına ve feminist akım ile İslami kimlik arasında bir örtüşme veya çelişki görüp görmediklerine ilişkin sorulan soruya katılımcılarımız bu hareketi bildiklerini fakat akademik bilgidен ziyade daha çok kulaktan dolma bilgiye sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Örneğin Mazlum-Der üyesi 38 yaşındaki lise mezunu H feminizmle ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

Feminist akımlardan haberdar değilim, kulaktan dolma bilgilerle biliyorum. Feminizm bugün bize erkek düşmanı olarak yansıtılıyor. Çünkü savunanlar öyle yansıtıyorlar. Feminizm hiç bir şekilde İslam ile örtüşmüyor. Her istediğimi yaparım kimse karışamaz, bedenim benimdir, ben özgürüm, ben erkek egosunun altına giremem. Yok, böyle bir şey olabilir mi? Kadınız biz, naifiz, korunup-kollanmak istiyoruz. Arkamızda olabilecek bir direk istiyoruz. Böyle bir şey olamaz. Bunun kadının özüne ters düştüğünü düşünüyorum kesinlikle.

Mazlum-Der üyesi 42 yaşındaki ilkokul mezunu S isimli kadın ise feminizm ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

Feminizme kesinlikle karşıyım. Feminizm batıl bir dindir, erkeği kadına düşman etmek için yapılan ayrımcılıktır. Güya ezilmiş kadınların haklarının savunulduğu söyleniliyor. Ben sadece Allah'ın bana verdiği hakları savunan, haklarını bilen bir insanım. Ve sınırlarımı aşmadan da hakkımı riayet ederim. Ama kadın haklarını savunurken kadını öne çıkararak bu defa da erkeği yok sayan zihniyete karşıyım. Dışarıda kime sorsanız feminizm nedir diye? Size erkek düşmanlığı derler.

Feminizme ilişkin yukarıdaki ifadeler dikkatlice incelendiğinde, Van'daki İslamcı kadınların önemli bir kısmının bu hareketin çıkış noktası ve tarihine ilişkin bir bilgiye sahip olmadıklarını göstermektedir. İslamcı kadınların feministlerin “eşitlik” taleplerini haklar noktasında kabul ettiklerini fakat kadını ezen erkek egemen zihniyetin yer değiştirerek erkeği dışlayan, onun siyasal, ekonomik ve kültürel varlığını yok sayan kadın zihniyetine dönüşmesini kabul etmedikleri ileri sürebilir. Çaha'ya göre “Feminizmin, erkek düşmanlığı, sınırsız cinsel özgürlük ve aileye saldıran bir hareketle özdeşleşmesi düşüncesi, İslamcı kadınların feminist kimliğe mesafeli duruşuna yol açan ana neden olduğu söylenebilir” (2010:351). Ayrıca İslamcı kadınların İslam'da kadın ve erkeğin eşit olduğunu İslam'ı

referans göstererek temellendirdikleri ve feminizmin halk arasında daha çok erkek düşmanlığı olarak bilindiği ve bunun kaynağının yine feministler olduğunu savundukları söyleyebilir.

Bazı İslamcı kadınlar ise feminist söylemlerin İslam'da var olduğu düşüncesini savunmaktadırlar. Örneği Anadolu Gençlik Derneği üyesi 41 yaşındaki üniversite mezunu Z feminizme ilişkin şu ifadelerde bulunmaktadır:

Biz İslamiyet'e hakkıyla uysak Allah Resulü'nün sünnetlerini ve İslamiyet'te kadın haklarını bilsek erkek de kadınların haklarını bilse feminizm diye bir şey olmaz. Feminizm kadının erkek tarafından ezilmesine karşı, kadının sosyal hayatın içinde olması gerektiğini, hem çalışıp hem de iyi bir anne olabileceğini, eğitim alması gerektiğini falan söylüyor. Bunların hepsi İslam'da örnekleri ile var. Yeni bir fikir değil ki bu.

Kardelen Derneği üyesi 38 yaşındaki lise mezunu N isimli üye ise feminizmle ilgili olarak şu ifadelerde bulunmaktadır:

Feminist akımları bilmiyorum ama yalnızca gördüğüm ve duyduğum kadarıyla biraz bilgim var. İslam ile örtüşmediğini düşünmüyorum. İslam ahlakında zaten erkekle kadın birbirine saygılı olmalıdır, birbirlerinin haklarına tecavüz etmemeli. İslam ahlakında zaten bu var. İslam ahlakı yaşandığı zaman kadınlar ezilmez. Ezilen toplumlarda bu tür akımlar doğar diye düşünüyorum.

Sevgi Kadınlar Derneği üyesi 38 yaşındaki üniversite mezunu A isimli üye ise feminizme ilişkin olarak şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

Feminizm, ezilen, hakkı gasp edilen kadınların haklarını savunan bir ideolojidir. Feminizmin kadın için istediği haklar zaten İslam'da var. Ve şunu unutmayalım Feminizm doğmadan önce İslam vardı. İslam'ın kadına verdiği hakları sanki kendisi ortaya çıkarmış gibi beni rahatsız eden bir tavırları var.

İfadelerinden de anlaşılacağı gibi, Van'daki İslamcı kadınlar feminist söylemlerin insanlık için yeni fikirler olmadığını, feminizmden önce İslam'ın kadına haklarını verdiğini ve kadın-erkek eşitliğini savunduğunu belirtmektedirler.

4.2.2. İslam'daki Kadın Ve Erkek Eşitliğine Yapılan Vurgu

İslamcı kadınlar kadın ve erkeğin eşit olduğuna İslam'ın kutsal kitabı olan Kuran-ı Kerim'den örnekler vererek vurgu yapmaktadırlar. Bunun bir örneği olarak Sevgi Kadınlar Derneği üyesi 29 yaşındaki ön lisans mezunu R aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Feminist kadın derneklerine baktığımızda kendimizi feminist olarak tanımlamıyoruz. Feminist akımın teorik bilgisinden çok pratikteki uygulamasına baktığımızda feminist derneklerin daha çok kadın haklarını savunan, tüm hakları kadınlar adına almaya çalışan, erkekleri kabul etmeyen akımlar olduğu için bizim bakış açımız öyle değil. Bizim için kadın erkek eşit. Kuran-ı Kerim'deki Allah "Mümin kadınlar ve mümin erkekler" diyor ve üstünlüğün yalnızca takvada oluşunu söylüyor. Feministlerin çok aşırı gidenlerini gördüm. Erkekleri yok sayan, reddeden her şeyde olduğu gibi aşırı uçları vardı. Ama İslam'da üstünlük takvadadır ve kadın erkek eşittir ve birbirine muhtaçtır. Feminizmi özellikle araştırmadım ama Avrupa'da kadınların en çok sömürüldüğü bir dönemde ortaya çıktığını biliyorum. Kadınlar çok ağır şartlarda fabrikalarda çalıştırılıyorlar, evde çalışıyor. Haklı sebeplerle ortaya çıkmış. Türkiye'de ise her zaman olduğu gibi taklitçilikten öteye gidemiyor. Biz Müslüman bir ülkeyiz o yüzden batının her ideolojisini olduğu gibi bize empoze edemezsiniz. İslamiyet'in kadını eve hapsedtiğinden söz ediyorlar. Ama bence bu İslam'ı bilmemelerinden ve bilmek için de çaba sarf etmediklerinden kaynaklanıyor.

Gökkuşuğu Derneği üyesi 21 yaşındaki lise öğrencisi T isimli üye ise feminizme ilişkin şu saptamalarda bulunmaktadır:

Feminizm, ataerkil düzene karşı olarak ortaya çıkan anaerkil bir düzen. Ataerkil bir düzeni tasvip etmiyorsam, anaerkil bir düzeni de tasvip etmem. Çünkü o zaman ben kendimle çelişirim eşitlikçi olmaları gerektiğine inanıyorum. Ama feminizm erkek ve kadın eşitliğinden ziyade kadını daha da ön plana çıkarıyor. Onların bir kadın sorununu ortaya çıkardıklarını düşünüyorum. İslam ile Feminizm arasında bir örtüşme göremiyorum. Mesela feminizm kadını erkeğe karşı korumaya çalıştığını söylüyor ve bu söylen gittikçe erkekleri yok sayan bir düzene doğru ilerliyor. Ama İslam'da kadın ve erkek eşittir. Biri birinden baskın değildir. Yani bugün erkekler kadınlara zulmediyorlar ise bunun nedeni İslam değildir. Eğer bilselerdi yapmazlardı. Allah bize hitap ederken "Mümin kadınlar, mümin erkekler" diyor. Cins olarak ayırım yapmıyor ki.

Umut Işığ ı Derneği üyesi 34 yaşındaki ilkokul mezunu S isimli bir başka üye ise,

Feministlik, kadın olarak her şeye bakmaları, kadın odaklı bir akım. Bir dernekle tartıştık, “feminist ol” dedi bana. Ben Feminist olamam. Niye olmayacaksın. Kadın-erkek eşittir denildi. Tamam. Ben buna katılıyorum. Ama ben kadının ezilmesine karşı çıkan zihniyetin bu defa erkeği ezmesine karşıyım. Feminizm kesinlikle İslam ile örtüşmüyor. Nasıl örtüşebilir ki? Ayrımcılık var aslında. Eşitlik olsun diyorlar ama gizli bir ayrımcılık var. Kadın-kadın-kadın. Kadına şiddet olmayacak tabi ki öyle. Dini kitaplarda, dört büyük kitapta, Kuran’ı Kerim’de Meryem süresi var. Kuran-ı Kerim’de Nisa Süresi var. Kadınlara iniyor. Ve ayeti kerimede deniliyor ki, “Onlar emanettir. Emanete en güzel şekilde sahip çıkın”. Bu şekilde öğüt veren bir dinim varken feminizme ihtiyaç hissetmiyorum. Unutmasınlar Allah üstünlüğün yalnızca takvada olduğunu bize hatırlatıyor.

İslamcı kadınların, Türkiye’deki feministlerin İslam’ın ataerkil düzenin kaynağı ve kadının özgürleşememesinin önündeki en büyük engel olduğunu söyleyip İslam’a yönelik karşı bir duruş sergilemelerinden rahatsız olukları söylenebilir. İslamcı kadınların feminizme karşı duruşlarının ana nedeninin feminist söylemlerin İslam ile örtüşmemesinden kaynaklandığını ve bu nedenle de dini önceleyen bir dil kullandıkları ileri sürebilir. İslamcı kadınlara göre feministler kadının doğasını reddetmekte ve erkeksiz bir toplum yaratmaya çalışmaktadır. İslamcı kadınlar arasında İslam’ın kadına her türlü hakkı verdiğini, bugün feminizmin dillendirdiği taleplerin zaten İslam’da var olduğunu ve feminist söylemlerin İslam ile örtüşmediği düşüncesinin hâkim olduğunu söyleyebilir.

4.2.3. Başörtü Sorunu Bağlamında Yapılan Ayrımcılık

Feministlerin kadınlar arasında ayrımcılık yaptığını söyleyen Kardelen Derneği üyesi 39 yaşındaki lise mezunu H isimli üyesi düşüncelerini aşağıdaki şekilde ifade etmektedir.

Hem ayrımcılığa uğrayan bir kesim olduklarını söylüyorlar hem de en büyük ayrımcılığı başörtülü ve başörtüsüz kadınları ayırmak ile onlar yapıyor. Bunu da bize destek vermemelerinden çıkarıyorum. Biz onları hiçbir zaman yanımızda görmedik. Davet etmemize rağmen. Feministler kadın haklarının savunuculuğunu yapıyoruz yerine bence “sadece başörtüsüz kadınların savunuculuğunu yapıyoruz” diye sloganlarını değiştirmeliler. Aslında bunu bir öneri olarak sunsam hiç fena olmaz.

Mazlum-Der üyesi 41 yaşındaki ilkokul mezunu F isimli üye ise feministlere yönelik şu eleştirilerde bulunuyor:

Feministler “Kadın için hak” diyorlar. Ama bakıyoruz ki kadınlar için bile bunu gerçekleştiremiyorlar. Mesela dindar kadına ne kadar destek veriyorlar? Türkiye’de yaşanan birçok trajediden biridir başörtü sorunu ve başörtü meselesinde hani neredeydi feminist kadınlar? Hangi Müslüman kadının yanında yer aldılar. Hangi Müslüman kadına destek oldular. Merve Kavakçı meclisten kovulduğunda kim, hangi feminist hareket meclisin önünde bir basın açıklaması yaptı. Mesela bu seçimde dindar ve donanımlı kadınların başlattığı bir kampanya vardı. “Başörtülü aday yoksa oy da yok.” Sadece kaderin yönetiminin değişmesinden sonra KADER’in yönetim kurulu başkanı ve birkaç üyesi destek verdi. Sayısız feminist dernek var. Hiç kimse demedi “Evet gerçekten bunlar kadın ve bunların böyle bir sorunu var”. Onun için ben hakikaten “Hak ve adaleti göstererek” bir kadın hareketi olarak görmüyorum feminist hareketi.

Gökkuşuğu Derneği üyesi 34 yaşındaki lise mezunu F isimli bir başka üye ise şunları söylemektedir:

Bir yerde birileri sömürülüyorsa, acı varsa hepimiz orada olmalıyız bu bir zorunluluk olmalı. Sadece onları belli grup temsil etmemeli. Yani kadın haklarını savunan sadece Feministler değildir. Bir insan ne olursa olsun ben ona insan olduğu için değer veririm. Ben ona düşüncesi budur ne hali varsa görsün diyemem. Bir Müslüman kimliğine yakışmaz. Yani işte ben bu nedenlerden dolayı Feministleri samimi bulmuyorum. Onlar ayrımcılık yapıyorlar. İnsanları inançlarına göre kategorilere ayırıyorlar. Başörtü sorunu ile ilgili biz davet etmemize rağmen onları hiç yanımızda görmedik.

Feminizmin “eşitliğe” vurgu yapan söylemi İslamcı kadınlar tarafından özellikle de başörtü sorunu ekseninde kendilerine hiç destek olmadıkları ve kadınları başı örtülü ve başı örtüsüz olarak ayırdıkları gerekçesiyle eleştirilmektedir.

4.2.4. İslami Kimlik Ve Feminist Kimliğin Çelişkileri

İslamcı kadınların feminizme mesafeli duruşlarından da hareketle hem İslami kimliğe sahip olup hem de feminist olunabilir mi sorusuna ikisinin bir arada olamayacağını söyleyen katılımcılar ağırlıkta görünmektedir. İslamcı kadınlara göre bu uyumsuzluğun en büyük nedeni

hem feminizmin İslam'a aykırı olan düşünceleri ve hem de kendilerinin İslami kimliklerinden vazgeçememeleridir. Örneğin İnsan-Der üyesi 30 yaşındaki lise mezunu M isimli üye bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

Bana göre hem Müslüman kimliğe sahip olup hem de feminist olunamaz. İslam ile çatışan bir ideolojiyi nasıl savunacaksın ki ayrıca Müslüman ayırım yapmaz. Ama feministler bırakın erkek ve kadınları kadınlar arasında bile ayrımcılık yapıyor. İslam'ı yok sayan bir anlayışa hiç mi hiç ihtiyacım yok. Feminizm, dinimin gerekliliklerini yerine getirmek istediğimden dolayı beni dışlıyorsa ben bu görüşü nasıl savunabilirim. Müslüman kişinin ölçüsü her zaman İslam olmalıdır.

Aynı zamanda hem Müslüman hem de feminist olunamayacağını belirten Gökkuşuğu Derneği üyesi 45 yaşındaki üniversite mezunu isimli üye konuya ilişkin düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

Bana göre hem Müslüman kimliğe sahip olup hem de feminist olunamaz. Çünkü Müslüman ayırım yapmaz. Ama feministler kadınlar arasında bile ayrımcılık yapıyor. Müslüman kadının ayrıca Feminist bir kimliğe ihtiyacı yoktur. Ben İslam ile örtüştüğünü düşünmüyorum. Bu yüzden de hem İslami kimliğe sahip olup hem de Feminist olunamaz.

Umut Işığı Derneği üyesi 36 yaşındaki ön lisans mezunu S isimli bir başka üye ise bu uyumsuzluğa ilişkin olarak şu ifadelerde bulunmaktadır:

Benim için de öncelikli olan dinim olduğu için Müslüman bir kadının bu iki kimliği taşıyabileceğini sanmıyorum. Bugünkü feminist düşünce için söylüyorum. Yoksa ben kadınların ezilmesinden yana değilim tabi ki. Kadının bugünkü durumunun nedeni İslam diyorlar. Ben bunu kabul etmiyorum.

İslami kimlikle feminist kimliğin bağdaşmadığını ve bir arada olamayacağını savunanlar olduğu gibi bu iki kimliğin bağdaşabileceğini savunanlar da bulunmaktadır. Fakat burada da ölçü yine İslam ile örtüşüp örtüşmediği ve İslam'a aykırı olmaması gerektiğidir. Örneğin Umut Işığı Derneği üyesi 36 yaşındaki lise mezunu M isimli üye şunları söylemektedir:

Feminist düşünceyi İslam'a düşman bir düşünce olarak yansıtmaya çalışanlar var. Bir kişi hem İslami kimliğe sahip olup hem de Feminist olabilir ama İslami düşünceyi bir kenara koymamak gerekiyor. Bugün feministlerin bazıları kadın erkek eşitliğini savunmak isterken erkekleri tamamen yok sayan, erkek düşmanı olan yeni bir akımı ürettiler farkında olmadan belki de. Ama İslam kadın ve erkeğin birbiri için yaratıldığını ve birbirlerine ihtiyaçları olduğunu ifade ediyor bize. Yani aslında sahip olduğumuz ve olmak istediğimiz kimlikler birbirleri ile çok da çatışmamalı.

Sevgi Kadınlar Derneği üyesi 29 yaşındaki ön lisans mezunu R isimli üye ise iki kimliğin bağdaşabilmesi için şu koşulları öne sürmektedir:

Şöyle olabilir. İnsanların inançlarına saygılı olacaksınız olabilir. Yani kadın haklarını feministler İslam'ı kötüleyerek savunurlarken ben de gerçek İslam'da kadının yeri nedir, hakları nelerdir diye kadın haklarını dinimi referans göstererek savunabilirim.

İslamcı kadınlar arasında feminist ve İslami kimliğin bir arada olabileceği ve olamayacağı konusunda nispi bir görüş ayrılığı olsa da kadın hakları konusunda genel olarak İslami düşünceyi esas almaları İslamcı kadınların en önemli ortak noktalarını oluşturmaktadır.

4.2.5. Müslüman Kadınların Feminist Argümanları Kullanmaları

Müslüman kadınların haklarını savunurken feminist söylemleri kullanmasını nasıl değerlendirdiklerine ve günlük hayatlarında feminizme ait argümanları kullanıp kullanmadıklarına ilişkin sorumuza Mazlum-Der üyesi 41 yaşındaki ilkökul mezunu F isimli kadın şu şekilde yanıt vermektedir:

Bugün bizim toplumumuzda, İslam toplumunda feminist Müslüman kadınlar diye değerlendiren kadınlar vardır. Dindar kadınların da son zamanlarda feminizm söylemleri dillendirmelerinden hoşlanmıyorum. Ama onlar bile çok zor tutunabiliyorlar bu harekete bir yerlerinden. Çünkü sürekli karşlarına bir şeyler çıkıyor. Ben özellikle feminizmin bugünkü dillendirilen söylemini hiçbir zaman bir Müslüman'ın kabul edebileceği bir şey olarak görmüyorum. Çünkü Müslüman bir insan sadece kendisi için hak ve adalet istemez. Hem cinsi için de ister, sadece kendi ırk ya da sadece dini için istemez. Hak ve adalet herkesin eşit oranda faydalanması gereken argümanlardır, vazgeçilmezlerdir.

Dindar kesimin feminist argümanları kullanmalarının nedeni bence yeterince sağlıklı bir değerlendirme yapmamalarıdır.

Müslüman kadınların feminist argümanları kullanmalarından rahatsızlık duyduğunu söyleyen Umut Işığ Derneği üyesi 36 yaşındaki ilkökul mezunu G isimli katılımcı konuya ilişkin düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

Müslüman kadının kendisini anlatması için bir başka rehber ihtiyacı yoktur. Onun rehberi Kuran, Peygamber olmalıdır. Kadınlarımız da akıntıya kapılabiliyorlar bazen. Dindar kadınların bilinçli bir şekilde kullandıklarını düşünmüyorum. Gerçek anlamda İslamı bilselerdi bu kavramlara ihtiyaçları olmadığını da bilirlerdi. Ben feministlerin kullandıkları dilleri kullanmamaya çalışıyorum.

Gökkuşığı Derneği üyesi 32 yaşındaki ön lisans mezunu L isimli bir başka üye ise feminist argümanların kullanılmasına karşı negatif tutumunu şu şekilde ifade etmektedir:

Şimdi ilk başta ben o argümanları asla kullanmıyorum bu kesin. Ya şimdi arkadaşlar arasında bazen şu oluyor. Kadınlar ile ilgili konuştuğunda veya kadın haklarını savunduğunda “Aaa sen de Feministsin” deniliyor. Ama benim tepkim şu Feminizm ne olursa olsun küfürdür. Bu tür söylemlerin kullanılması da yanlıştır. Allah’ın ayetlerini inkar ediyorlar. Ayetlerden ziyade birilerinin yorumları üzerinden değerlendirme yapıyorlar.

Feminist söylemleri kullanmamaya ve bir feminist olarak algılanmamaya dikkat eden İslamcı kadınlar olduğu gibi bu kavramları kullanan fakat bunun nedenini İslami bir bilinç ve sorumluluk ile açıklayan kadınlar da bulunmaktadır. Örneğin Gök Kuşığı Derneği üyesi 45 F isimli üye ise feminist söyleme karşı tutumunu şu şekilde ifade etmektedir:

Birçok sorun yaşayan bir kadın olarak kadın haklarını elbette ki dillendiriyorum ve bu konuda bir bilinç oluşturmaya çalışıyorum. Feminist yanımız tutuyor. Ama ben bunun Feminist Söylem” olarak adlandırılmasından rahatsızlık duyuyorum. Bir Müslüman kadın olsun erkek olsun zulme karşı sessiz olamaz. Bir yerde bir haksızlık varsa ona dur demeli. Kadın hakkından söz edenince insanlar beni de feminist olarak algılıyorlar. Ben onu İslami bilinç, sorumluluk olarak görüyorum. Bir kadın eğer eziliyorsa sen de “Bana neci” diyorsan bu senin İslami kimliğinin zayıfladığını gösterir diye düşünüyorum.

Kullandığım kavramlar feministlerin üzerine yapışmış maalesef ama ben onlara rağmen doğru bildiğimden şaşmam ve o şekilde anılırsam da çok da takmam.

Gökkuşığı Derneği üyesi 35 yaşındaki lise mezunu Ç isimli üye ise feminizme karşı daha esnek bir tutuma sahip olduğunu şu ifadelerle dile getirmektedir:

Argümanlarını bazen kullanıyorum. İslami bir sorumluluğum olduğunu düşünüyorum çünkü. Müslüman kadınlar aileyi korumayı bilsinler ama bir bütün olarak korumayı bilsinler. Erkeklerle birlikte olması gerektiğini bilsinler. Ama feminist argümanları kullanırken dikkatli olmaları gerektiğini düşünüyorum. Dindar kadınların bilinçli bir şekilde kullandıklarını düşünmüyorum. İster istemez kadın haklarını savunurken bazı argümanlar kullanılıyor ama tüm bu argümanları feministler sahiplendiği için ağzımıza aldığımız an “Sen de mi feministsin” diyenler oluyor. Müslümanların kendileri ile ilgili tasavvurlarının değiştiğini düşünmüyorum. Kadın haklarını savunmak feministlerin tekelinde değil o yüzden ister istemez ben örneğin “kadına yönelik şiddete son” deme hakkına sahibim. Onlar kullanıyorlar diye kendime set çekemem. Bunları dillendirirken Feminist olarak da anılmak istemiyorum.

Kadın sorunu, kadının ezilmişliği, cinsel ayrımcılık, kadına yönelik şiddet, kadın kimliği, bilinç yükseltme, kadınların seçme ve seçilme hakkı gibi argümanların İslamcı kadınların arasında da dillendirilmeye başlandığı görülmektedir. İslamcı kadınlar, Müslüman kadınların sıklıkla feminist argümanları kullanmalarından rahatsızlık duyduklarını, kadınlarla ilgili konuları dillendirirken “Feminist” olarak anılmaktan hoşlanmadıklarını ve bu kavramların kullanma hakkının sadece feministlerde olmadığını da ifade etmişlerdir. Ayrıca toplumsal sorunlardan biri olan kadın sorununa kayıtsız kalamayacaklarını ve sadece kadınlıklarından yola çıkarak salt kadının özgürleşmesi adına örgütlenmediklerini dillendirmektedirler. İslamcı kadınlar arasında, kendilerini feminizme yakın hissetmekle birlikte, feminizmle özdeşleşmekten çekinen kadınların sayısının oldukça fazla olduğu söylenebilir. İslamcı kadınların kendilerini tanımlama biçimlerinin genel olarak “kendimi kadın haklarını savunan, ama feminist olmayan birisi olarak tanımlıyorum” şeklinde olduğu ileri sürülebilir.

4.2.6. Feministlerin Başörtüsü Yasağına Yönelik Tutumları

Kadın haklarının savunuculuğunu yapan feminist kadın hareketinin başörtüsünden dolayı eğitim hakkı kısıtlanan ve kamusal alandan dışlanan kadınlara yönelik tutumunu nasıl değerlendirdiklerine ilişkin soruya Gökkuşluğu Derneği üyesi 22 yaşındaki ön lisans mezunu F isimli üye şu yanıtı vermektedir:

Feministler “kadın için hak” diyorlar. Ama bakıyoruz ki kadınlar için bile bunu gerçekleştiremiyorlar. Mesela dindar kadına ne kadar destek veriyorlar? Türkiye’de yaşanan birçok trajediden biridir başörtü sorunu ve başörtü meselesinde hani neredeydi feminist kadınlar? Hangi Müslüman kadının yanında yer aldılar. Hangi Müslüman kadına destek oldular. Merve Kavakçı meclisten kovulduğunda kim, hangi feminist hareket meclisin önünde bir basın açıklaması yaptı. Mesela bu seçimde dindar ve donanımlı kadınların başlattığı bir kampanya vardı. “Başörtülü aday yoksa oy da yok.” Sadece kaderin yönetiminin değişmesinden sonra KADER’in yönetim kurulu başkanı ve birkaç üyesi destek verdi. Sayısız feminist dernek var. Hiç kimse demedi “Evet gerçekten bunlar kadın ve bunların böyle bir sorunu var.” Onun için ben hakikaten “Hak ve adaleti göstererek” bir kadın hareketi olarak görmüyorum feminist hareketi. Eşitlik istiyorlar ama kendi cinslerine eşit bile davranmıyorlar.

Mazlum Der üyesi 41 yaşındaki lise mezunu N isimli üye ise feministlerin kadınlar arasında ayırmacılık yaptığına ilişkin düşüncelerini şu cümlelerle dile getirmektedir:

Tam bir çelişki durumu var. Kadın haklarının savunuculuğu yaparken genel bir kavram kullanıyor ama söz konusu uygulamaya geçince başörtülü ve başörtüsüz kadın diye de hemcinsine karşı ayırmacılığı yapıyor. Bu ayırmacılık bir erkeğin bir kadına yaptığı ayırmacılıktan daha da kötüdür. Başörtülü kadınlara destek veren bir feministe rastlamadık bunca zamandır. Ama Müslüman kadın başörtülü olmayan ama haksızlığa uğrayan kadının da yanında yer almıştır ve olması gereken de budur.

İslamcı kadınlar feministlerin kendilerine yönelik tavırlarını ayırmacılık olarak tanımlamakta ve “kadınlar arasında eşitlik söylemine” rağmen feministlerin hem cinsleri olan başörtülü Müslüman kadınlarla başı örtüsüz kadınlar arasında ayırım yapmalarını önemli bir çelişki olarak değerlendirmektedirler. Söz konusu tavır ve tutumlarından dolayı da feminist hareketin savunucularını samimi bulmadıklarını ifade etmektedirler.

4.2.7. Feministlerin Kadın Temsiliyeti

Türkiye’de kadın hakları denince akla ilk gelen feministler olmaktadır. Feministlerin büyük bir çoğunluğunun kendilerini kadınlar adına konuşma konusunda yetkili gördükleri ve feminist hareketin İslamcı kadınları temsil edip etmediğine yönelik sorumuza İslamcı kadınların tamamı feministlerin kendilerini hiçbir şekilde temsil etmediği yanıtını vermişlerdir. Örneğin Anadolu Gençlik Derneği üyesi 41 yaşındaki üniversite mezunu Z isimli kadın feministlerin kendilerini temsil etmediğini aşağıdaki şekilde ifade etmektedir:

Evet, kadınları temsil denince bugün feministler akla geliyor. Kendisini Feminist olarak adlandıran kesim kadınlar adına konuşma yetkisini kendilerinde buluyorlar. Kadın haklarının savunuculuğunu yapıyorlar ama biz onları yanımızda göremiyoruz. Neden çünkü başörtülüyüz. Biz okuyamıyoruz, eğitim almak istiyoruz ama engelleniyoruz. Ya da bir şekilde okuyoruz bu defa mesleğimizi yapamıyoruz, dışlanıyoruz. Biz fiziksel şiddete maruz kalmıyoruz ama psikolojik olarak büyük bir baskı altındayız. Travma geçirenler var. Bunun hesabını kim verecek. Kadınları kadınlar da eziyor maalesef. Ama biz onları dışlamıyoruz. Açık ya da başı örtülü kadın ayrımı yapmıyoruz. Herkesi kucaklıyoruz ve olması gereken de budur. Bence Feministler tüm kadınlar adına konuşmamalıdır. Bizi temsil etmiyorlar kesinlikle.

Gökkuşuğu Derneği üyesi 21 yaşındaki lise mezunu T isimli üye ise konuya ilişkin düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

Eğer kadınları kendi içinde de ayırıyorsa propagandalarını yaparken başörtülü kadınları desteklemediklerini de ifade etsinler. Ben Türkiye’deki Feminist hareketi sadece bir özentiden ve taklitten ibaret görüyorum. Türkiye’deki hareketlerin anavatanı Türkiye değil bir kere. Ben onların hem söylemleri ile çeliştiklerini hem de İslami kesimdeki kadınları dışlayıcı tutumlarından dolayı İslami kesimi temsil etmediklerini düşünüyorum. Ayrıca onları samimi bulmuyorum. Uygulamada neler olduğu apaçık ortada. Ben söylediklerinden çok yaptıklarını önemsiyorum.

Kardelen Kadın Derneği üyesi 40 yaşındaki ilkokul mezunu Ş isimli bir başka üye ise feminizmle ilgili şu ifadeleri kullanıyor:

Evet toplumumuzda öyle bir algı oluştu ki artık kadın hakları ya da ezilen kadın denilince akla Feministler geliyor. Öyle ki hani ben bir kadını savunacak olsam feminizmi bilmeyenler de hemen "Feminist" yakıştırmasını yapıyorlar. Feministle beni temsil etmiyorlar. Biz onları hiç yanımızda göremiyoruz.

Van'da VAHÖP (Van Hak ve Özgürlükler Platformu) çatısı altında bir araya gelen İslami kimliği olan dernekler başörtüsü yasağı ve diğer hak ihlalleri kapsamında yapmış oldukları basın açıklamalarına İslami kesimin derneklerinden biri olan Sevgi Kadınlar Derneğinin destek vermediğini dile getirmektedirler. Örneğin Kardelen Kadın Derneği üyesi 32 yaşındaki ilkökul mezunu S isimli üye şu şekilde ifade etmektedir:

Kaçınılmaz olarak değil de yani biz dindar kesimin hepsi ile bir araya gelemiyoruz. Çünkü herkesin inandığı ve savunduğu bir görüş var. Yani kimse kimseyi kendisine benzetmeye çalışmadan bir araya gelinmelidir. Van'daki kadın dernekleri olarak bile bir araya gelemiyoruz. Dini ideolojimizden dolayı. Biz davet ediyoruz ama gelmiyorlar. Ama bırakın onları mesela biz her hafta yaptığımız basın açıklamalarında Nur Cemaatini dahi yanımızda göremiyoruz.

Gökkuşluğu Derneği üyesi 23 yaşındaki lise mezunu S isimli üye de İslamcı bir çizgiye sahip dernekler arasında eylem birliği olmadığından şikayet ederek şunları söylüyor:

Yani şimdi sivil toplum kuruluşlarına baktığımızda aynı çizgide olan insanların bile çoğu zaman aynı ortamda bir fikri savunurken aynı çizgide olmadıklarını görüyoruz. Hani bırakın Kemalistleri diğer sivil toplum kuruluşlarını yani dini hassasiyeti olan kuruluşlar bile aynı fikri savunmayı aynı yerde olamayabiliyorlar. Biz başörtü yasağı konusunda cemaati yanımızda hiç görmedik. Onlar farklı yollar geliştirmeyi tercih ediyorlar. Devletle çatışmak isteniyorlar sanırım. Böylece kendilerini daha rahat kabul ettiriyorlar.

Bazı İslamcı kadınların Nur cemaatine bağlı olduğu söylenen Sevgi Kadınlar Derneğinden destek almadıklarına ilişkin yanıtlarına karşılık Sevgi Kadınlar Derneğinin 29 yaşındaki ön lisans mezunu R isimli üyesi bu konuya ilişkin yaklaşımlarını şu şekilde ifade etmiştir:

Biz başörtüsü konusunda daha farklı düşünüyoruz. Daha farklı noktalarda destek olmaya çalışıyoruz kızlarımıza. Çözüm adına daha farklı şeyler yapıyoruz. Okumalarına vesile olmaya çalışıyoruz. İnsan yetiştiriyoruz. Onları destekliyoruz. Basın açıklamaları yapan

derneklerin yanlış yaptıklarını düşünmüyoruz. Ama biz iyi bir eğitim alıp farklı şekilde tepkilerimizi ifade etmemiz gerektiğine inanıyoruz.

Feministlerin erkekler tarafından ezilen, ayrımcılığa ve şiddete maruz kalan söylemleri İslami kesimin kadınları tarafından pek de kabul görmemektedir. Çünkü İslamcı kadınlar feministlerin kadınları kendi aralarında “başı örtülü ve örtüsüz” olarak ayırdığını ileri sürmektedirler. Bu nedenle feministlerin tüm kadınlar adına konuşmasını da doğru bulmadıklarını dile getirmektedirler. İslamcı kadınlar özellikle de başörtü sorunu konusunda feministlerden destek almadıklarına ilişkin yaygın düşüncelerine ek olarak birçok toplumsal konuya karşı da davet etmelerine rağmen feministlerin duyarsız kaldıklarını ifade etmektedirler. Buna örnek olarak da hafta sonları yaptıkları basın açıklamalarına destek vermemelerini göstermektedirler. İslami kesimim dernekleri arasında da pratikte farklılıkların olduğu ve tam olarak bir birlik sağlanamadığı söylenebilir.

4.2.8. İslamcı Kadınların Kendilerini Tanımlama Biçimleri

Son olarak katılımcıların kendilerini nasıl tanımladıklarına dair (Müslüman, İslamcı, dindar, muhafazakâr, modern) sorulan soruya Kardelen Kadın Derneği üyesi 40 yaşındaki ilkokul mezunu Ş isimle şu şekilde yanıt vermektedir:

Ben kendimi Müslüman olarak tanımlıyorum. Çünkü İslam bütün Müslümanların bir üst kimliğidir ve Müslüman olarak tanımlamam gerektiğine inanıyorum. Dindar kelimesi Allah'ın kitabında olmayan bir kavram. İnsan dinine bağlı olacak ama Allah bizi Müslüman olarak tanımladığı için, Allah bizi Müslüman kimliğimizle tanıttığı için bu kimliği kullanmayı tercih ederim. Dindar ya da İslamcı denince sanki kıyısından köşesinden tutunmak gibi geliyor. Muhafazakâr da demek istemiyorum çünkü onun anlamı başka. Cumhuriyetçi muhafazakârlar da var. Bunun dini kimlikle ilgisi yok. Geleneklere, değerlere bağlılıktır muhafazakârlık. Ama Müslüman denince tam ortasında hissediyorum bu yüzden öyle tanımlıyorum. Mümin bir kadın olmayı daha çok isterdim. Bir kısmını yapamadığıma inanıyorum o yüzden de Müslüman kimliğini daha uygun görüyorum. Kısacası inandığım gibi yaşamak isteyen bir Müslüman'ım.

Mazlum-Der üyesi 38 yaşındaki lise mezunu H isimli üye ise kendisini şu şekilde tanımlamaktadır:

Ben kendimi sadece Müslüman olarak tanımlıyorum. Allah da bize bunu yakıştırmış ve bize bu şekilde hitap ediyor. İnançımı yaşamak isteyen bir Müslüman'ın başka bir tanımlamaya ihtiyaç yok bence.

Gökkuşığı Derneği üyesi 32 yaşındaki ön lisans mezunu L isimli üye ise kimliğini şu şekilde tanımlamaktadır:

Ben kendimi Müslüman olarak tanımlıyorum. Bundan önce günümüzde yobaz, bağnaz, diye anılıyor ya ben o tür kavramları kesinlikle kabul etmiyorum. Tamamıyla özgürlükçü, hak, eşitlik ve adalete önem veren bir söylemi, İslam söylemini savunan düşündüğü gibi yaşamak isteyen bunun için mücadele eden bir Müslüman'ım.

Katılımcılarımızın tamamı kendilerini Müslüman olarak tanımladıklarını ve Müslüman'ın başka bir tanımlamaya ihtiyaç duymaması gerektiğini ifade etmişlerdir. İslamcı kadınların Müslüman kimliğini en üst kimlik olarak kabul ettikleri ve başka tanımlamalara ihtiyaç hissetmedikleri söyleyebilir.

4.3. Kamusal Alan Ve Tebliğ Vazifesi

Tebliğ, bir mesajı ulaştırma anlamına gelir. Ve İslamcı kadınların ifadesi ile dini mesajda mesajın kaynağı yüce Allah'tır. Bu mesajın en önemli özelliği hidayete erdirmeye özelliğidir ve dolayısıyla dini tebliğ edenlerin görevi, insanları Allah katına yakınlaştırmaktır. İslam'da tebliğ kadına da erkeğe de verilmiştir. Kadınların bu misyonundan hareketle katılımcılara sorulmuş olan “Kadınların eğitilmiş bireyler olarak kamusal alanda görünür olmaya başlamaları İslam'daki tebliğ görevinin bir gereği olarak da anlaşılabilir mi?” sorusunu Anadolu Gençlik Derneği üyesi 41 yaşındaki üniversite mezunu Z isimli üye aşağıdaki şekilde yanıtlamıştır:

Amacım elbette ki tebliğ. “İçinizden iyiliği emreden, kötülükten men eden bir topluluk bulunsun” ayeti gereğince Müslümanlar olarak toplumu değiştirmeye, dönüştürmeye gayret ediyoruz. Bu anlamda tebliğ gibi önemli bir misyonumuz var. İslam kadın-erkek ayrımı yapmıyor. Kadın da tebliğ edebilir. Hz. Hatice Vâlidemiz, bütün malını Allâh için verirken; Hz. Sümeyye, en kıymetli varlığı olan cânını, kocasını ve çocuğunu İslâm için fedâ ederken; diğer sahâbî hanımlarının da, kimileri kocasını, kimileri de çocuklarını Allâh yolunda kaybederlerken; bugünün Müslüman hanımları, acabâ İslâm yolunda

Allâh ve Rasûlü için nelerini verebiliyorlar? Ben de yeri geldiğinde dinimi öğretmek, yeri geldiğinde sadakamı vermek, infakımı etmek, yeri geldiyse dinimi öğrenmek amacıyla kamusal alana çıkıyorum. Bizim amacımız da Allah'ın rızasını kazanmak. Hidayeti veren Allah biz sadece aracı oluruz. Evin dışına çıkmak da yalnızca araç bizim için.

İnsan-Der üyesi 30 yaşındaki lise mezunu M isimli üye ise tebliğ ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

Amaç zaten tebliğdir. Biz keyfimize dışarı çıkmıyoruz. Tebliğ her şekilde de yapılabilir. Kadın, hayra davet, tedavi, alış-veriş, akraba hukukunu koruma, hasta ziyareti gibi hizmetler için dışarı çıktığında Allah yolunda hayır yapmak için çıkmış olur. Siz davranışlarınızla da tebliğde bulunabilirsiniz. En güzel örneklerini sahabelerin hayatına bakarak da görebiliriz. Biz Allah'ın emir ve yasaklarını peygamberinin yaptığı gibi doğru biçimde insanlara aktarmakla yükümlüyüz. Bizim kaynağımız da Allah'tır.

Kardelen Kadın Derneği üyesi 38 yaşındaki lise mezunu N isimli üye ise tebliğ ile ilgili olarak şu düşünceleri dile getirmektedir:

Evet, amacım para kazanmak, çalışmak değil. Tebliğdir amacım. Bu derneğe üye olurken de bakışım öyleydi. Oraya gideceğim, orada İslam'dan yoksun insanlar var, onlara İslam'ı anlatacağız, tebliğ edeceğiz diye düşünüyordum. Bu aralar dikiş-nakiş olduğundan ara verdik ama daha önce kitap okuyorduk, dersler yapıyorduk. Rol model olmaya çalışıyorum. Yaşayarak da tebliğ yapabilirsiniz. Peygamber mesleğidir aslında. Peygamberler de insanları hakka davet ediyorlardı. Davranışları ile yaşam biçimleri ile, sözleri ile tebliğ ediyorlardı. Biz de onlar gibi olmalıyız bence.

İslamcı kadınlardan bazıları ise ilk amaçlarının tebliğ olmadığını ifade etmişlerdir. Örneğin Sevgi Kadınlar Derneği üyesi 38 yaşındaki üniversite mezunu A isimli üye kamusal alana çıkışını şu şekilde ifade etmektedir:

Hayır, amaç sadece tebliğ değil. İnsanlar modernleşmeye doğru gidiyorlar. Ekonomik açıdan tek kişinin çalışması yetmiyor. Yaşam tarzları, giyim tarzları, dünyaya bakış açıları değiştiği için hem para kazanmak hem de tebliğ etmek için kamusal alana çıkıyorum. Ayrıca tebliğ vazifesini sadece kamusal alan ile sınırlamak yanlış olur. Evimizin içinde de yeri geldiğinde çocuğuna da tebliğ edebilirsin ya da yakın çevrene de. Evimizin dışında çok zor durumda olan insanlarımız var. Aç olan, yetim olan, haksızlığa

uğrayan bir sürü insan var. Onların önce temel ihtiyaçlarını karşılamalıyız sonra İslam'ı tebliğ etmeliyiz.

Kamusal alana tebliğ için çıkmadığını belirten Gökkuşluğu Derneği üyesi 45 yaşındaki üniversite mezunu F isimli üye ise şunları ifade ediyor:

Bunu yapan varsa tebrik ediyorum. Ben yapmıyorum. Ben sadece doğrusunu söylemek gerekirse, maddiyat olarak para almasam çok gelmem mesela çalıştığım yere. .

Umut Işığı Derneği üyesi 36 yaşındaki lise mezunu M isimli üye ise şunları söylüyor:

Amaçlarımız arasında tebliğ de var. Tebliğ her şekilde de yapılabilir. Bunun gereği evin dışına çıkmak değil ama evimizde oturursak kaç insana ulaşabiliriz ki. Evimizin dışında çok zor durumda olan insanlarımız var. Aç olan, yetim olan, haksızlığa uğrayan bir sürü insan var. Onların önce temel ihtiyaçlarını karşılamalıyız sonra İslam'ı tebliğ etmeliyiz.

Bazı İslamcı kadınların vermiş oldukları yanıtlar, kamusal alanda daha fazla görünür olmaya başlamalarının İslam'daki tebliğ görevinin bir gereği oluşudur. Ayrıca İslam'ı tebliğ etmede kadının önemini Asr-ı Saadet dönemindeki kadın sahabelerin hayatlarını örnek gösterilerek temellendirmektedirler. İslamcı kadınlardan bazıları ise asıl amaçlarının sadece tebliğ olmadığını ve tebliğ vazifesinin yalnızca kamusal alanla sınırlandırmanın yanlış olduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü bu kadınlara göre modern yaşam biçimi zorunlu olarak Müslüman kadınları da evin dışına itmektir. Bundan dolayı da dünyevi ihtiyaçlar tebliğ vazifesinin önüne geçebilmektedir. İnsanların temel ihtiyaçlarının giderilmesi gerektiğine, kadının eğitim almak için, toplumsal hayattan soyutlanmamak adına da kamusal alana çıktığını da ifade etmektedirler. Buradan hareketle İslamcı kadınların kamusal alana çıkış nedenleri arasında farklılıklar olduğu ileri sürülebilir.

4.4. Söylem Ve Yaşam Tarzı Arasındaki İlişki Ve Çelişki

Kamusal alana katılım ve eklemlenme, İslami kesimin giyim kuşam anlayışlarında, tüketim alışkanlıklarında ve söylemlerinde önemli farklılıklar ile birlikte birtakım değişim ve dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Yaşam tarzı dediğimiz olgu sadece giyim kuşamla, davranış biçimleriyle sınırlı değildir. Hayatın her alanını ve her şeyini kapsamaktadır. Siyasi tercihleri, ekonomik iş ve ilişki biçimlerini, zihin ve davranış kalıplarını ve bütün bunları

mümkün kılan anlam haritalarını ve anlamlandırma pratiklerini kapsamaktadır. İslami kesimin yaşam tarzının bu şekilde değişmesinde hem ekonomik hem de siyasal anlamda merkeze taşınmanın getirdiği yaşam tarzı değişiklikleri de etkili olmuştur.

İslami kesimin söylemleri ve yaşam tarzları arasında bir çelişkinin olduğunu İnsan Der üyesi 40 yaşındaki üniversite mezunu M isimli üye aşağıdaki şekilde ifade etmektedir:

Söylem ve eylem arasında bir çelişki olduğunu ne yazık ki görüyoruz. Değişim hem olumlu şekilde olur hem de olumsuz şekilde olur. Ben yargulamak istemiyorum kimseyi kazandıklarını nasıl harcamak istiyorlar ise o şekilde harcarlar tabi. Ama Müslüman'a yakışmıyor sözünün ve özünün bir olmaması, aşırı israf, paranın birincil derecede önemli olması. Belki de bu, bastırılmış olan duyguların şartlar olgunlaştığında ortaya çıkış şeklidir. Bir dönem çok uç noktalarda, radikal söylemi olan insanlar bugün İslami kimliğini güya muhafaza ederken bir taraftan da farklı yaşantılara meyleden insanlar var. Bunun nedeni aslında o güne kadarki düşüncelerini hakkıyla içselleştirmiş olmamasıdır. Yoksa mutlaka söylediği ile yaşadığı aynı olurdu.

Gökkuşuğu Derneği üyesi 23 yaşındaki lise mezunu S isimli üye ise söylem ve yaşam tarzı arasındaki çelişkiyi şu şekilde ifade etmektedir:

Çelişkili var. Ben pek tasvip etmiyorum. Yani şimdi hem dindar olduklarını söylüyorlar; hem de eylemleri farklı oluyor. Genelleme yapmak istemiyorum ama maalesef İslami kesimin bazı varlıklı insanları ne yazık ki kapitalizmin kurbanı olmuşlar. Zaten tüketim çılgınlığı almış başını gidiyor bu durumda bir Müslüman'ın bu konuda daha hassas olması gerekirken bazılarının ayakları kayabiliyor. Ekonomik güç elbette ki bazı değişimleri de gerekli kılmaktadır ama bu kökten bir değişim olursa orada bir sorun var demektir. Bugün tüm Müslümanların değil ama iktidar zenginlerinin manevi buhranda olduğunu düşünüyorum. Hani bu mal amaç değil sadece araçtı ve onun gerçek sahibi Allah'ı? Ne oldu? Birden anlayışlarımı mı değiştirdi? Hani kendisi tokken komşusu aç yatan bizden değildi? Hani mülk Allah'ındı ve kişi onu istediği gibi harcayamazdı?

Kardelen Derneği üyesi 35 yaşındaki ön lisans mezunu G isimli üye ise söylem ve yaşam tarzı arasındaki çelişkili durumu şu eleştirel ifadelerle dile getirmektedir:

Farklılık var. Hani imamın söylediğini yap yaptığını yapma meselesi var ya. Onun gibi işte. Adamlar toplantılarda, sohbetlerde israftan, yardımlaşmadan, dayanışmadan söz

ediyor ama kendisinin bunlarla uzaktan yakından ilgisi olmuyor. Ya da başörtülü bayanlarla çok rahat bir şekilde konuşabiliyorlar, sohbet ediyorlar ama söz konusu biz olunca yüzümüze bakmıyorlar sanki bize bakınca haram işlemiş olmuyorlar. Evlerine gidiyorsunuz çok lüks döşenmiş ya da çocukları özel okullarda okuyor.

Yaşanan değişimin sadece bir çelişki olarak okunmaması gerektiğini belirten Mazlum-Der üyesi 41 yaşındaki lise mezunu N isimli üye şu ifadeleri ileri sürmektedir:

Dindar kesimin yaşam tarzlarında değişiklik olduğunu düşünüyorum ama bu kimilerinin dediği gibi çelişki değil bana göre. İslami kesimin de alım gücü arttı ve belirli yerleri işgal etmeye başladılar. Haliyle tükettikleri de değişiyor. İktidar zenginleri artıyor günden güne. Her insan bir şekilde güçten nemalanmaya çalışıyor. Bu da tabii ki insanın yaşam tarzında, düşüncesinde de değişikliklere neden olabiliyor. Genelleme yapmak yanlış olur. Örneğin bugün gücü ellerinde bulundurduklarından dolayı İslami kesime uygulanan toplumsal baskı biraz azaldı. Ama israf derecesine varan harcamaları ben de tasvip etmiyorum. Eğer bu insanlar bir Müslüman olarak ihtiyaç sahibi kardeşini görmezden geliyor, infakını yapmıyor ama bir taraftan da yardımlaşma ve dayanışma adına vaazlarda bulunuyorsa işte o zaman bir çelişki vardır.

Sevgi Kadınlar Derneği üyesi 29 yaşındaki ön lisans mezunu R isimli üye ise konuya ilişkin olarak şunları ifade ediyor:

Tüketim çılgınlığı tüm dünyada önüne geçilmez bir hal almaya başladı ve elbette ki bundan Müslümanlar da etkilenmiyor değil. Müslüman temsil insanıdır. Onun için ortamına göre kılık kıyafetine de dikkat etmeli. Zarafeti de ziyafeti de olacak. Çok çeşit olacak dersiniz bu da çok büyük israftır. Ama bugün iktidarda olanların özellikle haksız yere eleştirildiklerini düşünüyorum. Sanki Türkiye'deki tüm Müslümanlar öyle yaşıyormuş gibi gösteriyorlar. Yani öyle Müslümanlar var ki ihtiyaç sahibini gördüğü için Allah ona kat be kat veriyor. Neden Allah'ın nimetlerinden yararlanmasın bu insan?

Katılımcıların ifadelerinden hareketle bugün kendisinin İslami kurallara uygun yaşadığını söyleyen dindar ve muhafazakâr kesimin söylemleri ve yaşam tarzları arasında nasıl bir ilişki olduğuna dair İslamcı kadınların yaklaşımları, hem bir çelişkinin var olduğu hem de olmadığı üzerinedir. Aynı zamanda İslami kesimin sosyal ve ekonomik konumları değiştiğinde iddia edildiği gibi İslam'ın emirlerine riayet etmedikleri, sosyal ve ekonomik

sorumluluklarını yerine getirmedikleri düşüncesini reddettikleri ve sadece bir kısım Müslüman'ın hayatları örnek gösterilerek tüm Müslümanlara göndermeler yapılmasını kabul etmedikleri ileri sürülebilir.

4.5. Bir Referans Kaynağı Olarak Asr-ı Saadet Dönemi

İslamcı kadınların bir referans kaynağı olarak Asr-ı Saadet döneminde örnek aldıkları şahsiyetlerin kimler olduğuna ve o dönemdeki kadının konumuna ilişkin tartışmalar aşağıda sunulmuştur:

4.5.1. Asr-ı Saadet Döneminde Kadın

Asr-ı Saadet Müslüman kesim için önemli bir referans kaynağı oluşturmaktadır. Katılımcılara bu dönemden kimleri kendilerine model olarak aldıklarına ilişkin sorulara Mazlum-Der üyesi 41 yaşındaki ilkökul mezunu F isimli üye şu şekilde yanıt vermektedir:

Biz İslam'ı en güzel Hz. Peygamberden öğreniriz. Çünkü o bizim rol modelimizdir. O'nun dışında Hz. Ömer, Hz. Ebubekir, Hz. Ali beni çok etkilerler. Kadınlardan özellikle Esmâ Binti Üneysin hayranıyım. Hz. Peygamber'in hayatına baktığımızda kadına öyle bir rol biçilmediğini görüyoruz.

Anadolu Gençlik Derneği üyesi 41 yaşındaki üniversite mezunu Z isimli üye ise şu yanıtları veriyor:

Asr-ı Saadet denince mutluluk asrı aklıma geliyor. Yüzümüzü güldüren o mutluluk asrı bizim içinde ışık tutar ve o döneme baktığımda Hz. Peygamber'in bir hadisi aklıma geliyor. Diyor ki "Benim ashabım yıldızlara benzer onlardan hangisini taklit ederseniz inşallah o yol sizi Allahın cennete getirir." Hakikaten baktığımda gerçekten de bende etki oluşturan çok sahabe vardır. Hz. Ömer, Hz. Ebubekir, Hz. Ali beni çok etkilediler. Kadınlardan özellikle Esmâ Binti Üneysin hayranıyım. Her özelliğinden dolayı. Kadın denince aklıma Esmâ Binti Üneys gelir. Mesela Hz. Aişe, Rümeysa, Zeynep Binti Caş, Hz. Hafza vardır.

Umut Işığı Derneği üyesi 34 yaşındaki ilkökul mezunu S isimli üye ise bu konuda şu ifadelerde bulunmaktadır:

Bir Müslüman olarak benim için de Asr-ı Saadet dönemi çok güzel bir örnektir. Bizim için model olan ilk başta Peygamber Efendimiz sonra da ailesi ve sahabe-i kiramdır. Mesela hanım sahabelerden Hz. Hatice tüm malını İslam uğruna harcamış, Hz. Aişe'nin ilmi ve özellikle de hadis ilmindeki uzmanlığı, Hz. Fatma, Hz. Zeynep, Hz. Rümeyşa gibi. Erkek sahabelerden de Hz. Ebubekir, Hz. Ali, Bilal-i Habeş, Hz. Ömer gibi sahabelerin hayatları beni etkiler.

İslamcı kadınlar ilk olarak Hz. Peygamberin hayatını, kadın ve erkek sahabelerin her birinin ayrı özelliklerini örnek aldıklarını ifade ederken, Hz. Peygamberin kadınlara ne kadar önem verdiğini örneklerle desteklemektedirler. İslamcı kadınların Asr-ı Saadet dönemini referans alırken kadının o günkü konumuna vurgu yaptıkları söylenebilir. İslam'ın bugünkü uygulamasıyla Asr-ı Saadet dönemindeki İslami yaşam farklılığı, İslamcı kadınlar tarafından sıkça dillendirilmekte ve İslam'ın kökenine, özüne dönüldüğünde kadın-erkek eşitliğinin sağlanabileceği savunulmaktadır. Gündelik pratiklerde ortaya çıkan cinsiyetler arası eşitsiz rol dağılımlarının ve kadınların ezilmesinin nedenini, İslam'ın gerektirdiği gibi hayata geçirilmemesi olarak açıklanmaktadır. Çayır'ın ifade ettiği gibi “bugün panellerde erkeklerle beraber konuşmacı ve hatta yönetici olarak yer alan İslamcı kadınlar geleneksel mahremiyet duvarlarını yıkıyor, Asr-ı Saadete referansla yeni bir mahremiyet tanımı yapıyorlar”(2009: 67). Böylece kadınlar, hareketin hem kendi içindeki kadın-erkek ilişkisini dönüştürmektedirler ve hem de üzerine bir daha düşünülmesini sağlamaktadırlar.

4.5.2. Rol Model Olma

Asrı Saadet dönemini referans olarak gösteren kadınlar o dönemde yaşamış olan sahabeleri rol model olarak aldıklarını ve aynı zamanda rol model olmaya çalıştıklarını da ifade etmektedirler. Örneğin Gökkuşuğu Derneği üyesi 23 yaşındaki lise mezunu S isimli üye rol model olma kaygısını şu şekilde ifade etmektedir:

Başta Peygamber Efendimizi örnek alıyorum ve O'nun ashabı da bizim için önemli bir referans kaynağı. Her bir sahabenin ayrı bir özelliğini seviyorum. Hz. Ebubekir'in sadakatini, Hz. Ali'nin o küçücük yüreğinde taşıdığı cesaretini, Hz. Ayşe'nin ilmini, Hz. Hatice'nin fedakârlığını, Musab Bin Umeyr'in Peygamberimize olan sevgisini ve daha birçokları var. Ben de çocuklarıma ve çevremdekilere örnek olmaya çalışıyorum tabi. Kimi zaman davranış sözlerden daha etkili oluyor. Rol model olmak zorundayım. Böyle

bir kaygım var. Çünkü bizler temsil insanıyız. Allah Resulünün davasını üstlendiysek temsil etmek zorundayız.

Umut Işığı Derneği üyesi 36 yaşındaki ön lisans mezunu S isimli üye ise şunları ifade etmektedir:

Ben bir bayan olarak Hz. Fatıma'yı örnek almaya çalışıyorum. Onun dışında Hz. Hatice, Hz. Ayşe de var. Hz. Ayşe'nin ilmi bilgisine bakınca Müslüman kadınlar olarak biz de onlar gibi olmalıyız diyorum. Bana gelen öğrencilerime de örnek olmaya çalışıyorum. Örtümle, ibadetlerimle, ahlakımla olsun onlara örnek olmaya çalışıyorum. İnşallah verimli de oluyorumdur.

Kardelen Kadın Derneği üyesi 32 yaşındaki ilkokul mezunu S isimli üye ise konuya ilişkin düşüncelerini şu şekilde ifade ediyor:

Onlar bizim için önemli bir referans kaynağı. Onlardan söz edince hala da heyecanlarız. Örnek alıyoruz. Hz. Fatma, Hz. Zeynep, Hz. Aişe'miz var. Biz onlardan söz edince heyecanlanıyoruz. Onlar bizim için semboldür, örnektirler. Onları okudukça nasıl olmamız gerektiğini daha iyi anlıyoruz. Onlara benzemek istiyoruz. Ben de çocuklarımı güzel bir şekilde yetiştirmeye çalışıyorum ve onlara örnek olmaya çalışıyorum. Tek endişem de onlar. Attığım adıma dikkat ediyorum.

İslamcı kadınlar, özü itibarıyla İslamiyet'in kadınlara ve erkeklere eşit haklar tanıdığını, iki cinsiyet arasında ayırım yapmadığını, kadını eğitim haklarından yoksun bırakmadığını, ev içi sorumluluklarının da erkeklerle paylaştırıldığını ifade ederken, Asr-ı Saadet'te yaşayan sahabelerden ve Hz. Muhammed'in hanımları ile olan ilişkisinden örnekler vermektedirler. İslamcı kadınların kamusal alanda çalışmaları ve eğitim almaları konusunda İslam'ın altın çağı olarak bilinen Asr-ı Saadet dönemindeki kadının konumuna dayanan dini referanslar ile kendilerini kamusal alanda daha rahat konumlandıkları ileri sürülebilir. Ayrıca, İslami düşünceyi yaşama ve yaşatma misyonlarından dolayı, bu kadınların önce ailelerine daha sonra çevrelerindekiilere rol model olmaya çalıştıkları da söylenebilir.

4.6. İslam'daki Kadın Algısı

Kadının annelik ve ev kadınlığı rolü İslami kesim için çok önemlidir. Çünkü "anne" gelecek nesilleri yetiştirmekte, ev kadını günlük hayatı dolayısıyla aileyi organize etmektedir. İslamcı kadınlar başörtülerine, İslami yaşam tarzlarına ve annelik rollerine sahip çıkarak

Müslüman kadının bunlar varken de eğitim alabileceklerini, doktor ya da öğretmen olabileceğini göstermeye çalışmaktadırlar. Konuya ilişkin tartışmalar aşağıda verilmiştir:

4.6.1. İslam'da Kadının Rollerini Nelerdir

İslam'ın, kadına daha çok annelik ve eş rollerini biçmiş olduğu düşüncesine katılıyor musunuz sorumuza karşılık İslamcı kadınlar, kadının annelik rolü gibi ev kadınlığı rolünün de yeniden tanımlanması gerektiğini ifade etmektedirler. Örneğin Umut Işığ Derneği üyesi 36 yaşındaki ilkökul mezunu G isimli üye İslam'da kadının rolünü şu şekilde ifade etmektedir:

İslami bir kimliğe sahip bir anne daha iyi bir annedir. Ama İslam'ın, kadına daha çok annelik ve eş rollerini biçmiş olduğu düşüncesine katılmıyorum. Bu yorumlama biçimi yanlış, öyle bir şey yok. Kadın, toplumun bir ferdidir. Onu bir köşeye koyamazsınız. Dışarı çıkabilir, eğitimci olabilir, doktor olabilir her şeyde olabilir. Asrı Saadet dönemindeki kadınların konumu bizim için güzel bir örnektir. İslam'daki kadın sosyal hayatın içerisinde. Yani bugünkü gibi sosyal hayatımız evin içinden ibaret değil. İlim öğrenen, okuyan, araştıran, ticaret yapan. Tabi bunları yaparken İslami hassasiyetleri bir kenara koymadan yapmalıyız.

Gökkuşuğu Derneği üyesi 22 yaşındaki ön lisans mezunu F isimli üye ise İslam'daki kadın rolüne ilişkin yorumlara şu şekilde tepki vermektedir:

Yanlış yorumlandığını düşünüyorum. Kadın, sadece evde temizlik yapmak ve çocuk bakmak için yaratılmadı. Bir Müslüman kadın her zaman aktif, üretken olmalıdır. Pasif bir Müslüman kadın olmamalıyız. Sahabe hayatından Hz. Hatice'yi, Hz. Esma'yı ve buna benzer birçok sahabenin aktif rollerini ekonomide, âlimlikte, sosyal hayatta görüyoruz, biliyoruz. Bakıyoruz İslam'da pasif kadın rolü yoktur.

Kardelen Kadın Derneği üyesi 40 yaşındaki ilkökul mezunu Ş isimli üye ise zaman üzerinden İslam'ın kadına biçtiği gerçek rollerde ciddi aşınmalar olduğunu belirterek şu ifadelerde bulunmaktadır:

İslam'daki kadın profiline ve şüandaki yaşatılan kadın profiline baktığımda aynı değil. Ben Peygamber Efendimizin yaşantısına baktığımda hayranlık duyuyorum. Bugün kadının rollerini de yorumlayan erkekler. İstedikleri şekilde kadına kılıf biçiyorlar ve aynı zamanda İslam'daki kadın profili ile uyuşmuyor.

İslamcı kadınlar İslam'ın kadına daha çok annelik ve eş rolleri biçmiş olduğu düşüncesine katılmadıklarını Hz. Peygamberin ve eşlerinin yaşamları ile aynı dönemde yaşamış olan sahabelerin toplumsal rollerinden örnekler vererek, kendilerine bugünkü erkekler tarafından yüklenen eş ve annelik rolünü eleştirmektedirler. İslamcı kadınlar, gerek bireyselliklerini geliştirirken, gerek kamusal alanda birtakım işlerin sorumluluğunu yüklenirken ve gerekse aile içi eş ve annelik rollerini yerine getirirken, dini referanslara başvurarak sahip olmaları gereken rolleri meşrulaştırmaya çalışmaktadırlar.

4.6.2. İslam'ın Ataerkil Yorumu

Son dönemlerde İslamcı kadınların kendi üzerlerine düşünmeye ve İslam'ın ataerkil yorumunu sorgulamaya başlamaları ile bu kadınlar İslam'daki kadın algısının erkekler tarafından yanlış veya istedikleri doğrultuda yorumlandığına vurgu yapmaktadırlar. Örneğin Anadolu Gençlik Derneği üyesi 41 yaşındaki üniversite mezunu Z isimli üye erkekler tarafından yorumlanan İslam'ın ataerkil bakış açısını şu şekilde ifade etmektedir:

Erkekler tarafından oluşturulan geleneksel ve erkek egemen bakış açısı ile İslami bakış açısı birbirinden çok farklıdır. Bir yanlış yorumlama söz konusu. Örneğin, İslam'daki kadın sadece eş ve anne rolleri ile sıkıştırılmamalı. Çünkü biz Resulullah Efendimizin dönemine gittiğimiz zaman ticaretle uğraşan, tıpla uğraşan savaş alanında kadınların yaraları sardığını görüyoruz. Yani İslam kadınının ne çalışmasına engeldir ne sosyal hayatta kendisini ortaya koymasına engeldir ne de eğitimini tamamlama konusunda engeldir. Hatta Allah ve Resülü ilim öğrenmek mümin kadın ve erkeğe farzdır, diyor. Bugün yanlış anlaşılıyor yanlış yere oturtuluyor. Bunun nedeni özellikle yorumcuların erkek olması ve Kur'anı Kerim'in yani İslam'ın hükümlerinin tahribata uğratılmasıdır.

Gökkuşluğu Derneği üyesi 35 yaşındaki lise mezunu Ç isimli üye ise erkekler tarafından yapılan İslam yorumuna tepkilerini şu şekilde dile getirmektedir:

İslam'ın öngördüğü kadın profili kesinlikle erkelerin yorumladığı gibi değil. Müslüman kadın-erkek fark etmez çalışmalı, araştırmalı, öğrenmeli. İslam tarihini incelediğimizde kadınlar her yerde var. Bu yanlış bir yorumdur. İşine gelen erkek böyle yorumlamıştır. İslam kadını sadece eş ve annelik ile sınırlanmamıştır. İslam'daki kadın profili iffetli, ilim sahibi, merhametli, yardımlaşmayı, araştırmayı seven bir kadındır. Eskiden bu anlayış çok yaygındı ve kadınları eve hapsetmişti ama artık okuyan, eğitim alan kadınlarımız var.

İslamiyet'in kabulü ile birlikte o dönemde kadınlarla ilgili pek çok olumlu gelişme olmasına rağmen sonraki dönemlerde kadınlarla ilgili İslam'ın ruhuna uymayan birçok görüşün ortaya çıktığı da bir gerçekliktir. İslamcı kadınlara göre özellikle geleneksel Kuran tefsirlerinin kadın konusundaki yaklaşımları Müslüman toplumların zihin yapısını da şekillendirmiş ve neticede yorum geleneğinde Kuran'ın özüyle, genel ilkeleri ve bütünlüğüyle çelişen kadın karşıtı görüşlerin, anlamların varlığı ortaya çıkmıştır. İslamcı kadınların İslam'ı, asıl kaynağı olan Kuran-ı Kerimden öğrenmeye başlamalarının onlarda bir algı değişikliğine yol açtığı söylenebilir. Ayrıca kadını ezen, yok sayan erkek egemen zihniyetin İslamcı kadınlar tarafından kabul görülmemeye başlandığı ve kabuk değiştirdiği ileri sürülebilir.

4.6.3. İslam'ın Kadın Gözüyle Yorumlanması Talebi

Katılımcılara yöneltilen "İslam'ın kadına daha çok annelik ve eş rollerini biçmiş olduğu anlayışına göre kadının sosyal hayat içerisindeki konumu ne olmalıdır, bu anlayışın öngördüğü kadın profili nasıldır?" sorusuna Umut Işığ Derneği üyesi 36 yaşındaki ön lisans mezunu S isimli üye, bu yorumun erkekler tarafından yapıldığını ve İslam'da böyle bir yorum olmadığını belirterek kadın yorumcularının olması gerektiğini belirterek şu ifadelerde bulunmaktadır:

Erkeklerin kendilerine göre yorumladıklarını ve bu yorumun yanlış olduğunu düşünüyorum. İslam'da kadın hayattan soyutlanmış değil. Bence Diyanette kadın vaizelerin çalışması, fetva verecek, işini iyi bilen kadın müfessirlerin olması gerekir. Bir kadın gözüyle yorumlansa daha farklı olur. Ben bugüne kadar fetva veren ya da Kuran-ı, Hz. Peygamberin hayatını yorumlayan (tefsir yapan) ve bu konuda erkekler gibi etkin olan bir kadına rastlamadım. Son yıllarda İslami kimlikleri gündemde olan kadın yazarlarımız var. Ama onların da zaman zaman muhafazakâr erkekler tarafından kadınlara iyi örnek olmadıklarını söyleyerek onları olumsuz biçimde eleştirildiklerini görebiliyoruz. Maalesef İslami kimliği olan erkeklerin bazıları iktidarı kaybetme korkusu ile karşı karşıya kalmaktan hoşlanmıyorlar. Bu yüzden de gerçekliği olmayan bir kadın profilini araştırmayan, sadece duydukları ile yetinen bir kesime- anlatıp duruyorlar.

Sevgi Kadınlar Derneği üyesi 38 yaşındaki üniversite mezunu A isimli üye ise erkekler tarafından kadının İslam'daki konumuna ilişkin şu ifadeleri kullanmaktadır:

Erkekler kendi nefislerine göre yorumluyorlar. İşte, kadın çalışmaz evine ve çocuklarına bakmalı. Kadınların önlerine setler çekiliyor. Din aslında o kadar geniş bir hinterland çizmiş ki öyle bir sıkıntı yok. Kadın istese çalışabilir, çocuğunu emzirmeyebilir de evde temizlik yapmayabilirler. İslam'da kadın sosyal hayat içerisinde bire bir yer almıştır ve almalıdır da. İslam kadını tesettürünü dikkat ettiği sürece sosyal hayat içerisinde olabilir. Burada ölçü yine İslam'dır. Ama biz bunları çok az erkekten duyuyoruz. Kadın yorumcuların da olması gerekiyor. Keşke benim öyle bir ilmim olsaydı. Ama bir şeyler değişmeye başladı. İnşallah o da olacak. Kesinlikle olması gerektiğini düşünüyorum.

İslamcı kadınlar İslam'ın kadına daha çok annelik ve eş rolleri biçmiş olduğu düşüncesine katılmadıklarını Hz. Peygamberin ve onun dönemindeki kadınların rollerini anlatarak açıklamaktadırlar. Ayrıca geleneksel tefsirlerin kadını ötekileştiren yorumuna karşılık kadın bakışıyla Kuran-ı Kerim'in yorumlanmasını gerektiğini ve Türkiye'de bu konularda söz sahibi olabilecek, ilmi konularda kendisini yetiştiren kadınların olduğunu da vurgulamaktadırlar. Bugün İslamcı kadınlar geleneksel tefsirleri erkek egemen bir bakış açısıyla Kuran'ı yorumladıkları için eleştirmektedirler. Ancak İslami kesimin erkeklerinin kadınlara bu alanda fırsat vermediklerini ve kadın tefsircilerin olması gerektiğini de dile getirmektedirler. İslam'ın kadına haklarını verdiği, geleneksel yaklaşımların ve toplumsal adetlerin bu hakların uygulanmasını engellediği yönünde fikir birliği içerisindeyler. Burada belirtilmesi gereken nokta bu kadınların tesettüre riayet ettiği sürece sosyal hayatın içinde var olabilecek olan bir kadın olduğunu sürekli dillendirmeleridir. Bu anlayışa göre kadının evinin dışına çıkmaması ile ilgili bir hüküm yoktur ama eğer kadın evinin dışında da etkin olacaksa burada ölçü kadının giyimi, tesettürü olmalıdır.

4.7. İslamcı Kadınların Tüketim Alışkanlıkları Ve Alguları

Serbest piyasa koşullarının beraberinde getirdiği küreselleşme ve güçlü iletişim araçlarıyla desteklenen medyatik kuşatma, her geçen gün pazar ekonomisini daha çok güçlendirmekte ve bireyleri daha çok tüketime yönlendirmektedir. Son yıllarda İslami kesime yönelik olarak yürütülen reklamlar aracılığıyla bu kesimdeki kadın ve erkeklerin tüketim alışkanlıklarında önemli değişim ve dönüşümlere yol açmıştır. Özellikle son 20-30 yıl içinde İslami kesimin tüketim alışkanlıklarında önemli farklılıklar oluşmuştur. İslamcı kadınların bu konuyla ilişkin düşünceleri aşağıdaki sunulmuştur:

4.7.1. Tüketimin Günah Ve Utanç Kaynağı Olarak Algılandığı Yıllar

Katılımcılarımıza son 20-30 yıldan bu yana dindar kesimin yaşam tarzındaki bir takım değişiklikleri nasıl değerlendirdiklerine ilişkin sorulan soruya Gökkuşluğu Derneği üyesi 34 yaşındaki lise mezunu F isimli üye dönemi tanımlamaya yönelik şu ifadelerde bulunmaktadır:

Çok şey değişti. Kıyafetler, evler, gidilen mekânlar, tatil anlayışları, bayanların altında cipler, tavandan inen seccadeler, moda bakışları değişti. Tüketim çok fazlalaştı. Önceden daha kanaatkârdık. Bundan 20 yıl önce birinin evinde çamaşır-bulaşık makinesi ya da mobilyalar varsa o kişiye iyi gözle bakılmazdı. Ve hemen kadın sahabeler örnek gösterilerek o kişiler utandırıldı. Eskiden bunlar bile günah olarak görülürdü. Almazdık, bu da takvalı olmanın göstergesiydi.

Kardelen Kadın Derneği üyesi 39 yaşındaki lise mezunu H isimli üye ise konuya ilişkin şu ifadelerde bulunmaktadır:

Tüketim alışkanlıklarımız, sohbetlerimizin konusu değişti. Gittiğimiz sohbetlerde eskiden sürekli Peygamberin yaşam tarzı örnek verilirdi. Biz utanırdık eşya almaya gücümüz olmasına rağmen. Bakıyorum şuanda en koyumuz, şiddetle karşı çıkanımız ev aldığında ihtiyacı olmadığı halde eşyasını da yeniliyor. “Hani sen karşıydın ne oldu” diyemiyorsun. Bazı kırılmalar yaşanmaya başlandı gibi. Bizler biraz daha dikkat ediyorduk. Kılığımız, kıyafetimiz ve davranışlarımızda bir mesaj veriyorduk. Ben kendi adıma şuan temek ihtiyaçlarım dışında bir şey almıyorum. Bugün evimde TV var ya da mobilya var. Ama sade olmasına ve çok pahalı olmamasına dikkat ediyorum. Bir Müslüman olarak tüketim çılgınlığı beni üzüyor, üretmiyor bir şeyleri durmadan tüketiyoruz.

Mazlum-Der üyesi 41 yaşındaki lise mezunu N isimli üye ise tüketime ilişkin daha kapsamlı görüşler ileri sürerek şu ifadelerde bulunuyor:

Kültürlerimizi tüketiyoruz, yaşam tarzımızı tüketiyoruz, kıyafetlerimiz her şeyimiz değişti. Bu ne daha ne kadar sürecek bilmiyorum ben de. Aslında başlangıçta bu araç gereçlere direndi Müslüman kesim ama daha sonra kimine göre bir ihtiyaç kimine göre sadece gördüklerinden etkilenmeleri sonucu satın almaya başladılar. Görüyoruz insanlar her şeyi elde ettikten sonra egolarını tatmin edemez duruma geliyorlar. Değerleriniz varsa ve siz o değerler çerçevesinde yaşıyorsanız mutlu olursunuz. Yani 20-30 yıl önce daha sıkıntılı idik belki ama daha kanaatkârdık. Ben şimdi de bizim gibi insanların kanaatkâr

olduğunu düşünüyorum. İhtiyacımız olmayan hiçbir şeyi almıyoruz. Aslında bunca sorunun kaynağı İslam'ı hakkı ile bilmememizden kaynaklanıyor. En büyük neden bu.

İslamcı kadınlar bundan yirmi yıl öncesine kadar giyilen kıyafetin, eve alınan her türlü eşyanın azlığının ve sadeliğinin takvalı olmanın bir göstergesi olduğunu bugün ise hızlı bir değişim yaşandığını belirtmektedirler. Hatta geçmişte gittikleri toplantılardan etkilenen kadınlar evlerine mobilya, TV veya beyaz eşya gibi araç gereçlerin alınmasını günah, haram ve utanç kaynağı olarak nitelendirdiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca başlangıçta Müslüman kesimin bu araç gereçleri almamak için direndiklerini fakat daha sonra birçok farklı sebepten dolayı kendilerinin de bu metaları satın alıp tüketmeye karşı koyamadıklarını ifade etmişlerdir.

4.7.2. Görsel Basının Tüketim Üzerindeki Etkisi

Dindar kesimin, özellikle de son on yıldır, giyimlerinde, gitmiş oldukları mekânlarda, satın almış oldukları araç gereçlerde ve markaya düşkünlükleri açısından bir değişim dönüşüm yaşadığı gözlenmektedir. Bu değişim özellikle de genç kuşakta daha da belirgin bir hale gelmektedir. İslami kesimin varlığının tüketimi körükleyici bir unsur olarak yeniden keşfedilmesiyle bu kesime yönelik tüketim alternatiflerinde oldukça geniş bir çeşitlenme oluşturulmaya başlanmıştır. Özellikle de görsel basının bu çekiciliği arttırmada çok etkin bir role sahip olduğu belirtilmektedir. Örneğin Mazlum-Der üyesi 41 yaşındaki ilkökul mezunu F isimli üye TV ve reklamın tüketim alışkanlıkları üzerindeki etkilerini şu şekilde ifade etmektedir:

Ya maalesef bunu hepimiz görüyoruz. Özellikle basından takip ettiğimiz kadarıyla müthiş bir değişim görüyoruz ama bu değişim aynı zamanda beraberinde bir dönüşümü de getiriyorsa bu değişim kişinin imkanlarına bağlı oluşturduğu bir değişimdir. Ama bu değişim dönüşüm değil de dejenerasyonu da getiriyorsa kişiyi değerlerinden, hassasiyetlerinden uzaklaştırıyorsa ya da hani birinci koşul hayatında olmazsa olmazlar arasında işte ekonomik olarak gelişmek, kalkınmak ve ekonomiyi tüketmezse, tüketici olmak ise bu gerçekten de kayıptır. TV ve reklamın bunda çok etkili olduğunu da düşünüyorum. Hem modern olabileceğiniz hem de başörtülü olabileceğiniz söyleniyor.

Kardelen Kadın Derneği üyesi 35 yaşındaki ön lisans mezunu G isimli üye ise daha çok medyayı sorumlu tutan bir bakış açısıyla şu görüşleri dile getirmektedir:

TV, internet hayatlarımızı etkisi altına almış durumda. Buralarda sürekli renkli bir dünya çekici hale getiriliyor ve önümüze seriliyor. Biz eskiden pardösü bulmakta zorlanırdık ama bugün sanki sektör onlar için çalışıyor. Kadınlar bir sezon giydikleri bir pardösüyü diğer sezon giymiyor çünkü pardösü modası hızla yayılmaya başladı. Defileler düzenleniyor, reklam panoları sürekli değişiyor. Kadın bunlardan haberdar olmasa o kadar da tüketmeyecek, nefesine yenilmeyecek belki. Başörtülü olup şık olabileceğiniz, modayı takip edebileceğiniz hatırlatılıyor sürekli. Çekici hale getiriyorlar. Ve bu durum günden güne normalleşmeye başlıyor maalesef.

İslamcı kadınlar hem modern hem de başörtülü olmanın çatışmalı bir durum yaratmadığını, reklam dilinin içselleştirilmesi yoluyla dindarlık ve modernliğin birbirleriyle bağdaştırılabileceğini belirtmektedirler. İslamcı kadınlar bu durumun kendilerinin dahil olduğu dindar kesim tarafından normalleştirilmesinde görsel medyanın çok önemli bir rol oynadığı ve görsel medyanın insanları sürekli tüketime teşvik ettiğini ifade etmektedirler.

4.7.3. Tüketimin İsraf Boyutlarına Varması Ve İhtiyaca Dönüşmesi

İslamcı kadınlar günün şartlarına göre kavramlara yüklenen anlamların İslami kesimdeki bazı insanlar tarafından değişikliğe uğratıldığını belirtilmektedirler. Örneğin Umut Işığı Derneği üyesi 34 yaşındaki ilkokul mezunu S isimli üye kavramların nasıl değiştiğe uğratıldığına ilişkin olarak şu yorumda bulunmaktadır:

Aşırı bir tüketimin yapıldığına şahit olmuyor değiliz. Bu durum gerçekten Müslümanlar açısından üzücü. Son 20-30 yıldır İslami kesim baya bir yol kat etti ekonomik anlamda ve de güçlendi. Bu olumlu bir gelişme olsa da insanın ayağının kaymaması bir an meselesi. Siz maddi güce sahip olmaya başladıkça başka şeylere de sahip olma isteği de beraberinde gelir. İhtiyacınızı göreceğiniz kadar bir arabaya sahip iseniz bu defa daha lüksünü istersiniz ya da daha lüks eşyalar satın almaya başlarsınız. İsraf kavramını unutursunuz bunun adı “İhtiyaç” olmaya başlar. Bunu ihtiyaçtan öte bastırılmış duyguların ön plana çıkması ve asıl kimliğinden uzaklaşma olarak değerlendiriyorum.

İnsan-Der üyesi 37 yaşındaki ön lisans mezunu N isimli üye ise israfın ihtiyaç kisvesi altında meşrulaştırıldığını belirterek şu eleştirel ifadelerde bulunmaktadır:

Maalesef bugün Müslüman kesimin de israf ettiği oluyor. Kadınlarımız uyumlu giyinmek adına çeşit çeşit ayakkabılar, çantalar alıyorlar. Gereksiz olduğunu söyleyince de ihtiyacım var diyor. Ne diyebilirsiniz ki buna. İsrafın adı olmuş gereklilik yok ihtiyaç falan. Kişi zaten yokluk döneminde israf edemez bu nedenle israfı dilinden düşürmemesi ve varlıklı insanlara bunu hatırlatması daha kolay ama söz konusu kendisi olunca, kendisi iktidar olunca israf aklına dahi gelmiyor. Bu defa başkaları ona israfı hatırlatıyor. Bu döngü sürüp gider anlayacağınız. Demek ki İslam'ı tam olarak içselleştirmemişler bu kişiler.

İslamcı kadınların yanıtlarından da hareketle geçmişte “israf”a daha çok vurgu yapılırken bugün bu kavramın “gereklilik” ya da “ihtiyaç” kavramları ile yer değiştirmeye başladığı söylenebilir. İslamcı kadınlar geçmişte dillendirilen söylemlerin aslında gerçek anlamda içselleştirilmediğini ve bu nedenle geçmişteki hassasiyetlerin bugün kalmadığını ifade etmişlerdir.

4.7.4. Tatil, Eğlence Ve Alışveriş Anlayışları

Son yıllarda İslami kesimin gittikleri tatil ve eğlence mekânları da değişmeye başlamıştır. Bundan 10–15 yıl kadar önce bir hayli zor olan İslami kesime uygun tatil yapma anlayışı, günümüzde birçok seçeneğin oluşturulması münasebetiyle daha kolay ve elverişli hale gelmiştir. Kadınların tesettüre uygun bir şekilde denize girme istekleri ya da ihtiyaçları, erkeklerin de bayanların olmadığı bölgelerde denize girmek istemeleri bu kesime yönelik hizmetlerin yaygınlaşmasına yol açmıştır. İslamcı kadınların tatil ve eğlence anlayışlarının nasıl olduğunu Kardelen Kadın Derneği üyesi 39 yaşındaki lise mezunu H isimli üye şu şekilde ifade etmektedir:

Tatil yöreleri yani Antalya, Bodrum gibi yerlere gitmeyi tercih etmem. Çünkü etrafımda çırılçıplak insanların olmasından rahatsız olurum. Tatile gitmeyi isterim. Ama hani tarihi mekânları olan yerleri tercih ederim. Bizim pek imkânımız olmuyor. Eğlence anlayışım sevdiğim ile hoş vakit geçirmek. Nerede olduğum önemli değil. Onlarla olmak yeter. Arkadaşlarım ve ailem ile olmak benim için en güzel zamanlardır. Çok fazla para harcamadan da eğlenebilirsiniz.

Gökkuşığı Kadın Derneği üyesi 34 yaşındaki lise mezunu F isimli üye ise tatil konusunda daha muhafazakar ve geleneksel bir bakış açısına ve tutuma sahip olduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir:

Tatile çıkarım ama bu biraz da akraba ziyaretleri ile şeklinde oluyor. Kız kardeşime giderim. Akrabalarının olduğu yerleri, piknik yerlerini seviyorum. Seviyorum ve böyle yerlerin olması gerektiğine de inanıyorum ama israfa girmeden. Tatil yörelerini tercih etmem çünkü dinimin de verdiği bir hassasiyet ile göz zinası olduğunu düşünüyorum ve gitmek istemiyorum. Kendimi kasaptaymışım gibi hissediyorum. Herkes çıplak. Zaten o tarz yerlerde başı örtülü kadınların rahat edeceğini düşünmüyorum. Tuhaf tuhaf bakanlar olur. Yazın sıcaklığında nasıl açık saçık olmadığımıza şaşırıyorlar çünkü.

Deniz kenarında tatil yapma imkanlarına sahip olmadığını belirten İnsan-Der üyesi 30 yaşındaki lise mezunu M isimli üye ise konuya ilişkin düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

Yani tatil herkesin ihtiyacı olan bir şey. Biz yeteri kadar imkânlara sahip olmadığımızdan gidemiyoruz. Şayet imkânım olsa da hani deniz kıyısında olan tatil köylerine gitmek isterim oradaki güzellikleri görmek isterim ama görüyoruz TV’de çıplak insanlarla kaynıyor. Öyle bir ortamda da olmak istemem. Nereye baksanız günah işleyeceğim bir yere de gitmek istemem. Daha çok böyle tarihi yerleri olan yerler olabilir. Yani eğlenmek illaki çılgınca dans etmek, yüksek sesle müzik dinlemek değil. Ben arkadaşlarla ya da ailem ile bir araya geldiğimde onlarla muhabbet etmek de beni eğlendiriyor. Mutlu oluyorsanız sorun yok. İslami kesimin gittiği tatil yöreleri var ama bizim o kadar imkânımız yok. Olsaydı da gitmezdim sanırım çok pahalı. Bu da israftır.

Van’daki İslamcı kadınların tatil yapma ve eğlence anlayışlarının bugün beş yıldızlı otellerde ya da tatil beldelerindeki villa tarzı evlerinde tatil yapan İslami kesimindeki diğer varlıklı insanlardan farklılaştığı gözlenmektedir. Van’daki İslamcı kadınların İfadelerinden bu farklılaşmanın iki önemli nedeninin olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik veya maddi yetersizlikler ve İslamiyet’teki haram-helal anlayışının tatilin geçirileceği mekanların türlerini belirlemedeki etkileri. Katılımcıların ifadeleri, İslamcı kadınların eğlence anlayışlarının daha çok sevdikleri ile beraber vakit geçirmek şeklinde olduğunu ve eğlenmeyi fazla para harcamakla eş değer tutmadıklarını ortaya koymaktadır.

4.7.5. Akraba Ziyaretlerine Dönüşen Tatil Anlayışı

Kendileriyle yapılan görüşmeler sonucunda İslamcı kadınların tatil anlayışlarının daha çok akraba ziyaretleri biçiminde gerçekleştiğini göstermektedir. Örneğin Sevgi Kadınlar Derneği üyesi 29 aşındaki ön lisans mezunu R isimli üye tatil zamanlarında akrabaları ziyaret etmenin önemini şu şekilde ifade etmektedir:

Bizim tatil anlayışımız daha çok akrabaları ziyaret etmek şeklinde oluyor. Çünkü eşimin akrabaları İstanbul'da. Benim ailem Ankara'da. Bizim için en büyük tatil bu. Sıla-i Rahim çok önemlidir.

Umut Işığı Derneği üyesi 34 yaşındaki ilkokul mezunu S isimli üye ise akraba ziyaretlerinin İslami vecibelerin bir gereği olduğunu belirterek şunları ifade etmektedir:

İmkanlarım dahilinde gitmeyi tercih ederdim. Ama sadece şehir dışındaki akrabaları ziyaret ediyoruz. Ama ben bunu da önemsiyorum. Akrabalık ilişkilerini dinimiz çok önemsiyor ve bağı koparmamızı tavsiye ediyor. Peygamber Efendimizin bu kadar önemle üzerinde durduğu zaman Müslümanların Cennete girmelerine sebep olacağımı haber veriyor.

İnsan-Der üyesi 37 yaşındaki ön lisans mezunu N isimli üye ise benzer bir yaklaşımdan hareketle akraba ziyaretlerinin gereğini şu ifadelerle anlatıyor:

Ekonomik şartlardan dolayı seyahat edemiyoruz. Yılda bir defa Batman'a köye gider 20 gün kadar kalır döneriz. Bu yıl İstanbul'a akrabaları ziyarete gideceğiz. Bu da tam olarak tatil sayılmaz. Ama çocuklarımın farklı yerler görmelerini ve akrabalarını tanımalarını istiyorum. Çok yabancı da kalmasınlar, farklı yöreleri de bilsinler. Dinimiz akrabalık bağlarını çok önemsiyor. Nisa suresinde "Allah'tan korkun ve akrabalık bağlarını kesmekten sakının" diyor Allah.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere İslamcı kadınlar, her ne kadar ekonomik yetersizliklerden ötürü tatile gidemiyor olduklarını ifade etmiş olsalar da, akraba ve yakınları ziyaret etmenin önemini de İslami kaynaklara dayandırarak açıklamaktadırlar.

4.7.6. Marka'nın Kalite İle Özdeşleştirilmesi

İslami kesimin yaşadığı değişimin göstergelerinden biri de markayı ne kadar önemseyip önemsemedikleridir. İslamcı kadınların alış veriş yaparken markayı ne derece önemsediklerini ve alış veriş yaparken nelere dikkat ettiklerini Mazlum-Der üyesi 41 yaşındaki ilkokul mezunu N isimli üye şu şekilde ifade etmektedir:

Kaliteli olmasına kesinlikle çok dikkat ediyorum. Sırf alışveriş yapmak için alışveriş yapmıyorum. Kesemize de uygun olmasına dikkat ediyorum. Benim için İslami kesimin boykot ettiği ürünler çok önemli; ama şu anlamda onun muadili yoksa. Örneğin; en iyi deterjanı İsrail, İngiltere ya da ABD üretiyor. Eğere Türkiye ve Müslüman ülkelerde onun dengi bir ürün varsa; kesinlikle onu tercih ediyorum. Ama yoksa o ürünü alıyorum. Çünkü şöyle bir mesaj da veriyorum. Sen de iyi üret ben de alayım. Benim her zaman sahip olduğum bir düşünce var. Ticaretin dini yoktur. Hıristiyan'dan, Yahudi'den alışveriş yapabilirsin. Ben normalde Fransız, İsrail, Hıristiyan ürünleri alırım. Çok hoşlanmıyorum ama; boykot zamanında da boykot ediyorum ama uzun sürmüyör.

Alış verişte kaliteyi önemsemediğini belirten Mazlum-Der üyesi 38 yaşındaki lise mezunu H isimli üye ise konuya ilişkin görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir:

İsraf çok önemli bir husus. Ben kaliteyi almayı severim. Kaliteli alınca daha uzun süre kullanabiliyorsunuz. Ama kalitesiz alınca bir kere kullanıp atıyorsunuz bu daha da israf oluyor. Az ve kaliteli ürün almayı tercih ediyorum. İslami kesimin boykot ettiği ürünler ile ilgili de çok fazla katılmıyorum. Çok da cazip gelmiyor. Neye dikkat edeceksin ki? Neye elimi atsam İsrail ya da Amerika'nın. Bunun ticari bir alış-veriş olduğunu düşünüyorum. Bu yüzden de dikkat etmiyorum.

Markaya önem verdiğini belirten İnsan-Der üyesi 37 yaşındaki ön lisans mezunu N isimli üye ise konuya ilişkin düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

Markaya önem veriyorum. Marka olduğu için değil ama marka aldığımda onu daha fazla, daha uzun süreli kullanabiliyorum. Kalitesiz aldığımda bir bakıyorum rengi solmuş, yırtılmış kullanamaz olmuşum. Çocuklarım ayakkabıda markadan memnun kalıyorlar. Markanın beni mağdur etmeyeceğini düşünüyorum. Çünkü çok sık alış-veriş yapmayı sevmiyorum. Bir şeyi aldığımda uzun süreli kullanmayı isterim. Boykot olayını

da çok sığ, basit görüyorum ve hiç katılmıyorum. Yani adam senin aldığın deterjanla mı iflas edecek. Bizim farklı şekilde güçlenmemiz gerekir. Onlardan aldıklarımız bize bomba olarak dönüyorsa o zaman biz de kendi bombamızı üretecek zihniyete, güce sahip olmaya çalışmalıyız. Bunun bazı firmaların kendi ürünlerini satmak için de desteklediklerini düşünüyorum Türk malı diye aldığım ürünlerin hammaddesine bakıyorsunuz ithal mal. Bize ait değil.

Kardelen Kadın Derneği üyesi 32 aşındaki ilkokul mezunu S isimli üye İslami kesimin boykot ettiği ürünlere tam destek verdiğini ve piyasada alternatiflerin olduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir:

Markayı hiçbir şekilde önemsemiyorum. Elimden geldiğince İsrail'e gidecek olan beş kuruşumun dahi gitmesini istemem. Çocuklarıma da asla almam. Alternatifler var. Deterjanda, beyaz eşyada, yiyecekte yerli üretim var. Kaliteli olmasını da sırf bu yüzden önemsemiyorum. Sorumluluk hissettiğim için dikkat ediyorum. Yiyecekten, çocuklarımın giyimine kadar 12 yıldır bu tavrımı devam ettiriyorum.

İsrail tarafından üretilen ürünlere karşı daha katı olumsuz bir tavır içinde olduğu belirten Gökkuşluğu Kadın Derneği üyesi 35 yaşındaki lise mezunu Ç isimli üye konuya ilişkin düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

Marka benim için önemli değil. İhtiyacımı karşılıyorsa, hoşuma gidiyorsa ben onu alıyorum. Ucuz bir yerden de olabilir. İslami kesimin boykot ürünleri hayatıma hiç girmiyorlar. Özellikle de İsrail'in yaptıklarından sonra bunlar benim hayatıma, evime girmedi.

İslamcı kadınların bir kısmının alış veriş yaparken israf yapmamak için markaya, kaliteye ve ürünün dayanıklı oluşuna özen gösterdikleri ve zaman zaman İslami kesim tarafından boykot edilen ürünlerin alınmaması konusunda boykota pek katılmadıkları söylenebilir. İslami kesim tarafından boykot edilen ürünlerin kalitesinde yerli ürünler bulamadıkları için bir tepki niteliğinde bu malları aldıkları da ileri sürülebilir. İslami kesimin boykot ettiği ürünleri ısrarla almayan ve aynı kalitede olmasa da alternatifler bulduklarını söyleyen, o ürünleri tercih eden kadınlar da bulunmaktadır. İslamcı kadınlar markaya ilişkin düşüncelerinde aynı fikirde olmalarına rağmen İslami kesimin boykot ettiği ürünlere yaklaşım konusunda aralarında farklılıklar olduğu söylenebilir.

4.7.7. Genç Neslin Marka Tutkusu

İslamcı kadınlardan bazıları markayı önemsemediklerini fakat çocuklarına bu konuda engel olamadıklarını ve onların tüketim alışkanlıklarının önlerine geçemediklerini ifade etmektedirler. Örneğin Umut Işığı Derneği üyesi 36 yaşındaki ilkokul mezunu G isimli üye çocuklarının alış veriş ile ilgili tutumlarını şu şekilde ifade etmektedir:

Benim için marka önemli değil. İslami kesimin boykot ettiği ürünler oluyor ama ona da pek dikkat edemiyorum. Zaman zaman dikkat ediyorum ama çocuklarıma engel olamıyorum. Okulda arkadaşlarından gördükleri için. Boykot ettiğimiz ürünler oluyor. Genelde çocuklarımin marka tercihleri oluyor. Gerekçeleri de daha sağlam daha kaliteli olmaları. Ben de markaların indirimine girdiği dönemlerde almaya çalışıyorum.

Gökkuşığı Derneği üyesi 34 yaşındaki lise mezunu F isimli üye ise çocukları için markanın ne kadar önemli olduğunu şu cümlelerle dile getirmektedir:

Marka hiçbir zaman benim için önemli olmadı. Ama bir bakıyorum kızım ve oğlum için marka çok önemli olmuş. TV'nin hayatımızda etkisinin büyük olduğuna inanıyorum. Ben elimden geldiğince İslami kesimin boykot ettiği ürünlerini almamaya çalışıyorum. Ama çocuklarıma söz geçiremiyorum. Üzülüyorum ama bir şey de yapamıyorum artık. TV'de görüyoruz. İslami gençlik te markaya çok önem veriyor. Sanki marka giyince sınıf atıyorlarmış gibi bir düşünce var ne yazık ki. Hızla da yayılıyor bu furya.

Anne konumundaki kadınların çocuklarına ilişkin ifadelerinden de görülebileceği gibi, bir dönem lüks yaşamının, fazla para harcamanın ya da marka tutkunu olmanın 'haram' olduğu şeklindeki söylemlerin yeni kuşakta geçerliliğini yitirmeye başladığı ve yeni kuşağın daha tüketici ve marka düşkünü bir tavır ve tutum sergiledikleri gözlenmektedir.

4.7.8. AKP'nin Etkisi

İslamcı kadınlar, İslami kesimin yaşam tarzlarında ve tüketim alışkanlıklarında hızlı bir değişim geçirdiklerini ve bunun israf boyutunda olduğunu ısrarla dile getirirken AKP'nin iktidar olmasından sonra bu sürecin daha da hızlı bir şekilde ilerlediğini ifade etmektedirler. Örneğin Mazlum-Der üyesi 41 yaşındaki lise mezunu N isimli üye bu konuya ilişkin şu eleştirel düşünceleri dile getirmektedir:

Kapitalist düzen Müslüman kesimin de tüketim alışkanlıklarını etkiledi. Maalesef Müslüman kesimin bazılarında aşırı bir tüketim yani israf görüyoruz. Çok pahalı eşarplar, kılık kıyafetler, mobilyalar vs. böyle olunca da zaman zaman gündeme bile taşıyorlar lüks evleri, arabaları ile. Bu süreç özellikle de AKP'nin iktidara gelmesi ile başladı ve halen de devam ediyor. Ekonomik güç sanırım insanı özünden uzaklaştırıyor. İslami kesimin güçlenmesi elbette ki güzel ama Müslüman'ın söylediği ve yaptığı da aynı olmalı, kendisi ile çelişmemeli. Bugün kızlarımız kimlik bunalımı yaşıyorlar. Başörtüsü takıyor ama giyiminin açık bayandan farkı yok. Ya da adam israf israf diye ortalıkta vaaz veriyor ama israfın alasını yapıyor. Tüm bu manzaranın karşısında ben, "Bir nehir kenarında abdest alsanız bile suyu israf etmeyiniz." diyen peygamber hitabını düşünüyorum ve üzülüyorum.

Umut Işığı Derneği üyesi 36 yaşındaki ilkokul mezunu G isimli üye ise bir yandan AKP iktidarını eleştiren diğer yandan ise İslami kesimin kendi içinde sosyal ve ekonomik olarak ayrıştığını içeren düşüncelerini şu ifadelerle dile getirmektedir:

Tüketimleri ve ilişkileri değişti bu kesimin. Bunlar da daha çok iktidarda olanlar ve ekonomik olarak güçlerine güç katanlar. Yoksa bizim hayatlarımız değişmedi. Yaşam standartlarımız artmadı. Ben çok lüks markalar giyinen, lüks mobilyalar alanlar, evler alanları görünce üzülüyorum. Bu değişim AKP ile başladı diye düşünüyorum. Bunlar da daha çok iktidarda ve göz önünde olanlar ve ekonomik olarak güçlerine güç katanlar. Yoksa bizim hayatlarımız değişmedi. Yaşam standartlarımız artmadı. Ama maalesef bu gibiler yüzünden genellemeler yapılması bir vebaldir aynı zamanda.

Gökkuşuğu Derneği üyesi 23 yaşındaki lise mezunu S isimli üye ise son dönemde İslami kesim arasında oluşan tüketim özentilerinin kimliksel bir melezleşmeye yol açtığını belirterek şu ifadelerde bulunmaktadır:

Evet son yıllarda bir değişim yaşandığını görüyoruz. Bizim için olumlu tarafları da oluyor ama ne yazık ki olumsuz tafraları da oluyor. Sonuçta insanız ve nefsimizin kötü isteklerine uyabiliyoruz. İslami kesimdeki bazı kimseler parasal anlamda, itibar anlamında güç kazanınca ne oldum delisi oldular. Kadınların giyimleri tercihlerini de gösteriyor. Modern, şehirli ve tesettürlü hepsini bir arada yapmaya çalışınca ortaya tuhaf bir şey çıkıyor. AKP'den önce de vardı yani Özal ile başladı ama AKP ile tavan yaptı. Ama ben genelleme yapıp diğerlerine haksızlık edemem. Bu süreci de bir imtihan süreci

olarak değerlendiriyorum. Batıyı örnek alan zihniyet, modern yaşam özentisi insanların kimliklerini belirsizleştirdi.

İslamcı kadınlar arasında İslami kesimin geçirdiği değişimin normal olduğunu ve çok da abartılmaması gerektiğini savunanlar da bulunmaktadır. Örneğin Sevgi Kadınlar Derneği üyesi 29 yaşındaki ön lisans mezunu R isimli üye konuya ilişkin düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

İktidarda olan kişilerin hayat tarzları eleştiriliyor. Ya bu konuşmalar bana abartı geliyor. Çünkü yok Emine Erdoğan'ın giyimi yok Hayrun Nisa Gül'ün giyimi. Hangisi daha şık tartışmaları. O insanlar uluslar arası ilişkiler yürütüyorlar. Herhalde günlük kıyafetler giymeyecekler ya. Ya da tüketimleri aynı kalamaz ya. Mesela ben TV'de izledim. Kılıçdaroğlu'nun bir gömleğinin ücreti 300-400 lira. Bu da abartı. Yani onlar neden eleştirilmiyorlar. Bilinçli bir Müslüman gelirinin zekâtını veriyorsa, infak yapıyorsa bence sorun olmamalı. Haa şayet çevresindeki ihtiyacı olan kişileri görmüyorsa, zekâtını vermiyorsa o zaman vay halimize. Kazandıklarının ne İslam'a ne de kendisine faydası olur.

İslamcı kadınlar İslami kesimin yaşam tarzlarında ve tüketim alışkanlıklarında meydana gelen değişimin Müslümanları özlerinden uzaklaştırdığını, Müslüman kesimin (özellikle de genç neslin) kimlik bunalımı yaşadıklarını, kendilerini bir yere ait hissedemediklerini, bunun İslam'a bir katkı sağlamayacağını ayrıca kendi hayatlarının aslında pek de değişmediğini belirtmektedirler. Ayrıca katılımcılarımızdan bazıları İslami kesimin tüketim alışkanlıklarına, giyim-kuşamlarına yönelik eleştirileri haksız bulduklarını, Müslüman'ın da günün nimetlerinden faydalanma hakkının olduğunu ve bu kesimin yaşam biçiminden hareketle tüm Müslümanlara atıfta bulunmayı yanlış bulduklarını ifade etmektedirler.

4.7.9. Moda, Tesettür Reklam Ve Defileler

Tesettür ve moda kavramlarının yan yana çokça zikredildiği bir dönemden geçilmektedir. 1970'li yıllarda tek tip ve birkaç renkle sınırlı olan Müslüman kadın kıyafeti özellikle 80'li yılların ilk yarısından başlayan bir hareketlenmeyle tesettür defileleri ile modalaşma sürecine girdi. Barbarosoğlu'na göre "tüketim kalıplarının Müslüman kadına nasıl bir rol verdiği özellikle "başörtü" reklamlarıyla belirginleşmektedir. 1970'lerin en

önemli tartışma meselelerinden olan “Müslüman kadının görünürlüğü” özellikle 1990’ların başından itibaren “en şık şekliyle görünmeye” dönüştürülmüştür. Tesettür ve defile kelimelerinin yan yana ve birbirini tanımlar ve tamamlar bir şekilde kullanıyor olması bile “görüntü” ve “görünür” probleminin geldiği noktayı gözler önüne sermektedir” (2006:149-150). Katılımcılardan Kardelen Kadın Derneği üyesi 38 yaşındaki lise mezunu N isimli üye tesettür defilelerine ve moda ya yönelik eleştirilerini şu şekilde ifade etmektedir:

Modern hayatın gerektirdiği teknolojiden, imkânlardan faydalanabiliriz buna hakkımız var ama abartmamak gerekiyor. İlk defa Tekbir Giyim tarafından 1995 yılında tesettür defilesi gerçekleştirilmişti. Tesettür defilelerine bakıyorsunuz, mankenlerin yüzlerinde bir ton makyaj, vücut hatlarını saran kıyafetler sergileniyor. Pardösü bile bulamıyoruz. Belden oturtmalı, dar oluyorlar. Böyle mi örnek olmak gerekiyor ya da teşvik böyle mi olur. Bir moda rüzgarıdır esiyor. Ama moda sürekli yenilenmesi gereken bir şeydir. Müslüman moda ya göre hareket ederse bunu yaparsa tesettür tesettür olmaktan çıkacak. Çıkmaya da başladı zaten. Moda ve tesettür yan yana olmamalı.

Defileler moda konusunda daha olumsuz ve eleştirel bir tutuma sahip olan İnsan Der üyesi 40 yaşındaki üniversite mezunu M isimli üye ise konuya ilişkin düşüncelerini şu şekilde ifade ediyor:

Tesettür defilelerine baktığımızda her anlamda sorunlu. Mankenleri, kıyafetleri, ben buradayım dedirten renk seçimleri. Tesettür giyim diye bir şey kalmadı. Kapalı kadın ve açık kadın aynı giyiniyor sadece birinin başında eşarp var. Eşarplar başa takılan örtü olmaktan çıkmış boynlara takılan bir aksesuar olmuş. Başörtü takan, pantolon ve üzerine kısacık bir şey giyen kadınları bir düşünün. Bunlar size şöyle bir mesaj veriyor. Yani bir taraftan başörtüsü ile dini kurallara uyduğunu ama bir taraftan da geleneksel kadın imajından sıyrılmak istediğini anlatmaya çalışıyor. Bütün bunların İslami ilkeler ile uzaktan yakından ilgisi yok. Eteklerin boyları uzuyor, kısalıyor, renkler sürekli değişiyor. Bir bakıyorsunuz Tekbir giyim ahlaki sorunları olan mankenlere giydiriyor tesettür kıyafetlerini. Bu da bir çelişki. Biz eskiden dikkat çekmemek için elimizden geleni yapardık ama bugün dikkat çekmek için her türlü yola başvuruluyor.

İslamcı kadınların ifadelerinden de yola çıkarak tesettür ve moda kavramlarının yan yana gelmemesi gereken iki kavram olduğu söylenebilir. Çünkü tesettür, örtmek, göstermemek ve buradan hareket ile sadece bedensel olarak algılanmaya karşı koymak

manasına gelir. Fakat moda, dış görünüşü itibarıyla doğrudan dikkat çekmeye yöneliktir. İslamcı kadınların hem “tesettür modası” adı altında bugün yapılan defilelere hem de tesettür giyimi ile bağdaşmayacak şekilde tesettür kıyafetlerinin giydirildiği mankenlere yönelik olumsuz tutumlarının olduğu ileri sürülebilir. İslamcı kadınlar örtülü olmayı aynı zamanda ahlaklı olmakla eş değer tutmaktadırlar. Son zamanlarda İslami kesim kadınlarının da ilgi gösterdiği tesettür defilelerinin İslami tesettür biçiminden uzaklaştığına ve ayrıca bu defilelerde kıyafetlerin giydirildiği mankenlerin ahlaki sorunları olduğuna dair eleştirileri olduğu söylenebilir.

4.8. İslamcı Kadınlar Ve Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum kuruluşlarının (STK'ların), tarih içinde, özellikle sosyal yardım ve sosyal hizmetler alanında büyük bir rol üstlendikleri bilinmektedir. İslami eğilimli STK'lar hem Türkiye'deki İslamcı düşünce ve hareketin içinde özel bir yere sahip hem de sivil toplumun gelişmesi yönünde katkılarda bulunabilmektedirler. İslami kimliği olan STK'ların İslamcı kadınlara ne tür katkılar sağladığı, bir dernekte yer almaya başladıktan sonra hayatlarında ne tür değişikliklerin olduğu, derneklerdeki etkinliklerinin aileleri ve yakın çevrelerinin değişip dönüşmesinde yol açıp açmadığı ve son olarak bir dernekte çalışıyor olmalarının bu kadınların geleneksel rollerini terk etmeleri sonucunu ortaya çıkarıp çıkarmadığına ilişkin tartışmalar aşağıda sunulmuştur:

4.8.1. STK'da Var Olmanın Olumlu Katkıları

Van kent merkezinde İslami kimliği olan derneklerde gönüllü olarak çalışan kadınların bir derneğe bağlı olmaktan ötürü olumlu ya da olumsuz ne tür deneyim ve kazanımlarının olduğunu dair sorulan soruyu yanıtlarken Mazlum-Der üyesi 41 yaşındaki ilkokul mezunu F isimli üye şu olumlu ifadelerde bulunmaktadır:

Olumlu katkıları olduğundan eminim. Özellikle de bilinç ve özgüven konusunda kadınlarımızdaki olumlu değişimleri görebiliyoruz. Yani düşünün daha önce sosyal hayatı sadece akraba ziyaretlerinden ibaret olan bir kadın bir STK'da yer almaya başladıktan sonra bambaşka bir ortama giriyor. Bir topluluk önünde konuşmaya çekinen kadın yeri geldiğinde bir topluluğa sesleniyor ve başkalarının dili oluyor. Bilinç düzeyi arttıkça alamadıkları eğitimlerine devam etmeye başlıyorlar hatta kazanmış oldukları

yeteneklerinden para kazanmaya başlıyor. Son yıllarda STK'lar kadınların kendilerini ifade edebildikleri, bir şeyler yaptıkları ve kendilerini üretken hissettikleri ortamlara dönüştü. Üretmek ya da bir insana yardımcı olmak onu mutlu ettikçe daha fazlasını yapmak istiyor insan.

Dernek üyeliğinin ve çalışmalarının yaşamında ve dünyaya bakış açısında köklü değişiklikler yarattığını belirten İnsan-Der üyesi 30 yaşındaki lise mezunu M isimli üye ise düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

Hanımlarımız kendilerini geliştirmeye çalışıyorlar, okumaya başladılar, çocukları ve aileleri arasındaki ilişkilerin olumlu şekilde geliştiğini söylüyorlar. Duyarlılığımız artıyor. Hayatın, benim hayatımdan ibaret olmadığını, ben hayatıma razı değilken insanların benim hayatından çok daha düşük şartlarda yaşadıklarını, çok az la yiyip içtiklerini çok az şeyler yetindiklerini gördüm. Kanaat etmeyi öğrendim. Bana faydası oldu aslında ben o insanlara değil kendime iyilik ettim. Öz güvenim arttı, bir şeyler yapabileceğimi öğrendim.

Dernekteki çalışmalar ve etkinliklerin psikolojik ve sosyal yaşamını oldukça olumlu bir şekilde değiştirdiğini belirten Gökkuşluğu Derneği üyesi 32 yaşındaki ön lisans mezunu ve ev hanımı olan L isimli üye ise şu ifadelerde bulunuyor:

Kadınlar sosyalleşiyorlar, yeni yeni insanlar ile bir araya geliyorlar. Öz güven kazanıyorlar, sahip oldukları yetenekleri kullanarak işe yarar işler yapıyorlar bu da onları tatmin ediyor. Sadece ev işi yapan, misafir ağırlayan, çocuk bakan kadın profilinin dışına çıkıyorlar. Kendilerini keşfediyorlar, daha fazla bilgi ediniyorlar. Tek başlarına var olabileceklerinin de farkına varıyorlar. Bağımlı olmaktan yavaş yavaş sıyrılıyorlar. Tek başıma kalırsam ne yaparım gibi endişelerden sıyrılmaya başlıyorlar. Kocaları ya da yanlarında bir erkek olmadan da işlerini halledebileceklerini görüyorlar. STK'da çalışmanın o kadar avantajı var ki.

Umut Işığı Derneği üyesi 36 yaşındaki ilkokul mezunu G isimli üye ise dernekteki çalışmalarının iki yönlü olumlu etkisini şu sözlerle ifade etmektedir:

Hem İslami anlamda bir bilinç kazandırıyoruz hem de toplumsal sorunlara duyarlı olmaya çalışıyoruz. Tek başınıza olduğunuzda pek bir şey yapamıyorsunuz. Bir derneğin çatısı altında aynı fikrin, gücün birleşmesi daha farklı. bize güç ve güven veriyor.

Katılımcıların ifade ettiği şekliyle bağlı buldukları STK'lardaki etkinlik ve çalışmaları sonucunda İslamcı kadınların kendilerini daha rahat ifade edebildikleri, özgüven kazandıkları, daha fazla bilinçlendikleri, yaptıkları çalışmalar aracılığıyla yeteneklerini ve bireyselliklerini keşfettiklerini ve kendileri dışındaki insanların yaşamlarına daha çok vakıf olarak olumsuz koşullara sahip olan insanlara yardım eli uzatma şansını yakaladıklarını belirtmektedirler.

4.8.2. Takdir Edilmek Ve Tepki Almak Arasında

İslamcı kadınlar STK'larda çalışmaya başladıkları sürecin başlangıcında yakın çevrelerinden hem takdir almışlar ve hem tepki görmüşlerdir. Ayrıca derneklerdeki çalışmalarla birlikte aile içi ilişkilerinin de farklılaştığını dile getirmektedirler. Örneğin Gökkuşluğu Derneği üyesi 21 yaşındaki lise mezunu T isimli üye dernekteki çalışmalarının başlangıç dönemlerinde yaşadıklarını şu şekilde ifade etmektedir:

İlk zamanlar tepki verenler de vardı vermeyenler de vardı. Ama onlara anlatmaya çalışıyoruz. Eskisine nazaran daha iyi bakış açıları sanırım alıştılar da. Bunun dışından aile içi ilişkilerim daha da iyileşti. Akraba ve çevrenizin size bakış açısı da değişiyor. Size daha çok saygı duyuluyor.

Kardelen Kadın Derneği üyesi 38 yaşındaki lise mezunu N isimli üye ise dernek üyeliğinin ve çalışmalarının başlangıç dönemlerinde yakın çevresinden aldığı tepkileri şu şekilde ifade etmektedir:

Tepki gösterenler de oldu ama destekleyenler de oldu. Bir derneğe üye olunca bunun başıma iş açabileceğini düşünenler de oldu ama bu işleyişin nasıl olduğunu bilmemelerinden kaynaklanıyor sanırım.

Anadolu Gençlik Derneği üyesi 41 yaşındaki Z isimli üye ise çevresinden aldığı olumsuz tepkileri şu şekilde ifade etmektedir:

Tepki verenler de var vermeyenler de var. Ama onlara anlatmaya çalışıyoruz. Eskisine nazaran daha iyi bakış açıları sanırım alıştılar da. Dernek bünyesinde çalışmak daha da zor aslında. Kendi çabalarımızla dersler, sohbetler yapıyorduk ama sanki illegal bir iş yapıyormuşuz gibi tepki verenler oluyordu. Ama dernek bilindikçe güvenleri de artıyor.

Yaşadıkları çevredeki geleneksel kadın rollerinin ve algısının dışına çıkan İslamcı kadınlar bir derneklerde yer almaya ve derneklerin etkinliklerini yürütmeye başladıktan sonra hayatlarında önemli değişikliklerin olduğunu ifade etmektedirler. Katılımcılar, çevredeki insanların başlangıçta yasal olmayan bir iş yaptıklarına dair olumsuz tepkiler verdiklerini, fakat yasal bir dernekte çalıştıklarını öğrendikten sonra zamanla tepkilerinin olumluya dönüştüğünü belirtmektedirler. Ayrıca belirli bir süre sonra dernekteki çalışmalarının ilişkilerini olumlu yönde etkilediği belirden İslamcı kadınlar, dernek çalışmalarıyla birlikte kendilerine duyulan güven ve saygının da arttığı ifade etmektedirler.

4.8.3. Aile İçi İlişkilerin Olumsuz Yönde Etkilenmesi

Katılımcılardan bazıları yoğun iş ve çalışma programlarından dolayı bir dernekte çalışmanın zaman zaman aile içi ilişkilerini olumsuz yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Örneğin Kardelen Kadın Derneği üyesi 40 yaşındaki ilkokul mezunu Ş isimli üye dernekteki çalışmalarıyla birlikte aile içinde yaşadığı olumsuz deneyimleri şu şekilde ifade etmektedir:

Yani size kattıkları da var, sizden aldıkları da var. Genel kültürünüz artıyor. Aldığım şeyler güzel ama verdiğim şeylere baktığımda üzülüyorum. Mesela ben çocuklarımla eskisi gibi ilgilenemiyorum. Onlarla gezemiyorum, yemeğe gidemiyorum. Ailem bazen tepki gösteriyor. Onlara zaman ayırmadığımdan ve çoğunlukla dışarıda olduğumdan yakınıyorlar. Kadının dışarıda çalışması bu STK'lar da olsa bazı rollerini etkilemiştir. Kadın eşi, çocukları ve yakınları ilgilenemiyor yeterince. Ben ne kadar dikkat etmeye çalışsam da istediğim gibi ilgilenemiyorum çalıştığım dan beri. Öyle zamanlar geliyor ki ailenize bile vakit ayıramıyorsunuz. Çünkü başkasının derdi artık sizin derdiniz olmuştur. Ve bu hiç de kolay bir sorumluluk değildir.

Gökkuşluğu Derneği üyesi 34 yaşındaki lise mezunu F isimli üye ise yakın çevresi ve ailesinden almış olduğu olumsuz tepkileri şu şekilde ifade etmektedir:

Çok tepki oldu. Ailem çok teki gösterdi. Onlara zaman ayırmadığımdan ve çoğunlukla dışarıda olduğumdan yakındılar. Fakat eşim çok destek gösterdi. Kadının toplumsal yaşam içerisinde olması gerektiğini ve konumunun ne kadar önemli olduğunu söylüyor. Ve bu noktada işim her zaman kolaylaştırdı. Biz çevremizde bize ihtiyacı olan insanları görmezden gelemeyiz. Bu insanlığımıza yakışmaz, hepimizin sorumluluğu. İnanın öyle zamanlar oluyor ki ailemden öncelikli oluyorlar. Yine de denge kurmaya çalışıyorum.

İslamcı kadınlar, topluma karşı sorumluluk bilinciyle ihtiyacı olanlara bildiklerini aktarmayı çok önemsediklerini, topluma karşı duydukları bu sorumluluğun aile içi sorumluluklarıyla çeliştiği durumlarda, topluma karşı olan sorumluluklarına öncelik verdikleri belirtmektedirler.

4.8.4. Aile İçi İlişkilerin Ve Sosyal Çevrenin Değişmesi

Katılımcılara sorulmuş olan “Bir dernekte yer almanız aile içi ilişkilerinizin ve sosyal çevrenizin değişmesine neden oldu mu/oluyor mu?” sorusuna Mazlum-Der üyesi 38 yaşındaki lise mezunu H isimli üye aile içi ilişkilerinin nasıl değiştiğini şu şekilde ifade etmektedir:

Aile içi ilişkilerim ile dernek çalışmalarını dengede tutmaya özen gösteriyorum. Ailenizin size olan bakış açısı değişmeye başlıyor tabii. Daha fazla saygı görüyorum. Tempoma alışında benden beklentileri de farklılaşmaya başladı. Sosyal çevremde de değişiklik oldu. Daha önce çevrem yakın akraba, eş, dosttan ibaretti ama şimdi öyle değil. Yeni yeni insanlarla tanışıyoruz, yeni ortamlara giriyoruz. Okumalarımız bile değişmeye başlıyor bir zaman sonra. Her kesimden insan ile bir araya gelme fırsatı buluyoruz.

Umut Işığı Derneği üyesi 34 yaşındaki ilkokul mezunu S isimli üye ise dernekteki çalışmalarıyla birlikte ailesi ve yakın çevresinde meydana gelen değişiklikleri şu şekilde ifade etmektedir:

Daha önce ailem ve onların çevresi ile sınırlıydı çevrem. Konu-komşu idi. Şimdi her konumda olan insanla diyalog kurabiliyoruz. Sosyal çevrem genişledi. Hayatınız daha programlı olmaya başlıyor. Boşa geçireceğiniz bir anınız bile olmuyor. Ve inanın her şeyin üstesinden gelebiliyorsunuz. Hem eşiniz ile hem çocuklarınız ile hem de yakınlarınız ile ilgilenebiliyorsunuz.

Gökkuşığı Derneği üyesi 32 yaşındaki ön lisans mezunu L isimli üye ise çevrede kendisine yönelik algının değiştiğini şu şekilde ifade etmektedir:

Tabii ki değişti. Sonuçta dernek tarafından tanınıyorsunuz. Farklı ortamlara giriyorsunuz. Bunun için akraba ve çevrenizin size bakış açısı da değişiyor. Size daha çok saygı duyuluyor. Bize artık sadece ev hanımı gözü ile bakmıyorlar, çalıştığımızı bildikleri için beklentileri de değişti.

Geleneksel kadın algısının dışına çıkan, sadece başörtü sorunu ile değil aynı zamanda birçok toplumsal konu ile ilgilenen ve kamusal alanda görünür olan İslamcı kadınlar, genel olarak bir derneğe üye olduktan sonra aile içi ilişkilerinin ve sosyal çevrelerinin olumlu yönde değiştiğini ifade etmektedirler. Derneklerde çalışmalarıyla birlikte çevrelerinde daha fazla saygı gördüklerine vurgu yapmaktadırlar.

4.8.5. Geleneksel Kadın Algının Dışına Çıkmak

Katılımcılara sorulan “Dindar kadınların STK’larda yer almaları geleneksel rollerinden ayrılmaları sonucunu doğurmuş mudur?” sorusuna Mazlum-Der üyesi 41 yaşındaki ilkökul mezunu F isimli üye şu şekilde yanıt vermektedir:

Sadece dindar kadın olarak sınırlamak istemiyorum bunu. Bir STK’da çalışmaya başlayan tüm kadınlar onlara yüklenen geleneksel rollerin bazılarında sıyrıldılar diye düşünüyorum. Sadece ev işleri yapan, çocuk bakan ve eşine, akrabalarına hizmet eden kadın profili kırılmaya başlandı. Yanlış anlaşılacak istemiyorum bu kadınlarımız da evde çalışan birer emekçidir ama bunların dışına çıkıp STK’larda çalışmaya başlayınca başka bir pencere açılıyor hayatınızda.

Sevgi Kadınlar Derneği üyesi 38 yaşındaki üniversite mezunu ve avukat olan A isimli üye ise,

Evet doğal olarak bu rolün biraz dışına çıktık ama bu rolden sıyrılmadık. İkisini de yürütmeye çalışıyoruz. Doğu’da sahip olduğumuz gelenekler biraz yoğun yaşanır hatta daha katıdır. Bunları değiştiremeyiz o yüzden yerine göre davranıyorum ama İslami kurallar çerçevesinde. STK’da çalışan kadın da artık çalışan ve üreten bir kadındır. Gün

boyu evinde oturan, ev işi yapan, yemek pişiren kadın değildir artık. Evin dışında da sorumluluk almaya başlıyor kadın.

İnsan-Der üyesi 30 yaşındaki lise mezunu M isimli üye ise,

Kadın bilinçlendikçe geleneksel olan ama dine uymayan şeylerin de farkına varıyor. Haklarını daha iyi savunabiliyor. Onun dışında geleneksel olan her zaman doğru değildir. Kadın dışarı da çıkıyor, evinin işini de yapıyor çocukları ile de ilgileniyor. Bizim için gelenek dinden önce olmaya başladığı için tuhaf gelebiliyor ama aslında İslam'da kadının olması gerektiği konum bu. Yani aktif, üretken, ilim ile uğraşan ama bunların yanında evini de ihmal etmeyen bir kadın resmi var önümüzde. Artık kadın sosyal hayatın içindeymiş gibi değil tam da sosyal yaşamın içindeler ve sosyalleşiyorlar. Sadece iyi bir anne, eş değil aynı zamanda iyi bir eğitmen, iyi bir yol gösterici de olduğunu görüyorlar.

İslamcı kadınlar bir dernekte çalışıyor olmanın geleneksel kadın algısının dışına çıkılmasını gerektirdiğini ifade etmektedirler. Fakat bu kadınlar, bir dernekte çalışmaya başladıktan sonra gösterilen olumsuz tepkilere karşı dernek işlerini yürütürken ailelerini ihmal etmemeye gayret gösterdiklerini de vurgulamaktadırlar. İslamcı kadınların geleneksel İslam anlayışını sorgulamaları ile beraber zaman zaman geleneksel olan ile İslami olan arasında bir çelişkinin varlığını fark ettikleri ve buna göre tercihlerini belirledikleri söylenebilir. Bu kadınların her ne kadar geleneksel rollerden farklılaştıkları söylene de bir kadın, eş, anne ya da gelin olarak sorumluluklarını da ihmal etmemeye çalıştıkları ileri sürülebilir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Araştırma bulgularına göre, katılımcıların başörtüsü ile ilgili sorulara vermiş oldukları yanıtlardan hareketle İslamcı kadınların başörtüsü takma süreçleri değerlendirildiğinde başörtüsü takmalarında aile reisi olan babanın önemli bir rolünün olduğu ortaya çıkmaktadır. Başlangıçta geleneksel İslam anlayışının baskın olduğu fakat erkek kardeşin eğitim almaya başlaması ile aile fertlerinde özellikle de kız kardeşleri üzerinde önemli sayılabilecek bir değişim ve dönüşüme yol açtığı söylenebilir. İslamcı kadınların çocukluklarında örtünün mahiyetine ilişkin bir bilgiye sahip olmadıkları fakat bilinçlendikten sonra örtünmenin her şeyden önce, her Müslüman kadının uyması gereken bir emir olarak gördükleri ve başörtüsünün kullanılmasını dinin bir gereği olarak algıladıkları söylenebilir. 1980'lerden itibaren başörtüsünün siyasal bir simge olarak algılanması İslamcı kadınlar tarafından kabul edilmemektedir ve buradan hareketle başörtüsünün dini yönüne vurgu yapılmaktadır. Başörtüsünün siyasal simge olarak algılanması konusunda İslamcı kadınlar bu durumdan duydukları memnuniyetsizliği dile getirmektedirler.

İslamcı kadınların onların deyimiyle kendi istekleri ile taktıkları başörtüsünün geleneksel örtüyü teşvik eden kişilerce de tepki ile karşılandığı, örtülerinin kimi zaman sosyal ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği ve verilen tepkilerin onlarda sosyal ve psikolojik bazı sıkıntılara yol açtığı söyleyebilir. İslamcı kadınlar bir taraftan örtülerinin kendilerini özgürleştirdiğini ama aynı zamanda diğer taraftan da kamusal alandaki yaşantı ve etkinliklerinde taktıkları başörtüsünün toplumdaki İslami kurallara göre giyinmeyen insanlarla aralarında yabancılaştırıcı bir engel şeklinde algılandığını belirtmektedirler. Bu sınırın kendilerini ötekileştirici ve dışlayıcı bir işlev gördüğünü ve psikolojik olarak kendilerini baskı altında hissettiklerini ifade etmektedirler. Fakat aynı zamanda söz konusu baskının bu kadınlarda yasaklara karşı bir direnç geliştirdiği de söylenebilir. Ayrıca Türkiye'deki başörtü sorunu ve yaşamış oldukları sıkıntılar göz önüne alındığında İslamcı kadınların kız çocuklarının başlarını örtmeleri ile ilgili bir bilinç kazandırmaya çalıştıkları ama kız çocuklarına her hangi bir baskı uygulamadıkları söylenebilir. İslamcı kadınların başörtüsü yasağının özgürlük, eşitlik ve insan hakları bağlamında değerlendirdikleri ve kadın hakları sorununa indirgenmesini kabul etmedikleri ileri sürülebilir.

Araştırmada elde edilen bulgulardan hareketle örtülerini özgürlükle bağdaştıran İslamcı kadınlar, örtüleri sayesinde özgürleştiklerini savunmaktadırlar. İslamcı kadınların özel alandan kamusal alana çıkışları, kamusal alanda görünürlük kazanmaları örtüleri sayesinde olmaktadır. Bu kadınlar başörtüsü takmalarını kendi iradeleri ile gerçekleştirdikleri

kendi özgür bir seçim olarak tanımlamaktadırlar. Nasıl ki açık bir kadın örtünmemeyi kendi özgür iradesi ile belirlenmiş bir tercih olarak adlandırıyorsa benzer bir şekilde, kapalı bir kadın da örtünmeyi kendi özgür iradesiyle belirlenmiş bir tercih olarak tanımlamaktadır.

Araştırma bulgularının da gösterdiği gibi, İslamcı kadınlar İslam'ın ve feminist söylemin kadın özgürlüğüne ilişkin söylemlerini karşılaştırırken, bazı aşırılıklar dışında feminist söylemin kadın hakları ve özgürlükleri konusunda İslam ile çok da çatışmadığını belirtmektedirler. Bu kadınlara göre bir cinsin hâkimiyeti, yerini, öbür cinsin hâkimiyetine devretmeye başlamaktadır. İslamcı kadınlara göre feministler, iki cinsiyetin doğal ve biyolojik özelliklerini reddetmekte ve insan türünün biyolojik yeniden üretiminin ön koşullarını oluşturan biyolojik cinsiyet farklılıklarını görmezden gelmektedirler. Feminizmin kadın haklarına ilişkin taleplerini değerlendirirken İslamcı kadınlar söz konusu taleplerin çıkışından itibaren İslam tarafından da öngörüldüğünü ancak tarihsel gelişimi içerisinde söz konusu kadın haklarının geleneksel erkek egemen İslam yorumları sonucunda görmezden geldiğini, İslam'ın doğru ve rasyonel bir yorumu ile bu hakların kadınlar tarafından kazanılabileceğini ileri sürmektedirler. Ayrıca İslamcı kadınlar feministlerin erkekleri dışlayan ve eşitlik söylemi ile çelişen ve kadını önceleyen tavırlarından rahatsızlık duyduklarını ve kadın haklarının savunuculuğunu yaparken onların argümanlarını kullanmamaya özen gösterdiklerini belirtmektedirler. Daha da önemlisi yakın dönem Türkiye siyasi tarihinde yaşanmış olan İslamcı kadınların başörtüsü mücadelesinde feministlerin pek de özgürlükçü ve eşitlikçi bir tavır ve tutum sergilemediklerini de ileri sürmektedirler. Tüm bunlardan hareketle İslamcı kadınlar arasında feminist ve Müslüman kimliklerin bir arada olamayacağına ve İslam ile feminizmin birbirleri ile örtüşmeyeceğine dair ortak bir kanının hakim olduğu söylenebilir.

Elde edilen bulgulardan hareketle İslamcı kadınlar kendilerini genel olarak “Müslüman” olarak tanımlamaktadırlar. Müslüman kimliğinin Allah tarafından kullara verildiği ifade edilerek İslamcı, dindar, muhafazakâr, modern vb. tanımlamalara pek de sıcak bakmadıkları ileri sürülebilir. İslamcı kadınların bireyselleşmeye ve daha çok kendi üzerlerine düşünmeye başlamaları kamusal alanda bulunma nedenlerinde de farklılaşmalara yol açmaktadır. Araştırma bulgularına göre İslamcı kadınların kamusal alana çıkma nedenleri bugün yalnızca İslam'daki tebliğ vazifesinden kaynaklanmamaktadır. İslamcı kadınların ailelerine ve toplumsal sorunlara karşı sorumluluklarının tebliğ vazifesini öncelikli olmaktan çıkardığı söylenebilir.

İslamcı kadınlar Türkiye'de özellikle de ekonomik gücü elinde bulunduran İslami kesimin tüketim alışkanlıklarında ciddi bir değişim ve dönüşüm olduğunu belirtmektedirler.

İslamcı kadınlar özellikle AKP iktidarı ile birlikte İslami kesimin kendi içinde sosyal, ekonomik ve kültürel bir farklılaşmaya uğradığını, bu kesimin içerisinde de bir takım seçkin grupların oluştuğunu, ama kendi yaşamları temelinde önemli bir değişimin gerçekleşmediğini belirtmektedirler. Bir kısım İslamcı kadının İslami kesimin yaşamış olduğu bu değişim ve dönüşüm arasında bir çelişkinin var olduğuna vurgu yaptığı bir kısmının ise böyle bir çelişkinin olmadığına vurgu yaptığı söylenebilir. İslamcı kadınlar, 90'lı yıllardaki yaşantıları ile kıyaslandığında bugün daha esnek ve göreceli olarak daha tüketimci bir yaşam tarzına sahip olduklarını, çok net olmasa da gelecek kuşakların yaşam ve tüketim anlayışlarını kendi değerleri ile çelişebileceğini belirtmektedirler. Çok açık olmasa da İslamcı kadınlar, modernizmin ve kapitalizmin kuşatıcı mekanizmaları ve değerleri karşısında kendilerini güçsüz hissettiklerini ifade etmektedirler. İslamcı kadınlar tatil, eğlence ve alışverişe dair alışkanlıklarında bazı İslami hassasiyetleri göz önüne aldıkları ileri sürülebilir. Örneğin israf etmemeye ve zaman zaman İslami kesimin boykot ettiği ürünlere karşı bir farkındalık geliştirmeye çalıştıkları ve küçük de olsa bir katkı sağlamak istedikleri söylenebilir.

Araştırmanın bulguları, İslamcı kadınların moda ve tesettür kavramlarına mesafeli durduklarını göstermektedir. Çünkü moda, 'görünen' in daha fazla fark edilir olmasıyla sürekli kendini yenileyerek gücü de elinde tutar ve her şeyin her an değişebilirliği üzerine kuruludur. Tesettür ise örtmek, göstermemek manasına gelir. Tesettürün ilkelerinden biri vücudun hangi noktalarının kapalı olacağına belli olmasıdır. İslamcı kadınlar son yıllarda tesettür defilelerinin tesettür giyimi özünden uzaklaştırdığına ve tamamıyla ticari kaygılarla üretildiklerine inanmaktadırlar. İslamcı kadınlara göre bugünkü tesettür giyimine bakıldığında tesettürlü kadın, bir taraftan örtüsüyle dini kriterlere uyduğunu diğer taraftan modern ve şehirli olduğunu göstermek istemektedir. Bu da bir çelişkiyi ortaya çıkarmaktadır. Başlı örtülü kadınların vücut hatlarını belli eden ve kıyafetler giymeleri Barbarosoğlu'nun ifadesi ile kimlik bunalımı, kendini bulamama, nereye ait olduğunu bilememe" (aktaran Şişman, 2004: 121) ve kararsız bir kimlik ile açıklanabilir.

Kadınların toplum içindeki ve İslam'daki konumlarının nasıl olduğuna ilişkin olarak İslamcı kadınların Asr-ı Saadet döneminde yaşamış olan kadın sahabelerin hayatları, Hz. Muhammed'in hanımları ile olan ilişkileri ve kadınlara vermiş olduğu bazı görevler örnek gösterilerek Müslüman kadının toplum içindeki konumunu değerlendirdikleri söylenebilir. Buradan da hareketle İslam'da kadına sadece eş ve anne rollerinin verildiğini kabul etmedikleri, o dönemde sosyal hayatta oldukça aktif olan kadınları örnek göstermelerinden de çıkarılabilir. Ayrıca araştırma bulgularına dayanarak bu kadınların Asr-ı Saadet döneminde yaşayan sahabeleri örnek aldıkları gibi kendilerinin de örnek olmaya çalıştıkları söylenebilir.

İslamcı kadınların kadını eve hapseden erkek bakış açısı ile yorumlanmış geleneksel İslam yorumlarını bugün sorguladıkları, İslam'ın ana kaynaklarından öğrenilmesi gerektiğini destekledikleri ve son olarak da Kur'an'ın kadın bakış açısı ile yeniden yorumlanmasını istedikleri ortaya çıkmaktadır.

Araştırma bulgularına göre, İslamcı kadınların STK'larda yer almaları onları geleneksel kadın kimliğinden tamamen uzaklaştırmamaktadır. Bu kadınların geleneksel kadın rollerine sahip çıkarak hem iyi bir eş, ev hanımı ve anne olmaya hem de eğitim alabilecekleri ya da çalışabileceklerini göstermeye çalışmakta oldukları söylenebilir. STK'larda çalışmalarının bu kadınların hayatlarını hem olumlu hem de olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Özgüven kazanmaları, bireyselliklerinin farkına varmaları, Müslüman kadın kimlikleri ile de bir şeyler yapabileceklerini görmeleri ve sosyal ilişkilerinin değişmesi olumlu yönleri iken evin dışında çalışıyor olmanın bazı kadınların ailevi ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği fakat yine de denge kurmaya çalıştıkları ileri sürülebilir. Toplumsal sorunlara olan duyarlılıklarının bu kadınların hayatında öncelikli hale geldiği söylenebilir. Onların da ifade ettiği gibi başkalarının derdi artık onların derdi olmuştur. Bu bilinç bize İslamcı kadınların kendilerini yalnızca 1980'lerin ikinci yarısından günümüze doğru gelen, "başörtüsü" mücadelesinin ana temaları olan "mağdurluk, mazlumluk, kamusal yasamdan dışlanma, kamusal hak talepleri" gibi söylem unsurları ile kendilerini sınırlamadıkları aynı zamanda birçok toplumsal soruna karşı da duyarlı olduklarını göstermektedir.

Sonuç olarak 1980'lerden itibaren İslami hareketlilik önceki yıllardan farklı olarak kadınları da saflarına katmıştır. Hemen hemen birçok İslami cemaat, kapılarını her yaşta kadına geniş bir şekilde açmıştır. Başlangıçta ev içi sohbetlerle başlayan toplantılar, küçük çapta yapılan kermesler ve yardım amaçlı hizmetlerle devam etmiş fakat sonrasında cemaatlerle ya da onlardan bağımsız biçimde dernek, vakıf gibi kurumsallaşmalara gidilme ihtiyacı hissedilmiştir. Bu tez çalışması Van ili merkezinde İslami kimliği olan yedi dernekte gönüllü olarak çalışan 26 kadınla yürütülmüştür. Sadece İslami kimliği olan derneklerle gerçekleşmiş olup bu kimliğin dışında olan dernekler ve kadın çalışanları örneklem dışında tutulmuştur. Elde edilen bulgular, Van'da İslami kimlikleri olan derneklerde çalışan yirmi altı kadının yaşam tarzları ve pratiklerini kapsamaktadır. Bu nedenle bunların dışında kalan derneklerde çalışan kadınların yaşam tarzları ve pratiklerinde değişik olgular gözlemlenebilir. İslamcılığın yükselişinde kadın kimliğinin merkezi önem taşımaya başlamasından hareketle 1980'lerden itibaren oluşan kamusal-özel alan gerilimlerinin İslami hareketi, İslami hareketin aktörlerinden biri olan kadınların yaşam pratiklerini nasıl etkilediği Van kent merkezinde İslami kimliği olan STK'lar bağlamında incelendi. İslami duyarlılığa sahip sivil toplum

kuruluşlarında aktif olarak çalışan İslamcı kadınların hem özel hem kamusal alanda mücadele ederek eğitim, meslek edinme gibi haklarına sahip çıkmaya çalıştıkları, geçmişe yönelik öz eleştirel bir tavır takındıkları ve kamusal alanda farklılıklarıyla var olmayı ve tanınmayı talep ettikleri söylenebilir. Ayrıca hayat tarzlarını savunusunu sivil toplum mücadelesine dönüştüren İslamcı kadınların İslami hareketin dönüşümüne ivme kazandırdıkları ileri sürülebilir.

Son 30 yıldan bu yana Türkiye'deki İslamcı kadınlar sosyal, ekonomik, kültürel ve eğitim alanlarda verdikleri mücadele ve yarattıkları hareketlilik aracılığıyla modernlik ve geleneksellik arasındaki sınırları önemli ölçüde değişime uğratmaktadır. İslamcı kadınların da katılımıyla yürütülen İslami hareket, hem İslam'ın kendisinin geleneksel anlamının dışında yeniden tanımlanmasına ve hem de İslam ile modernlik arasındaki ilişkinin yeniden anlamlandırılıp inşa edilmesine yol açmaktadır. Özellikle İslami kesimdeki kadınların aktif katılımlarıyla gerçekleşen bu değişim ve dönüşüm süreci beraberinde bir takım gerilim ve çatışmalar da getirmektedir. Her geçen gün sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal talepleri daha çok artan ve toplumsal alanda daha fazla görünür hale gelen İslamcı kadınların hem kendilerini geleneksel rolleri çerçevesine görmek isteyen muhafazakar İslamcı erkekleri ve hem de toplumsal alanı kendilerine reva görmeyen laik ve Kemalist kadınları ciddi anlamda rahatsız etmektedirler. İslamcı kadınlar, gerek sivil toplum örgütlerindeki çalışmalarıyla ve gerekse toplumsal yaşama aktif katılımlarıyla yarattıkları sosyal dinamizmle ve daha da önemlisi öz eleştirel yaklaşımlarıyla siyasal kültüre sağladıkları katkı aracılığıyla Türkiye'deki kadın kimliğine önemli bir zenginlik katmaktadır. Türkiye'ye ilişkin gözlemler, kadın haklarını savunan feminist hareketin yanında, son yıllardaki söylem ve pratikleriyle İslamcı kadınların da geleneksel kalıplara ve algılara karşı etkin bir mücadele yürüterek kadın bakış açısıyla dünyayı ve yaşamı yeniden yorumlanmaya ve değiştirmeye çalıştıklarını göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Abay, A. R., (2004), *17 Ağustos 1999 Doğu Marmara Depreminden Sonra Adapazarı'nı Yeniden Yapılanmasında Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü*, Birinci Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Kitabı, Çanakkale
- Ahmad, F., A. Rustow D., (1976), *II. Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918*, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı 4-5, İstanbul
- Ahmad, F., (1995), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, İstanbul: Sarmel Yayınları
- Ahmad, F., (2008), *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Akagündüz, Ü. Ö., (2006), *İslami Feminizm: Adı Var Kendi Yok*, Aksiyon, sayı 587, Mart
- Akdoğan, Y., (2000), *Siyasal İslam, Refah Partisinin Anatomisi*, İstanbul: Şehir Yayınları
- Akdoğan, Y., (2000), *Hayatı ve Siyaseti Düşünmek Türkiye'nin Siyasal Durumu Ve Zor Zamanda Yaşamak*, İstanbul: Şehir Yayınları
- Akdoğan, Y., (2004), *AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi*, İstanbul: Alfa Yayınları
- Aksoy, M., (2005), *Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, İstanbul: Kitap Yayınevi
- Akşin, S., (1987), *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: İmge Kitabevi
- Aktaş, C., (1992), *Tesettür ve Toplum*, İstanbul: Nehir Yayınları
- Aktaş, C., (1992), *Modernizmin Evsizliği ve Ailenin Gerekliği*, İstanbul: Beyan Yayınları
- Aktaş, C., (1994), *Kadın Politikacılar ve Refah Partisi*, Nehir, Şubat
- Aktaş, C., (2004), *Cemaatten Kamusal Alana İslamcı Kadınlar*, Cilt 6, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Tarihi içinde, düzenleyen Aktay, Y., İstanbul: İletişim
- Aktaş, C., (2005), *Bacıdan Bayan'a :İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi, Araştırma-İnceleme*, İstanbul: Kapı Yayınları
- Aktaş, C., (2008), *Başörtüsünü Sevmeyen Elit*, Dünya Bülteni, Ağustos
- Aksoy, M., (2005), *Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, İstanbul: Kitap Yayınevi
- Aliefendioğlu, Y., (2012), *Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri*
- Arıkan, G., (1994), *Osmanlılarda Tanzimat Döneminde Kadınlarla İlgili Gelişmeler*, Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Ataman, M., (2001), *Özal ve İslam Dünyası: İnanç ve Pragmatizm, Kim Bu Özal*, Editör, İhsan S., İhsan D., İstanbul: Boyut Kitapları

- Avcı, Y., (2007), *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde "Otoriter Modernleşme" ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi*
- Barbarosoğlu, K., F., (2006), *Şov ve Mahrem*, İstanbul: Timaş Yayınları
- Barbarosoğlu, K., F., (2009), *İmaj ve Takva*, İstanbul: Timaş Yayınları
- Barkan, Ö. L., (1940), *Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1247 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi*, İstanbul: Maarif Matbaası
- Başörtülü Aday Yoksa Oy da Yok* (2011), Erişim: 16 Temmuz 2011, <http://basortuluadayyoksaoydayok.wordpress.com/>
- Bayramoğlu, A., (2001), *Türkiye'de İslami Hareket*, İstanbul: Patika Yayıncılık
- Birand, M. A., (1984), *12 Eylül Saat: 04.00*, İstanbul: Karacan Yayınları
- Bıçak, V., (2001), *Liberalizmin incelenmesi Friedrich Naumann Vakfı'nın Türkiye'de On Yıllık Siyasi Çalışması: Uluslararası Konferans*, Ed: Vahit Bıçak, Ankara, 4-6 Mayıs
- Birand, M. A., (1984), *12 Eylül Saat: 04.00*, İstanbul: Karacan Yayınları
- Birand, M. A., Çapı, B., DüNDAR, C., (2005), *Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu*, İstanbul: Doğan Kitapçılık
- Biricikoğlu, H., (2006), *"Türk Modernleşmesinde Kadın"*, Second International Conference on Women's Studies
- Bozkurt, G., (1989), *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Bulut, R., (1968), *İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdulhamid'in Çarşafı Yasaklaması*, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, No:8
- Bulut, S., (2009), *Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu, Third Term Democrat Party Government (1957-1960): Political Repression and The Investigation Council*, Akademik Bakış Cilt 2, Sayı 4
- Civil Society, Erişim: 9 Temmuz 2011, www.unhabitat.org/istanbul+5/declaration.htm
- Çaha, Ö., (1996), *Sivil Kadın, Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*, Ankara: Vadi Yayınları
- Çaha, Ö., (2003), *Muhafazakâr Demokrasi Liberal Demokrasinin Kardeşidir*, Zaman, 31 Ağustos 2003
- Çaha, Ö., (2003), *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, B. 2, Gendaş Kültür, İstanbul.
- Çaha, Ö., (2010), *Sivil Kadın-Türkiye'de Kadın ve Sivil Toplum*, Ankara: Savaş Yayınevi
- Çaha, Ö., *"Türkiye'de Kadın Hareketinin Tarihi: Değişen Bir Şey Var mı?"*, Erişim: 23 Nisan 2011, <http://www.fatih.edu.tr/omercaha/Makale>

- Çakır, R., (1994), *Türkiye Bağımsız Bir Politik İslamcı Harekete Hiç Tanık Oldu mu? İslam ve Demokrasi*, İstanbul: TÜSES
- Çakır, R., (2000), *Direnış ve İtaat- İki İktidar Arasında İslamcı Kadın*, İstanbul: Metis Yayınları
- Çakır, R., (2004), *Milli Görüş Hareketi, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt: 6, İslamcılık, Haz. Bora, T., Gültekingil, M., İstanbul: İletişim Yayınları
- Çakır, R., (2004), *İmam Hatip Liseleri ve Gerçekler*, Haz. Akdeniz A., Demirler, D., Levack, J., İstanbul: TESEV Yayınları, Kasım
- Çakır, S., (1996), *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları
- Çakmak, Z., (21.05.2003), Erbakan’dan AK Parti’ye “İşbirlikçi, Dönek, Döner, Gömleksiz, Rotaryci” Benzetmeleri, <http://www.habervitrini.com/haber/erbakandan-ak-partiye-isbirlikci-donek-doner-gomleksiz-rotaryci-benzetmeleri-85435/>
- Çavdar, T., (1994), *Serbest Firka Hatıraları*, Cumhuriyet Dönemi Türk Ansiklopedisi Cilt.8
- Çavdar, T., (1999), *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, 2. Basım, Ankara, İmge Yayınevi
- Çayır, K., (2009), *İslamcı Bir Sivil Toplum Örgütü: Gökkuşuğu İstanbul Kadın Platformu”, İslamın Yeni Kamusal Yüzleri: İslam ve Kamusal Alan Üzerine Bir Atölye Çalışması İçinde*, İstanbul: Metis Yayınları
- Çiftçi, O., (1982), *Kadın Sorunu ve Türkiye’de Kamu Görevlisi Kadınlar*, Birinci Baskı. Ankara: TODAİE
- Çopur, H., “*Teoriden Pratiğe Sivil Toplum*”, Erişim 6 Şubat 2011, www.ekopolitik.org/images/cust/070522142001.pdf
- Dağı, İ., (1998), *Ortadoğu’da İslam ve Siyaset*, İstanbul: Boyut Yayınları
- Demir, H., (1998), *İslamcı Kadının Aynadaki Sureti*, İstanbul: Sel Yayınları
- Dulum, S., (2006), *Osmanlı Devleti’nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Duman, Z., (2010), *Türkiye’de Liberal-Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal*, Ankara: Kadim Yayınları
- Duman, R., (2003), *Kadın Hareketinin Değerlendirmesine Giriş, İşçi Mücadelesi*
- Dursun, D., (2005), *12 Eylül Darbesi, ‘Hatıralar/Gözlemler/Düşünceler*, Ocak, İstanbul: Şehir Yayınları
- Dursun, D., (2003), *12 Mart Darbesi, ‘Hatıralar/Gözlemler/Düşünceler*, İstanbul: Şehir Yayınları

- Ekmekçiöğlü, L., Bilal, M., (2010), *Bir Adalet Feryadı 'Osmanlı'dan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar (1862-1993)*, İstanbul: Aras Yayıncılık
- Eraslan, S., (1994), *RP'li Hanımlar Geliyor*, Nehir, Mart
- Eraslan, Sibel, (2002), *Uğultular...Silüetler*”, *90'larda Türkiye'de Feminizm*, Der. Aksu Bora ve Asena Güldal, İstanbul
- Eraslan, S., (2007), *28 Şubat 1997'nin Hedefindeki Kadın Kimliği, 28 Şubat Post modern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi*, İstanbul: Birey Yayıncılık
- Erdoğan, M., (2003), *Türk Politikasında Bir Reformist: Özal*, *Siyaset, İktisat, Zihniyet*, Ed., Sezal, İ., Dağı İ., İstanbul: Boyut Yayıncılık
- Eroğul, C., (1990), *Demokrat Parti Tarihi İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitapevi
- Göle, N., (1993), *Modern Mahrem -Medeniyet ve Örtünme*, İstanbul: Metis Yayınları
- Göle, N., (1994), *İslami Dokunulmazlar, Laikler ve Radikal Demokratlar, Türkiye Günlüğü*, Sayı: 27, Mart-Nisan
- Göle, N., (1998), *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yayınları
- Göle, N., (2000), *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri*, İstanbul:Metis Yayınları
- Göle, N., (2000), *Melez Desenler*, İstanbul: Metis Yayıncılık
- Göle, N., (2005), *Modernleşme Bağlamında İslami Kimlik Arayışı*, Der. Kasaba, R., Bozdoğan, S., *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Göle, N., (2008), *Modern Mahrem: Medeniyet Ve Örtünme*, İstanbul: Metis Yayınları
- Göle, N., (2009), *Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak, İslamın Yeni Kamusal Yüzleri: İslam ve Kamusal Alan Üzerine Bir Atölye Çalışması*, İstanbul: Metis Yayınları
- Güldemir, U., (1992), *Texas-Malatya*, İstanbul: Tekin Yayınları
- Gündüz, S., (2001), *Türkiye'de Özal Dönemi Liberalleşme Hareketleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Güneş, H., (2011), *Başörtülü kadınlardan 'sivil' inisiyatif!*, Erişim: 30 Mart 2011, http://www.iktibasdergisi.com/news_detail.php?id=3279
- Güngör, N., (2002), *Yenilikçi Hareket*, İstanbul: Anka Yayınları
- Habemas, J., (2003), *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çev., Bora, T., Sancar, M., İstanbul: İletişim Yayınları
- Hanioğlu, M. Ş., (2004), *Meşrutiyet*, XXIX. Cilt, Ed. Âkif Aydın, İslâm Ansiklopedisi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- İlyasoğlu, A., (2000), *Örtülü Kimlik*, İstanbul: Metis Yayınları

- İnalcık, H. ve Seyitdanlıoğlu, M., (2006), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara: Phoenix Yayınları
- İnceoğlu, E., (2009), *Türkiye’de Siyasal İslamcılığın Evrimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- İnsel, A., (2002), *Demokrasinin Sancılı Yılları*, Cumhuriyet Ansiklopedisi, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Kadın, Fazilet’te Söz Hakkı İstiyor*, (1998), Erişim: 2 Haziran 2013, <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-10506>
- Kadıoğlu, A., (1999), *Cumhuriyet İdaresi Demokrasi Muhasebesi*, Ankara: Metis Yayınları
- Kalaycıoğlu, E., (2000), *1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar, Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Der. Kalaycıoğlu, E., Sarıbay, A. Y., İstanbul: Alfa Yayınları
- Karaman, H., (2008), *17. Madde’ye Dokunmayın*, Erişim: 5 Ocak 2010, <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/HayrettinKaraman/17-maddeye-dokunmayin/9378>
- Kentel, F., (2008), *Ehlileşmemek Düzleşmemek Direnmek*, İstanbul: Hayykitap
- Keyder, Ç., (1990), *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, Çev., Tekay, S., İstanbul: İletişim
- Kılıç, Z., (1998), *Cumhuriyet Türkiye’sinde Kadın Hareketine Genel Bir Bakış, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Ed.: Hacımırzaoğlu, A. B., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Kırca, S., (2007), *Popüler Feminizm*, İstanbul: Bağlam Yayınları
- Kocabaş, S., (1997), *Refahyol Hükümeti Sonunun Perde Arkası*, İstanbul: Vatan Yayınları
- Koni H., (1984), *Ülkemizi 12 Eylül’e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerine Oyunlar*, Seminer, İstanbul, Eylül, Garanti
- Kongar, E., (1991), *Sivil Toplum ve Kültür*, Sivil Toplum, İstanbul: Tüses Yayınları
- Kongar, E., (2008), *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Koray, M., (1998), *Türkiye’de Kadın Hareketinin Soru ve Sorunları, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Ed., Hacımırzaoğlu, A. B., Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul
- Koç Üniversitesi Hukuk Fakültesi 2007-2008 Öğretim Yılı “*Türk Anayasa Hukuku Karar Çalışma Metni*”, Erişim: 10 Nisan 2010, <http://okul.selyam.net/docs/index-118214.html>
- Köker, L., (1989), *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınları

- Kumlu, S., (2009), *Atatürk Dönemi Sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nde Meydana Gelen Darbeler*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilimler Öğretim Programı, Niğde, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Kurnaz, Ş., (1991), *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı
- Kurtoğlu, A., (2000), *Tanzimat Dönemi İlk Kadın Yayınında Dinin Yer Alış Biçimleri*, Edt. Ramazanoğlu, Y., *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü*, İstanbul: Pınar Yayınları
- Kutay, C., (2003), *Yazılmamış Tarihimiz*, İstanbul: Milliyet Yayınları
- Kürel, Y., (2007), *1908-1914 Yılları Arasında Osmanlı'da Hükümet Darbeleri ve Sonuçları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı, Ankara, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Liberal ve Sosyalist Ülkelerde Sivil Toplum, (2004), Erişim: 6 Kasım 2012, www.liberal.org.tr/dergiler/ldsayi16
- Mardin, Ş., (1999), *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Menteş, Ş., (2008), *Sivil Toplum Kuruluşlarıyla (STK) İlgili Bir İnceleme: Kadınlara Yönelik Faaliyet Gösteren STK Örnekleri*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Halk Eğitimi Bilim Dalı, İstanbul, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Nuri, C., (1993), *Kadınlarımız*, Eski yazı ve Osmanlıcadan aktaran Özer Ozankaya, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları /1565 Yayınlar Dairesi Başkanlığı İnsanlık Tarihi Dizisi /3
- Ortaylı, İ. (2000) *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Pan Yayıncılık
- Özal Hükümeti Programı*, (1983), Erişim: 12 Ağustos 2011, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP45.htm>
- Özdalga, E., (2007), *İslamcılığın Türkiye Seyri- Sosyolojik Bir Perspektif*, Çev: Türkoğlu, G., İstanbul: İletişim Yayınları
- Özerkan, Ş., İnceoğlu, Y, (1997), *İletişimde Etkileme Süreci: Seçim Kampanyalarından Örneklerle*, İstanbul: Pan Yayınları
- Öğün, S. S., (1997), *Politik Kültür Yazıları*, Bursa: Asa Yayınları
- Özipek, B. B., (2006), *28 Şubat ve İslamcılar, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 6 Ed. Aktay, Y., İstanbul: İletişim Yayınları
- Özkan, F., (2005), *Yemenimde Hare Var*, Elest
- Pınarbaşı, G., (1996), *Bayan Kadrolar Çözüm Üretmeli*, Sena, Sayı:131, Ağustos

- Ramazanoğlu, Y. (2000), *Yol Ayrımında İslamcı ve Feminist Kadınlar*, İstanbul: Pınar Yayınları
- Sarıbay, Y. A., (1985), *Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası, MSP Örnek Olayı*, İstanbul: Alan Yayıncılık
- Sayarı, S., (1994), *İslam laiklik ve Demokrasi Türkiye Örneğinde Perspektifler, İslam ve Demokrasi*, İstanbul: TÜSES
- Sencer, M., (1971), *Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, İstanbul: Geçiş Yayınları
- Sever, M., (2006), *Türban ve Kariyer, Evden İşe Bizden Bireye*, İstanbul: Timaş Yayınları
- Şen, H., (2008), *Cumhuriyetin Modernleşme İdeolojisi ve Bir Muhalefet Söylemi Olarak İslami Gelenek: 1923-1960 Dönemi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir
- Şişman, N., (2004), *Kamusal Alanda Başörtülüler: Fatma Karabıyık Barbarosoğlu ile Söyleşi*, İstanbul: Timaş
- Söz Konusu Özgürlükse Hiçbir Şey Teferruat Değildir*, (2008), Erişim: 1 Şubat 2010, <http://henuzozgurolmadik.blogspot.com/>
- Tanör, B., (2000), *Siyasal Tarih (1980-1995), Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi 1980-1995*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, 3. Basım, İstanbul: Cem Yayınevi
- Tek, H., (2006), *Darbeler ve Türk Basını*, Haziran, İstanbul: Divit Basım Evi
- Tekeli, Ş., (1982), *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, İstanbul: Birikim Yayınları
- Tekeli, Ş., (1998), *Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Ed. A. B. Hacımiraçoğlu, İstanbul :Türk Tarih Vakfı Yayınları
- Tekin, E., (2007), *1980 Sonrası Türkiye’de Feminizmin Görünümü*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Afyon, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Tezcan, D., (2010), *Bir Çığır Öyküsüdür: Şule Yüksel Şenler*, İstanbul: İlke Yayıncılık
- Toprak, B., (1986), *Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, İstanbul: Beta Basım Yayınları
- Tuksal, H. Ş., (2000), *Başörtüsü Hikayeleri*, İslamiyat III, No: 2
- Tunaya, T. Z. (2007), *İslamcılık Akımı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Turan, H., (2005), *80’li Yıllarda Yükselen Değer: Başörtüsü, Dünü Bugünü ve Yarınıyla Başörtüsü içinde*, İstanbul: Pınar Yayınları

- Uyan, R. (2009), *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Anayasalarının Hazırlanışı ve Değişiklikleri*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Anayasalarının Hazırlanışı ve Değişiklikler, Hatay, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Van Os, N., (2001), *Osmanlı Müslümanlarında Feminizm, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, Ed. Alkan, M. Ö., Cilt 1 İstanbul: İletişim Yayınları
- Yalçın, B. S., Gönülal, İ., (1984), *Atatürk İnkılâbı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı
- Yavuz, H., (2005), *Modern Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti*, Çev: Ahmet Yıldız, İstanbul: Kitap Yayınevi
- Yavuz, M. N., (1997), *İkinci Cumhuriyet (Özal’ın Değişim Modeli)*, Ankara: Öncü Kalem Yayınları
- Yeşil, A., (1998), *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, Ankara: Mas Matbaacılık, Haz.
- Yıldırım, M. (17.12.2012), *Usta Ne Diyorsun Bu Hususta!...*, Milli Gazete,
http://www.milligazete.com.tr/koseyazisi/Usta_ne_diyorsun_bu_hususta/12706#.UdT9Njvwlpo
- Yıldız, A., 28 Şubat Belgeler, İstanbul: Pınar Yayınları
- Yıldız, Ö., (2004), *Sivil Toplum, Demokrasi ve Çoğulculuk, Sivil Toplum Düşünce&Araştırma Dergisi*, Yıl:2, Sayı: 5, İstanbul, Ocak-Şubat-Mart
- Zaman, A., (2008), *Başörtülü Kadınların Sesi*, Erişim: 20 Temmuz 2010,
<http://www.taraf.com.tr/makale/897.htm>
- Zihnioğlu, Y., (2003), *Kadınsız İnkılâp*, İstanbul: Metis Yayınları
- Zürcher, Erik J., (2005), *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları

ÖZET

Bu çalışma modernliğin İslami kimliğe sahip STK'ların kadın kollarında faaliyet gösteren kadınların yaşam algıları ve pratikleri ile tutum ve davranışları üzerindeki etkileri ile yaşanan değişim ve dönüşümleri incelenmiştir. Bu amaçla, Van kent merkezinde İslami kimliği olan sivil toplum kuruluşları araştırılmıştır. Araştırma için 7 sivil toplum kuruluşu belirlenmiş ve bu derneklerde gönüllü olarak çalışan kadınların sivil örgütlenme pratiklerine yönelik faaliyetleri incelenmiştir.

Bu çalışmada tarafımızdan geliştirilen bir mülakat formu kullanılarak 26 kadın ile derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. Mülakatlardaki sorular iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, kadınların sosyal, ekonomik, demografik ve evlilik durumları ile ilgili soruları içerirken, ikinci bölüm ise kadınların dernekteki etkinlikleri, gündelik yaşam pratikleri, üretim ve tüketim alışkanlıkları, siyasi tutum ve algıları, İslam dinini kavrayış ve İslam dininin günümüzdeki yorumlanma biçimleri ile ilgili algı ve tanımlamaları ile modernliğe karşı duruşlarını içeren sorular ve bu sorulara verilen yanıtlardan oluşmaktadır.

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Türkiye'deki kadın hareketinin ana akım olarak ve yan çizgiler anlamında nasıl bir seyir izlediği üzerine literatür çalışması gerçekleştirilmiştir. İkinci bölümde ise sivil toplum kavramı ve Türkiye'deki sivil toplum hareketleri yer almaktadır. Üçüncü bölüm ise çalışmanın metodoloji bölümünden oluşmaktadır. Dördüncü bölümde ise İslamcı kadınlar ile yapmış olduğumuz derinlemesine görüşmeler sonucunda ortaya çıkan bulgular çözümlenmiştir. Bu bölümde İslamcı kadınların kimliklerinin bir parçası olarak nitelendirdikleri başörtüsüne dair düşüncelerine, feminizm ve İslam arasındaki ilişkiye, onların bakış açısı ile İslam'daki kadın algısının nasıl olduğuna, tüketim alışkanlıkları ve algılarına, tatil, eğlence ve alışveriş anlayışlarına, moda, tesettür reklam ve defilelerine ilişkin düşüncelerine ve son olarak da bir sivil toplum kuruluşunda yer almanın İslamcı kadınların hayatlarını nasıl etkilediğine değinilmiştir. Beşinci bölüm ise sonuç ve değerlendirme bölümüdür. Bu bölümde ise saha çalışmasından sonra elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

ABSTRACT

In this study, the effects of modernity on the perception and practices of the lives of women who voluntarily take part in the women's branch of the Islamic NGOs have been analysed, in a way to explore how modernity changed and transformed their attitudes and behaviours. For this purpose, the Islamic NGOs have been searched in the city centre of Van province. For this research, seven NGOs have been selected; and the civic organisation and the activities of the women who voluntarily work in these NGOs have been analysed.

In this research, 26 in-depth interviews have been conducted by using an interview guide. The interviews had two main parts. The first part consisted of the questions about their social, economic, demographic and marital status; and the second part was mainly about these women's activities in the NGOs, their everyday life practices, consumption habits, political attitudes and perceptions, their conception of Islam and their perceptions and approaches to the today's interpretation of Islam, and their stance against modernity.

This study consists of five chapters. In the first chapter, the literature on the trajectory of the women movements, as both mainstream and sidestream, in Turkey has been analysed. In the second chapter, the concepts of NGOs and the Turkish NGOs have been investigated. The third chapter is the methodology part. In the fourth chapter, the findings of the in-depth interviews have been analysed. In this chapter, their perspective on 'headscarf', which they described as a part of their identity, and their approach towards feminism and its relation with Islam have been established. In addition, their thoughts on the perception of women in Islam; their consumption, holidays, entertaining and shopping habits; their approach to fashion, headscarf advertisements, fashion shows have been analysed. This chapter also investigates the effects of participating in NGOs on the lives of Muslim women. Finally, the last chapter consist of the conclusion and the assessment. In this chapter, the findings of the fieldworks have been analysed.

MÜLAKAT FORMU

- 1- Yaşınız .....
- 2- Eğitim Durumunuz?
- 3- Medeni Durumunuz?
- 4- Evliyseniz Kaç Yaşında Evlendiniz?
- 5- Evli Olduğunuz Kişinin Eğitim Düzeyi Nedir?
- 6- Evli Olduğunuz Kişinin Mesleği Nedir?
- 7- Çocuğunuz var mı, varsa kaç çocuğunuz var?
- 8- Doğduğunuz Yerleşim Birimi
- 9- Ailenizdeki Kişi Sayısı:.....
- 10- Ailenizin Aylık Ortalama Geliri:.....TL
- 11- Herhangi Bir Sosyal Güvenceniz Var Mı?
- 12- Varsa Sahip Olduğunuz Sosyal Güvence Türü?
- 13- Sürekli Çalıştığınız Herhangi Bir İşiniz Var Mı?
- 14- Eğer Bir İşiniz Varsa Ne İş Yapıyorsunuz:.....
- 15- Herhangi bir kurumda çalışıyor musunuz?
- 16- Başörtü sürecinizden söz edebilir misiniz? Ne zaman başörtü taktınız, sizi bu konuda yönlendiren birileri var mıydı?
- 17- Başörtü takmanızın gerekçelerini açıklar mısınız?
- 18- Başörtü taktığınız için herhangi bir tepki aldınız mı?
- 19- Başörtülü taktığınızdan dolayı pişmanlık duydunuz mu?
- 20- Bugün Türkiye'deki başörtüsü sorununu da göz önünde bulundurarak kızınızın başını örtmesine ya da örtmemesine müdahale eder misiniz?
- 21- Türkiye'de var olan kamusal alandaki başörtüsü sorunu ile başörtülü kadınların eğitim haklarının kısıtlanması ve mesleklerini icra edemiyor olmaları yaşamlarını nasıl etkilemiştir/etkilemektedir?
- 22- Başörtüsü ile kamusal alanda yer alma talebi kadın hakları çerçevesinde mi ele alınmalıdır?
- 23- Başörtüsü sorunu İslami kesim içindeki kadınlarda nasıl bir değişim ve dönüşüme yol açmıştır. 1980 ve 1990'lar ile günümüzdeki durumu karşılaştırdığınızda herhangi bir değişim dönüşüm gözlüyor musunuz?
- 24- Feminizmi nasıl tanımlıyorsunuz. Feminist akım ile İslami kimlik arasında bir örtüşme veya çelişki görüyor musunuz?
- 25- Hem İslami kimliğe sahip olup hem de feminist olunabilir mi?

- 26- Müslüman kadının haklarını savunurken feminist söylemleri kullanmasını nasıl değerlendiriyorsunuz? Siz günlük hayatta feminizme ait argümanları kullanıyor musunuz?
- 27- Kadın haklarının savunuculuğunu yapan feminist kadın hareketinin başörtüsünden dolayı eğitim hakkı kısıtlanan ve kamusal alandan dışlanan kadınlara yönelik tutumu hakkında ne düşünüyorsunuz?
- 28- Feministlerin büyük bir çoğunluğunun kendilerini kadınlar adına konuşma konusunda yetkili gördüklerini düşünüyor musunuz? Sizce feminist hareket sizi temsil edebiliyor mu?
- 29- Kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz; Müslüman, İslamcı, dindar, muhafazakâr, modern gibi
- 30- Kadınların eğitilmiş bireyler olarak kamusal alanda görünür olmaya başlamaları İslam'daki tebliğ görevinin bir gereği olarak da anlaşılabilir mi?
- 31- Bugün kendisini İslami kurallara uygun yaşadığını söyleyen dindar ve muhafazakâr kesimin söylemleri ve yaşam tarzları arasında nasıl bir ilişki var?
- 32- Müslüman kesim için Asr-ı Saadet dönemi önemli bir referans kaynağı oluşturmaktadır. Bir kadın olarak bu dönemden kendinize model aldığınız bir şahsiyet var mı? Varsa hangi özelliklerinden dolayı model almaktasınız?
- 33- İslam'ın, kadına daha çok annelik ve eş rollerini biçmiş olduğu düşüncesine katılıyor musunuz?
- 34- Bu anlayışa göre kadının sosyal hayat içerisindeki konumu ne olmalıdır, bu anlayışın öngördüğü kadın profili nasıldır?
- 35- TV ve internet sitelerine ilişkin düşünce ve tutumlarınız nasıldır?
- 36- Tatil ve eğlenceye ilişkin anlayışınız nasıldır? Tatilinizi nerede/nerelerde geçirmeyi tercih edersiniz?
- 37- Alışveriş yaparken nelere dikkat edersiniz? Marka sizin için önemli mi, tercih ettiğiniz markalar var mı?
- 38- Bağlı bulunduğunuz derneğin, kadınların eğitim, meslek edinme, bilinç ve özgüven kazanmaları yönünde olumlu katkıları olmakta mıdır?
- 39- Bir dernekte yer aldıktan sonra hayatınızda ne tür değişiklikler oldu?
- 40- Bir dernekte yer almanız aile içi ilişkilerinizin ve sosyal çevrenizin değişmesine neden oldu/oluyor mu? Eğer oluyorsa nasıl olmaktadır?
- 41- Dindar kadınların STK'larda yer almaları geleneksel rollerinden ayrılmaları sonucunu doğurmuş mudur?